

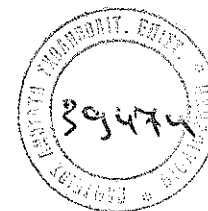
ΓΙΩΡΓΟΣ Ε. ΜΑΤΖΟΥΡΑΝΗΣ
ΜΑΣ ΛΕΝΕ ΓΚΑΣΤΑΡΜΠΑΪΤΕΡ...

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

Σημείον έπαφής (διηγήματα)	«Κοχλιάς», 1964
	«ΠΛΕ», 1965
Έλληνες εργάτες στη Γερμανία (έρευνα)	«Γκούτενμπεργκ» 1974
	» 1976
UHURU — Έλευθερία (διηγήματα)	«Κέδρος». 1974

ΓΙΩΡΓΟΣ Ε. ΜΑΤΖΟΥΡΑΝΗΣ

ΜΑΣ ΛΕΝΕ
ΓΚΑΣΤΑΡΜΠΑΪΤΕΡ...

Γ1 305.8843043
ΜΑΤΖΟΥΡΑΝΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ
ΜΑΣ ΛΕΝΕ ΓΚΑΣΤΑΡΜΠΑΪΤΕΡ
Α 85004960

Copyright 1977
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ Ε.Π.Ε.
Ακαδημίας 63 - τηλ. 36 08 180

ΘΕΜΕΛΙΟ 1977

305 8890 43

MAT

Στή Σταθώ

ΑΓΟΡΑ 1278889043

✓
Πρόλογος στή

ΣΥΜΦΩΝΙΑ

μεταξύ Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος καί τῆς Κυβερνήσεως τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Δημοκρατίας τῆς Γερμανίας

Περί μεσολαβήσεως

πρός τοποθέτησιν Ἑλλήνων ἐργαζομένων
εἰς τήν Ὁμοσπονδιακὴν Δημοκρατίαν τῆς Γερμανίας

Ἡ Κυβέρνησις τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ Κυβέρνησις τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Δημοκρατίας τῆς Γερμανίας, ἀγόμεναι ἐκ τῆς ἐπιθυμίας ὅπως συσφίξουν καὶ προαγάγουν τὰς σχέσεις μεταξύ τῶν Λαῶν αὐτῶν ἐν τῷ πνεύματι τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀλληλεγγύης ἐπ' ὠφελείᾳ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν καὶ ὅπως στερεώσουν τοὺς μεταξύ αὐτῶν ὑφισταμένους δεσμούς φιλίας, ἐν τῇ προσπάθειᾳ ἐπιτεύξεως ὑψηλοῦ ἐπιπέδου ἀπασχολήσεως καὶ πλήρους ἐκμεταλλεύσεως τῶν δυνατοτήτων τῆς παραγωγῆς, ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι αἱ προσπάθειαι αὗται ἐξυπηρετοῦν τὰ κοινὰ συμφέροντα τῶν Λαῶν αὐτῶν καὶ προάγουν τὴν οικονομικὴν καὶ κοινωνικὴν πρόοδον αὐτῶν, προήλθον εἰς τὴν συνομολόγησιν τῆς ἀκολουθοῦσης Συμφωνίας, περὶ ἐπιλογῆς καὶ μεσολαβήσεως πρὸς τοποθέτησιν Ἑλλήνων ἐργαζομένων εἰς τὴν Ὁμοσπονδιακὴν Δημοκρατίαν τῆς Γερμανίας.

30 Ματίου 1960

2

Οι Έλληνες που μετανάστευσαν στη Γερμανία ήταν κατά 85% αγρότες και μόνο το 7% προερχότανε από μεγάλες πόλεις. Το μορφωτικό τους επίπεδο ήταν χαμηλό· λιγότεροι από τους μισούς είχαν τελειώσει τη βασική εκπαίδευση. Από την άλλη πλευρά όμως ήταν από το πιο καλό έμφυχο υλικό που διέθετε η Ελλάδα. Το 90% των μεταναστών ήταν ηλικίας από 18 - 35 ετών. Η υγεία τους ήταν άριστη. Η γερμανική υγειονομική επιτροπή εξέταζε με ξεχωριστή αυστηρότητα τους υποψήφιους μετανάστες και υπήρχε τόση μεγάλη προσφορά ώστε να επιλέγονται μόνο εκείνοι που συγκέντρωναν τις ιδεώδεις προϋποθέσεις για τη βαριά βιομηχανική δουλειά. Οι υποψήφιοι μετανάστες σχημάτιζαν ατέλειωτες σειρές έξω από τα γραφεία των επιτροπών επιλογής και ήταν εδνυχισμένοι αν οι γιατροί τους έβρισκαν τὰ δόντια, τὰ μάτια, την καρδιά, τους πνεύμονες και τὰ μπράτσα γερά και τους έδιναν τὸ πιστοποιητικό τῆς καλῆς υγείας. Πολύ αργότερα, όταν πήγαν στὰ εργοστάσια, κατάλαβαν ὅτι ἡ ἐπιλογή τους ἔγινε με τὰ ἴδια κριτήρια καὶ τὴν ἴδια διαδικασία πού γίνεται στὸ τμήμα τοῦ κοντρὸλ γιὰ τὰ ἀνυχα ἀντικείμενα πού παράγει τὸ εργοστάσιό τους.

3

Κανείς δέν εἶπε στους υποψήφιους μετανάστες τί θά βροῦν ἐκεῖ πού θά πᾶνε. Κανείς δέν τους μίλησε γιὰ τίς συνθήκες τῆς δουλειᾶς καὶ τῆς διαμονῆς. Γιὰ τὴν καινούρια χώρα πού θά εγκατασταθοῦν καὶ γιὰ τους ἀνθρώπους της πού μαζί θά ζήσουν. Κανείς δέ φρόντισε νά μάθουν τρεῖς λέξεις πρὶν φύγουν γιὰ νά μποροῦν νά ζητήσουν ἕνα ποτήρι νερό στή χώρα πού θά φτάσουν. Ἡ χώρα προέλευσης τῶν μεταναστῶν βιαζότανε νά ἐκποιήσει ἕνα τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ της ἐναντι «πινაკίου» συναλλαγματος καὶ ἡ χώρα ὑποδοχῆς νά καλύψει τίς ὀλοένα ἀξαναόμενες ἀνάγκες της με ὅσο γίνεται πιο φτηνά ἐργατικά χέρια. Ἐτσι οἱ ὑποψήφιοι μετανάστες παροδίδονταν χωρὶς ὄρους. Στά χέρια τους τους τοποθετούσανε μεγαλόφωνα ἕνα συμβόλαιο ἐργασίας πού δέν μπορούσανε νά διαβάσουν καὶ ἕνα σακούλι με τροφίμα γιὰ τὸ ταξίδι· δυὸ κονσέρβες, μιά με σαρόδελες καὶ μιά με κόρν-μπήφ, ἕνα καρβέλι ψωμί, λίγες ἐλιές καὶ ἕνα κομμάτι τυρὶ.

1

Τὸ Μάρτη τοῦ 1960 ὑπογράφηκε ἡ ἑλληνογερμανικὴ συμφωνία («Περὶ ἀπασχολήσεως Ἑλλήνων ἐργατῶν στή Γερμανία»). Καὶ ἀπὸ τότε, μέσα σέ δεκαπέντε χρόνια, 800.000 Ἑλληνες πέρασαν ἀπὸ τίς γερμανικὲς φάμπρικες. Ἄλλοι ἔμειναν λίγα καὶ ἄλλοι πολλὰ χρόνια. Μερικοὶ βρῆκαν δυνατότητες ἐκεῖ νά μεταναστεύσουν ἀκόμα μακρότερα καὶ μονιμότερα στὸν Καναδά καὶ στήν Αὐστραλία. Στά μέσα τοῦ 1974 ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων πού ζοῦσαν στή Γερμανία ἦταν ὁ μεγαλύτερος ὀλόκληρης τῆς περιόδου· 406.000 ἄτομα.

Τὰ κύρια αἷτια αὐτοῦ τοῦ τρομαχτικοῦ μεταναστευτικοῦ ρεύματος ἦταν καὶ ἐξακολουθοῦν νά παραμένουν, οικονομικά, κοινωνικά καὶ πολιτικά. Ἡ εικοσιπενταετία μέχρι τὸ 1960 ἦταν μιά ἀπὸ τίς τραγικότερες περιόδους τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ οἱ ἐπιπτώσεις της σφράγισαν τὴν ζωὴ τῶν μελλοντικῶν μεταναστῶν πού ὄλοι τους γεννήθηκαν καὶ ἀνδρώθηκαν σ' αὐτὴ τὴν περίοδο.

Τὸ ἄγχος τῆς ἀνασφάλειας, τῆς καταπίεσης καὶ τοῦ φόβου, ὁ πόθος νά μορφώσουν τὰ παιδιά τους, τὸ συνήθως ὑποθημενμένο ἀγροτικὸ νοικοκυριό τους, ἡ ἔλλειψη κάθε κοινωνικῆς ἀρωγῆς, ἡ ἀνεργία καὶ ἡ ὑποαπασχόληση ἀνάγκασαν τους Ἑλληνες νά ζητήσουν καταφύγιο στίς εὐρωπαϊκὲς φάμπρικες. Εἶχαν τὴν κρυφὴν ἐλπίδα διὲν στή Γερμανία θά λύσουν τὸ πρόβλημά τους. Ἦταν ἡ προσπάθεια νά ξεφύγουν ὀριστικά ἀπὸ τὰ παρασκήνια τῆς κοινωνίας τους καὶ νά διεκδικήσουν στήν πράξη τὰ στοιχειώδη δικαιώματα πού ἀναγνωρίζει, θεωρητικά, σ' ὄλους τους ἀνθρώπους ὁ αἰώνας μας.

4

“Έτσι έφτασαν κι εγκαταστάθηκαν κατά εκατοντάδες χιλιάδες οι “Έλληνες στη Δ. Γερμανία. “Όλο κι όλο πού είχαν να προσφέρουν στην πλούσια και ισχυρή αυτή χώρα ήταν τα χέρια τους και η εργατικότητα τους. Τα πρόσφεραν. Και περίμεναν τήν ανταπόδοση. Πού ήρθε μέ τή μορφή τής ταινίας πληρωμής τού μισθοῦ. “Αλλά μόνον έτσι. “Ο άνθρωπος έμεινε γιά πάντα έξω από τήν αντιπροσφορά.

Ειπώθηκαν τόσα πολλά από επίσημης ελληνικής πλευράς γιά τίς θετικές επιπτώσεις τής μετανάστευσης πού αλίμονο διαφεύστηκαν όλα. Γιά να μείνει μόνο η ρήση τού ειδικού Συμβούλου τού “Υπουργείου “Εργασίας (1965) «Οι μετακνηθέντες πρὸς Γερμανίαν ἀπλῶς ἀνεκούφησαν τήν ἀγοράν ἐργασίας ἐκ τῶν πιεστικῶν ἐπιπτώσεων ἄς θά ὑφιστάμεθα μοιραίως, μέ ὄλας τὰς ἐντεῦθεν δυσμενεῖς οἰκονομικὰς καί ἰδίᾳ κοινωνικὰς συνέπειας. », πού τά λέει όλα.

Πολλά επίσης ειπώθηκαν και από επίσημης γερμανικής πλευράς πού είχαν τήν ἴδια κατάληξη. Τή διάφηση. “Αντί τής νομικής εξίσωσης ὁ νόμος περί ἀλλοδαπῶν, “Αντί τής επαγγελματικῆς προσαρμογῆς ἡ μόνιμη κατηγορία τῶν ἀνεπίδικτων βοηθητικῶν ἐργατῶν. “Αντί τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων οἱ παράγκες, τά ἀθλια χάρη καί τά οἰκιστικά γκέτο. “Αντί τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων οἱ διακρίσεις. Καί κατάληξη τά μέτρα τῶν ἀρχῶν τού 1974 μέ τά ὁποῖα οἱ μετανάστες ξαναβρίσκονται στό ἄγχος τῆς ἀβεβαιότητας πού τούς ἀνάγκασε νά ξεπτευτοῦν.

5

Οἱ περισσότεροι “Έλληνες πού ζοῦν στή Γερμανία, ιδιαίτερα μετά τό 1968 πού ἡ μετανάστευση πῆρε μονιμότερο χαρακτήρα, φρόντισαν καί πήραν κοντά τους τίς οἰκογένειές τους. Γι’ αὐτό καί ἡ στατιστική ἀναλογία εἶναι 57% ἄντρες καί 43% γυναῖκες. “Υπολογίζεται ἐπίσης ὅτι σήμερα ζοῦν στή Γερμανία 100.000 ἑλληνόπουλα. Τό γεγονός αὐτό μειώνει τό ποσοστό ἐκείνων τῶν μεταναστῶν πού ζοῦν χωρισμένοι ἀπό τίς οἰκογένειές τους, ἀξάνει ὅμως τά προβλήματα πού ἀντιμετωπίζουν στή Γερμανία καί ιδιαίτερα ἐκεῖνα τῆς κατοικίας καί τῆς ἐκπαίδευσης τῶν παιδιῶν τους. “Όπως εἶναι γνωστό στή Γερμανία δέν ὑπάρχει ἐνιαία πολιτική γιά τήν ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν τῶν ξένων

ἐργατῶν, κάθε ὁμόσπονδη χώρα προσπαθεῖ νά ἐπιβάλλει τό δικό της ἐκπαιδευτικό μοντέλο καί ἂν σ’ αὐτό προστεθεῖ ἡ ἀδιαφορία τῶν ἀρχῶν τῶν χωρῶν ἀπό τίς ὁποῖες προέρχονται οἱ μετανάστες ἢ τά ἀναρχοιστικά ἐκπαιδευτικά συστήματα πού προσπαθοῦν νά ἐπιβάλλουν καί γιά τά παιδιά τῶν πολιτῶν τους πού ζοῦν στή Γερμανία, μπορεῖ κανεῖς νά καταλάβει τούς φόβους τῶν μετναστῶν ὅτι τά παιδιά τους εἶναι προορισμένα νά ἀποτελέσουν μιᾶ δεύτερη γενιά ἀνεπίδικτων βοηθητικῶν ἐργατῶν στή Δ. Γερμανία.

6

Οἱ γερμανικές ἀρχές δέ θέλησαν ποτέ νά παραδεχτοῦν ὅτι ἡ Γερμανία εἶναι χώρα ὑποδοχῆς μεταναστῶν. Μέ τή δικαιολογία τῆς προσωρινότητας τῶν ξένων ἀπόφυγαν νά τους ἀναγνωρίσουν ὅποιοδήποτε δικαίωμα. Πολιτικό ἢ κοινωνικό. Τούς ἔδωσαν ἀπό τήν ἀρχή τήν προσωινία γκάσταρμπάιτερ—φιλοξενούμενοι ἐργάτες— λέξη πού δημιούργησε ὁρολογία. Σιγά σιγά ὁ γκάσταρμπάιτερ πῆρε τήν ἔννοια τού παρακατιανοῦ, τού παρειαχτῶν, τού φουκαρά, τού παραπόντη· ἔγινε βρεια. Γιά περισσότερη ἐξασφάλιση πῆφισαν τό 1965 τό νόμο περί ἀλλοδαπῶν πού δέν εἶναι ἄλλο ἀπό τήν ἀστυνομική διάταξη τού τρίτου Ράιχ γιά τούς ἀλλοδαπούς πού ἴσχυε ἀπό τό 1938, προσαρμοσμένη στίς ἰδιομορφίες τῶν γκάσταρμπάιτερ.

“Έτσι μέ τήν πῆφιση τού νόμου περί ἀλλοδαπῶν ὁ γκάσταρμπάιτερ πῆρε τίς πραγματικές του διαστάσεις καί τήν ἀληθινή του ἔννοια: “Έρχεται ἀπό τό νότο. Εἶναι φτωχός καί ὑπανάπτυκτος. Εἶναι φτηνός καί πειθαρχικός. “Έχει δικαίωμα νά μπεῖ στή Γερμανία μόνο ὕστερα ἀπό εἰδική ἄδεια. “Έχει καθήκον νά δουλεύει ὅπου τόν τοποθετήσουν, ὅσο τού ζητήσουν καί μέ ὅποια ἀμοιβή τού ὀρίσουν. Μπορεῖ νά κατεκεῖ στά κοινόβια τῶν ἐργοστασίων ἢ στά σπίτια πού δέν δέχονται νά κατοικήσουν οἱ Γερμανοί. Καί μπορεῖ νά ψυχαγωγεῖται μόνο σέ ὅσες ταβέρνες τού ἐπιτρέπουν τήν εἴσοδο οἱ Γερμανοί ταβερναρῆδες.

Κάτω ἀπό τέτοιες συνθήκες φέεται καί ἂν δέν προϋπάρχει, ὁ ρατσισμός. Κάποτε βέβαια ὁ Πρόεδρος Χάινεμαν καί ὁ Καγκελάριος Μπράντ ἔκαναν ἐκκλήσεις γιά τήν κατάργηση τῶν διακρίσεων σέ βάρος τῶν μεταναστῶν. Πού δέν πετύχαιναν ὅμως ἄλλο ἀπό τό νά ἐπιβεβαιώνουν τήν κατάσταση.

7

Ἡ οικονομική κρίση πού ξέσπασε ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 1974 καί τὰ μέτρα πού πάρθηκαν εἶχαν σοβαρές ἐπιπτώσεις στή ζωή τῶν μεταναστών. Ἡ ἐργατική τους θέση ἔγινε ἀκόμα πιά ἀβέβαιη, ἡ ἀδεια παραμονῆς πιά δύσκολη, ἡ συμβίωση μέ τούς Γερμανούς συναδέλφους τους πιά ὑπονομευμένη καί εὐθραστή. Οἱ ἐργόδοτες καί ὅσοι ἐνδιαφέρονταν νά διατηρήσουν τούς ξένους ἐργαζόμενους σάν ἓνα ἐφεδρικό στρατό ἐτοιμο νά ὑπηρετήσῃ πιστά καί χωρίς ἀπαιτήσεις τή γερμανική βιομηχανία, ἀλλά ἐπίσης καί σάν μέτρο πίεσης καί ἀντιπαράθεσης στους διεκδικητικούς ἀγῶνες τῶν Γερμανῶν ἐργατῶν, τό πέτυχαν σέ σημαντικό βαθμό. Ἡ ἔντονη καταπίεση, ἡ ἀπειλή τῆς ἀπόλυσης καί τῆς ἀπέλασης, ἡ πικρή ἐμπειρία γιά τό τί θά ἀντιμετωπίσουν σέ μιά ἐνδεχόμενη ἀναγκαστική ἐπιστροφή στίς πατρίδες τους ἀποτελοῦν ἓναν ἐξαιρετικά μοντέρνο ἀλλά καί ἐξίσου ἀπάνθρωπο μηχανισμό ἐξουθένωσης καί οὐδετεροποίησης τῶν ξένων. Οἱ βιομήχανοι ἐπιθυμοῦσαν νά εἰσάγουν ἀπό τίς ἐξελισσόμενες καί τίς ὑποανάπτυκτες χώρες ἐξαρτήματα τῶν μηχανῶν τους καί ὄχι ἀνθρώπους. Ἡ προσαρμογή ὁμως τῶν ξένων μετά δέκα χρόνια παραμονῆς καί ἡ συνειδητοποίηση ἀπό Γερμανούς καί ἀλλοδαπούς τῶν κοινῶν συμφερόντων καί τῆς ἀνάγκης τῶν κοινῶν ἀγῶνων ἐκδηλώθηκε ἔντονα ἰδιαίτερα στήν περίοδο 1971-1973. Αὐτή τήν ἐλάχιστη προσαρμογή καί τή συνειδητοποίηση ἐπείχεσαν νά σπάσουν μέ τά νέα μέτρα πού τρομοκράτησαν τούς ξένους ἐργάτες, ἀλλά καί μέ τήν προπαγάνδα πρὸς τούς Γερμανούς γιά τό βῆρος πού προσθέτουν οἱ ξένοι στή γερμανική οικονομία.

8

Ἄλλα αὐτά εἶναι ἐπακόλουθα τῆς κρίσης. Πού ἐπιβεβαιώνουν ὁμως, σέ δύο ἐπίπεδα, τήν ἀντίληψη πού ὑπάρχει γιά τόν ἀνθρώπο στίς χώρες πού συμβλήθηκαν γιά τήν ἐκμετάλλευσή του :
 — Πῶς εἶχε ὀργανώσει ἡ χώρα ὑποδοχῆς ξένων ἐργατῶν τήν διαμονή τῶν ἀνθρώπων πού θά φιλοξενοῦσε γιά λίγα ἢ πολλὰ χρόνια, τήν ἀπασχόλησή τους, τή μόρφωση καί τή σιγορυτιά τους.
 — Τί ἐγγυήσεις εἶχαν ζητήσει οἱ χώρες πού ἐξάγουν αὐτό τό πολύτιμο ἀγαθό, τά ἐργατικά χέρια, γιά τούς πολίτες τους. Καί τί προβλέψεις εἶχαν κάνει γιά τήν περίπτωση μιάς ἀναγκαστικῆς μαζικῆς ἐπιστροφῆς.

Στήν περίοδο τῆς οικονομικῆς κρίσης μερικές δεκάδες χιλιάδες μετανάστες ἀναγκάστηκαν νά φύγουν ἀπό τή Γερμανία. Ἡ χώρα πού τούς εἶχε δεχτεῖ ἰσχυριζότανε ὅτι οἱ ξένοι ἀναχωροῦσαν οἰκειοθελῶς. Πράγματι δέν ὑπῆρξε καμιά διαταγή πού νά ἐξαναγκάζει εὐθέως τούς ξένους νά φύγουν. Μόνο πού στό διαβατήριό τους δέν εἶχε ἀνανεωθεί ἡ ἀδεια ἐργασίας καί στήν ἀπέναντι σελίδα εἶχε ἀκρωθεῖ ἡ ἀδεια παραμονῆς. Ἡ χώρα πού τούς εἶχε καλέσει νά δουλέψουν γιά χάρη της δέν μποροῦσε οὔτε δεσμευότανε νά τούς ἀνεχτεῖ ἀνεργους.

Ἡ χώρα πού τούς ἔστειλε ἔκωθε ἔνοχη. Ἀλλά μόνο αὐτό. Ἀποῦσα τότε στή σύμβαση, ἀποῦσα καί στήν περίοδο τῆς κρίσης. Ἀποῦσα σέ ὀλόκληρη τή μεταναστευτική προβληματική. Μόνιμο καί μοναδικό ἐνδιαφέρον τό ἔθος τῶν μεταναστευτικῶν ἐμβασμάτων — καί πάλι, ὅσοτερα ἀπό δεκάξι χρόνια — ὁ φόβος «τῶν ἐντεῦθεν κοινωνικῶν συνεπειῶν...»

9

Τό φαινόμενο Γκάσταρμπάιτερ, κορυφαῖο δημιούργημα τοῦ καπιταλισμοῦ στίς μέρες μας, σάν πρόβλημα κοινωνικό, πολιτικό καί οικονομικό ἀπασχόλησε πολλούς ἐρευνητές καί ἤδη ὑπάρχει μιά πλούσια βιβλιογραφία τοῦ θέματος. Προσωπικά, ἔχω καταγράψει 275 ἐργασίες πού ἔχουν ἐκδοθεῖ στίς χώρες τῆς ΕΟΚ μέχρι τό 1975 σχετικά μέ τή μετανάστευση στίς κεντροευρωπαϊκές χώρες, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι κάποιες ἐκδόσεις δέν μοῦ ἔχουν διαφύγει. Ἀπό τήν πρώτη ματιά διαπιστώνει κανεῖς δύο κύρια χαρακτηριστικά σ' αὐτή τή βιβλιογραφία. Τό πρῶτο χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι οἱ ἐρευνητές πού ἀσχολήθηκαν μ' αὐτό ἀνήκουν βραβικά στίς χώρες πού «εἰσάγουν» μετανάστες ἐνῶ στίς χώρες «ἐξαγωγῆς» τό θέμα ἔμεινε σχεδόν ἄγνωστο. Πιά ἄγνωστο ἀπό παντοῦ ἔμεινε στήν Ἑλλάδα, πού ἐκτός ἀπό τή μελέτη-ἀναφορά στό Ὑπουργεῖο ἐργασίας τοῦ κ. Α. Πολυχρόνη, τά σημαντικά ἄρθρα τοῦ Β. Φίλια καί μιά συλλογική δουλειά νέων Ἑλλήνων πανεπιστημιακῶν πού ζοῦν καί ἐργάζονται στό ἐξωτερικό δέν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο, παρὸς ἡ Ἑλλάδα σάν χώρα ἐξαγωγῆς ἐργατικῶν χεριῶν πρὸς τή Γερμανία κρατᾷ ἐπίζηλα τήν πρώτη θέση σέ σχέση μέ τόν πληθυσμό της ἀνάμεσα σέ ὅλες τίς χώρες πού ἐφοδιάζουν τή Δ. Γερμανία μέ Γκάσταρμπάιτερ. Τό δεύτερο χαρακτηριστικό, παρεπόμενο τοῦ πρώτου, εἶναι ὅτι ἐνῶ ἔχει

έρευνηθεί σημαντικά τό φαινόμενο μετανάστευση στις υπεραναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες, ό άνθρωπος-μετανάστης έμεινε στό περιθώριο όχι από κάποια σκοπιμότητα αλλά γιατί ή θέση του και ή προβληματική του ήταν έξω από τό πεδίο του πρίσματος πίσω από τό όποιο εξετάστηκε ως σήμερα αυτή ή μετανάστευση.

10

Οί συνεντεύξεις και τά κείμενα πού ακολουθούν είναι μαρτυρίες απλών ανθρώπων πού ζούν κάτω από δύσκολες συνθήκες σέ μιá χώρα πού τούς πρόσφερε τή δυνατότητα του βιοπορισμού αλλά πού σέ αντίλλαγμα τούς στέρησε πάρα πολλά ανθρώπινα δικαιώματα. Χρειάστηκαν πάρα πολλές ώρες, υπομονή, επιμονή και μεθόδευση γιά νά μαζευτούν αυτά τά κείμενα. Η επιδίωξη ήταν νά εκπροσωπούν όλο τό μεταναστευτικό φάσμα πού βρίσκεται στη Γερμανία. Νά τό εκπροσωπούν και νά τό εκφράζουν από πλευράς προέλευσης, ηλικίας, φύλου, οικογενειακής κατάστασης και γραμματικών γνώσεων. Ακόμα νά υπάρχει μιá αναλογία μέ κριτήριο τό είδος τής εργασίας πού κάνουν στη Γερμανία και τό βαθμό τής προσαρμοστικότητάς τους. Αίτιο τέλος αντιπροσωπευτικής επιλογής ήταν ή πολιτική τοποθέτηση των μεταναστών, πράγμα πού δέν μπορεί νά παραβλέψει κανείς στη Γερμανία μέ τά ύψηλά ποσοστά των πολιτικοποιημένων μεταναστών. Μ' αυτές τίς προϋποθέσεις ή έρευνα δέν ήταν καθόλου εύκολη. Ένα σημαντικό τμήμα των Έλλήνων μεταναστών, ιδιαίτερα εκείνοι πού έμειναν έξω από τά κοινά τής μεταναστευτικής ζωής, από τά Συνδικάτα, τούς Συλλόγους, τούς δημοκρατικούς αγώνες στη διάρκεια τής έπταετίας και τήν κοινωνική ζωή δέ μιλούν εύκολα. Δέν έχουν ακόμα ξεχάσει τήν άγχώδη καταπίεση του τόπου τής προέλευσής τους, δέν τούς αφήνουν άλλωστε νά τή ξεχάσουν οι συνθήκες αστυνόμευσης και τρομοκρατίας πού επέβαλαν προδικτατορικά και στην περίοδο τής δικτατορίας οι έλληνικές υπηρεσίες στη Γερμανία. Καί φυσικά τό τμήμα αυτό των μεταναστών πού δέν είναι καθόλου μικρό, δέν μπορούσε νά μείνει έξω από αυτήν τήν αναζήτηση.

Όλη αυτή ή δουλειά πού διάρκεσε πέντε χρόνια (1966 - 1967 και 1969 - 1974) δέν έγινε αποκλειστικά γιά νά εκδοθεί ένας τόμος μέ τίς μαρτυρίες των Έλλήνων μεταναστών στη Δ. Γερ-

μανία. Χρησιμοποιήθηκαν σάν βασικό ύλικό και δημοσιεύτηκαν μικρά αποσπάσματα σέ μιάν ευρύτερη μελέτη γιά τή μετανάστευση των Έλλήνων στη Δ. Γερμανία.*

Σήμερα ένα μέρος από τίς μαρτυρίες αυτές, πάλι μέ τήν ίδια μεθόδευση αντιπροσωπευτικότητας, δίνονται στη δημοσιότητα.

—Τά στοιχεία του μετανάστη πού άπαντά ή γράφει αναφέρονται στην αρχή κάθε κειμένου άν δέ βγαίνουν από τό ίδιο τό κείμενο.

—Αναφέρεται πάντα ό τόπος και ό χρόνος πού πάρθηκε ή συνέντευξη ή γράφτηκε τό κείμενο.

—Η αναφορά των μεταναστών μέ τά αρχικά τους είναι δική τους παράκληση. Δέν προέρχεται, στους περισσότερους τουλάχιστον, από φόβο παρόλο πού οι πιο πολλές συνεντεύξεις έγιναν στην περίοδο τής δικτατορίας. Προσωπικά, δημιουργήσα τήν εντύπωση ότι ή επιφύλαξη τους προέρχεται από σεμνότητα. "Άλλωστε κανείς δέν άρνήθηκε νά μου δώσει τά πλήρη στοιχεία του.

Στά κείμενα πού ακολουθούν δέν έχει γίνει καμιá διόρθωση ή περικοπή. Οποιαδήποτε άναγκαστική παρέμβαση σημειώνεται στη συνέχεια μέ σχολαστικότητα. Οί σύντομες άλλωστε εξηγήσεις μπροστά σέ κάθε ένότητα κειμένων διευκολύνουν ακόμα περισσότερο τό διάβασμά τους. Τό σεβασμό στα κείμενα επιβάλλει και τό γεγονός ότι αποτελούν τήν πρώτη ούσιαστική κατάθεση σέ μιá μεγάλη εθνική υπόθεση.

15.6.1975

Γ.Ξ.Μ.

* Γ. Ξ. Ματζουράνη: «Έλληνες εργάτες στη Γερμανία», Έκδοση «Γκούτεμπεργκ», Αθήνα, 1974.

ΜΟΝΟΛΟΓΟΙ

Σ' αυτό τό τμήμα περιλαμβάνονται συνεντεύξεις από τις οποίες έχουν αφαιρεθεί οι ερωτήσεις. Είναι βασικά σύντομες και προσφερότανε σ' αυτή τή λύση γιατί οι ερωτήσεις ήταν απλώς κεντρίσματα για τή συνέχιση τῆς αφήγησης. Δέν υπάρχει ὡστόσο πουθενά παρεμβολή πρόσθετων φράσεων πού θά μπορούσαν νά κάνουν τήν αφήγηση πιά δεμένη. Ὅπως δέν υπάρχει καί ἡ παραμικρή ἀφαίρεση.

Στουτγκάρδη, 1972.

Ο Ἀρτέμης κατάγεται από χωριό τοῦ νομοῦ Πιερίας. Βρίσκεται στή Γερμανία από τό 1960 συνεχῶς. Εἶναι τώρα 35 χρονῶν. Ἀνόπαντρος.

Τότες ὁ πατέρας μου ἦτανε φυλακή. Μή βλέπεις πού τό λέω ἔτσι δά ἐλεύθερα, χωρίς ντροπή, δέν ἦτανε γιά πολιτικά. Εἶχε κλέψει μιά κατσίκια πού ἔπεσε μέσα στόν κήπο μας καί κατᾶστρεψε τά φυτεμένα. Τήν ἔσφαξε καί κείνος καί κάναμε Λαμπρή. Ὅτι εἶχα ἀπολυθεῖ ἀπό φαντάρος, εἶχα δυό ἀδέρφια μικρά πού ἦτανε παραγοῖ στό χωριό, τό ἕνα στό ράφτη καί τό ἄλλο στό γύφτο, νά μάθουνε τέχνη. Ἐμεῖς χωράφια δέν εἶχαμε, μονάχα τόν κήπο πού κάναμε τά ζαρζαδάτια καί τό κρομμύδι γιά τό σπίτι. Πήγα καί εἶδα τό γέρο στή φυλακή, μού φάνηκε σάν ἄγιος. Τότε τά παιδιά τοῦ χωριοῦ φεύγανε γιά τό Βέλγιο, μού λέει Ἀρτέμη ἄλλο δρόμο δέν ἔχεις εἶσαι καί πρώτος, νά ζήσεις καί νά στείλεις καί σέ μάς μιά βοήθεια, στή μάνα σου τήν κακομοῖρα πού βοτανίζει ὅλη μέρα καπνά. Ἐγώ τότε εικοσιτριῶ χρονῶ ἔστυβα τήν πέτρα κι ἔδγαζε ζουμί καί δουλειά δέν ἔβρισκα, κατέδηκα στήν πόλη, οὔτε στά σκουπίδια δέν μέ πήρανε, πού καί πού ἕνα μεροκάματο γιά τά τσιγάρα. Ἦθελα νά μείνω στό χωριό, εἶχα κι ἕνα κορίτσι, μά ὁ πατέρας μου εἶχε δίκιο, τό καταλάβαινε γιατί δέν ἤθελα νά φύγω κι ὅταν τοῦπα καλά θά πάω στόν κουμπάρο πού ξέρει τό βουλευτή νά φροντίσει δάκρυσε καί μοῦπε ἄμε κι ἄμα τά θρεῖς δύσκολα ξαναγύρνα, μή σέ πιάσει ἡ στεναχώρια, μά ἐγώ ἤξερα πώς ἄμα φύγω δέν ξαναγυρνῶ. Καί πήγα νά φροντίσω γιά νά φύγω μά στήν ἀλήθεια ἔφαγα τά λυσοσκά μου νά θρῶ δουλειά γιά νά μείνω, ἔκλαιγε ἡ μάνα μου, ἔκλαιγε καί ἡ Λαμπρινή καί γώ φίλησα κατουρημένες ποδιές, πού λέμε, μά δέ θρῆκα δουλειά, μόνο πού κατάφερα νά φύγω. Τόν πατέρα μου δέν πήγα νά τόν ἀποχαιρετήσω μού φαινότανε πώς θά μείνω ἐκειδά μπροστά στά ποδάρια του. Τέλος πάντων εἶχα φαίνεται τήν εὐχή τοῦ πατέρα μου καί μέ βοήθησε γιατί ἐκείνος ὁ κουμπάρος πού ἤξερε τό

δουλευτή, καλά τὰ κατάφερε καὶ πήρε ὅλα τὰ χαρτιά καὶ θρέθηκα γρήγορα στὴν Ἀθήνα. Μόνο πού ἄλλαξα δρομολόγιο, τώρα μου λέει ὁ ἴδιος ἀνοίξε ὁ δρόμος γιὰ τὴ Γερμανία καὶ κόβουνε παράδες, τράβα γιὰ Γερμανία. Λένε πὼς οἱ ἄλλοι πού δέν εἶχανε μέσο τραβούσανε τὸ διάολό τους, δυσκολευότανε πολὺ ἐκείνο τὸν καιρὸ μὲ τὰ χαρτιά, ἦτανε δύσκολο καὶ περνοῦσαν ἀπὸ ἕνα σωρὸ κόσκινα. Αὐτὰ ἐγὼ δέν τᾶξερα μέχρι πού ἔφτασα στὴν Ἀθήνα, ἀλλὰ ἄλλοι τὰ τραβῆξαν καὶ ἤρθαν ἐξί μῆνες πιὸ ἀργότερα.

Τὸ πρῶτον στὴν Ἀθήνα πήγα στὸ ξενοδοχεῖο γιατί θάρρεψα πὼς θὰ μείνω δυό - τρεῖς μέρες καὶ θὰ φύγω. Εὐτυχῶς ἄμωρ ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἑβδομάδα ἔβγα ἕνα χωριανό μας πού δούλευε χτίστη καὶ μὲ πήρε στὸ δωμάτιό του γιατί δέν εἶχα πιὰ λεφτὰ νὰ πληρώσω ξενοδοχεῖο.

Ἐγὼ εἶχα ἀπὸ τὴν ἐπαρχία τὸ χαρτί ἀποδημίας μὰ ἔπρεπε νὰ πάρω καὶ ἄλλα χαρτιά, ἔτρεχα σὲ γραφεῖα, σήμερα ἐδῶ αὐριο ἐκεῖ, πότε ἔλειπε τὸ ἕνα καὶ πότε τὸ ἄλλο, κόσμος, στριμωξίδι, θρίσιμο, ὁ καθένας ἤθελε νὰ πάρει τοῦ ἄλλου τοῦ τῆ θέση, πολὺς ὁ κόσμος τότε βλέπει καὶ λίγες οἱ θέσεις. Πήγαινες νὰ ποῦμε γιὰ τὸ ἐργοστάσιο καὶ σοῦ λέγανε ἔχει μιὰ θέση στὸ ὄρυχειο, πᾶς; Νὰ τὸ σκεφτεῖς ὅταν τελειώνουν καὶ τὰ λεφτὰ, τί νὰ σκεφτεῖς, παντοῦ ξενιτιά εἶναι, λές πᾶω. Μὰ θένε κι ἄλλοι δέκα νὰ πάνε καὶ ἡ θέση εἶναι μιὰ ἢ δυό καὶ καταλαβαίνεις ὅποιος μπορεῖ νὰ σπρώξει πιὸ δυνατὰ παίρνει τὴ θέση. Σιχᾶθηκα τότε γιατί πατοῦσε ὁ ἕνας τὸν ἄλλον ἀπάνω στίς σκάλες καὶ ἀπὸ πάνω μᾶς βρίζανε οἱ ὑπάλληλοι ἢ λέγανε σήμερα κλείνουμε, ἐλάτε πάλι αὐριο καὶ μεῖς καθόμαστε ἐξῆ ὥρες οὐρά. Δέν ξέρω τί χαρτιά ἔπρεπε νὰ μαζέψουμε, ἐγὼ μιὰ φορά ἔδωκα ἕνα μάτσο γιὰ νὰ πάρω τὸ διαβατήριο, δίναμε καὶ λεφτὰ δέν θυμᾶμαι ἂν ἦταν πολλὰ, τὰ πιὸ πολλὰ μᾶς τὰ παίρνανε ἐκείνοι πού γράφανε τίς αἰτήσεις.

Ἰστερα ἐρχότανε ἡ σειρά τῶν γιατρῶν, ἐκεῖ πρωτοσεῖδα Γερμανούς πολίτες, γιατί θυμᾶμαι μικρὸς μονάχα στρατιώτης. Ἐκεῖ μᾶς φάχνανε παντοῦ. Οἱ γιατροὶ ἦταν ἀπότομοι, μᾶς ζουλούσανε τὰ ποντίκια, μᾶς κοιτούσανε τὰ δόντια, τὰ μάτια καὶ τὸ σάλιο, μᾶς θγάλανε φωτογραφίες στὸ στῆθος, πλάκες πού λέμε, μᾶς φάξανε μέχρι καὶ τὰ δάχτυλα τῶν ποδαριῶν. Ἄμα βγήκα ἀπὸ τὸ γιατρὸ καὶ μοῦ εἶπανε πὼς ἐγκρίθηκα ἐνωίωσα σὰ νὰ ἴσκαθα δυὸ μέρες. Ντράπηκα πολὺ ὅταν μὲ βάλανε νὰ κατουρήσω, πού δέ μοῦ ῥχότανε τὸ κάτουρο. Πολλές φορές εἶπα νὰ τὰ παρατήσω νὰ σηκωθῶ νὰ φύγω καὶ κάθε βράδυ ρωτοῦσα

τὸ χωριανό μου ἂν μπορούσε νὰ μὲ πάρει στὴ δουλειά, μὰ καὶ κείνος πότε εἶχε μεροκάματο πότε ὄχι. Στὸ τέλος ἦρθε καὶ κείνος στὴ Γερμανία. Μερικοὶ πού τοὺς κόβανε οἱ γιατροὶ καθότανε στὴ σκάλα καὶ κλαίγανε γιατί εἶχανε πουλήσει στὸ χωριό τὸ ἔχει τους καὶ δέν εἶχανε τώρα πού νὰ πάνε γιατί τὰ εἶχανε ξοδέψει ὅλα. Μὰ ἐκείνες τίς ὥρες δέν σκέφτεσαι τὸν πόνο τοῦ ἄλλου, τώρα τὸ σκέφτομαι καὶ ντρέπομαι. Μᾶς εἶπανε πὼς θὰ φύγουμε τὸ Σάββατο καὶ βγήκα νὰ σεριανίσω τὴν Ἀθήνα πού ἔμεινα εἴκοσι μέρες καὶ τίποτα δέν εἶδα. Σεριάνισα καὶ δέν εἶχα λεφτὰ νὰ πάω πουθενά, μόνο πήρα θυμᾶμαι μιὰ δραχμὴ πασατέμπο καὶ μασούλαγα περπατώντας.

Ἐμεῖς οἱ ἐπαρχιώτες εἴμαστε τυχεροὶ γιατί δέν ἔρχεται κανεὶς στὸ παπὸρι νὰ μᾶς ἀποχαιρετίσει. Οἱ ἄλλοι πού ἦταν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἤρθαν μὲ τοὺς δικούς τους καὶ κλαίγανε στὴν ἀποβάθρα, ἀκόμα θυμᾶμαι μιὰ θειά πού ἔφευγε ἡ κόρη της καὶ εἶχε σπαρταρίσει στὸ κλάμα γιατί ἔλεγε πὼς τὴν εἶχε μονάκριβη. Ἐγὼ ἔμπαινα γιὰ πρώτη φορά σὲ παπὸρι καὶ πρὶν ξεκινήσει ἀκόμα ξέρασα.

Ἐσλιγκεν, 1969.

Τ.Γ. 38 χρονῶν. Κατάγεται ἀπὸ νησί τοῦ Αἰγαίου.
Ἐχει τελειώσει τὸ ἡμιγυμνάσιο πού ὑπῆρχε στὸ νησί του. Βρίσκεται στὴ Γερμανία ἀπὸ τὸ 1963.
Παντρεμένος μὲ Γερμανίδα.

Μικρὸ παιδί, θυμᾶμαι τὸ 1940 πού ἦρθε στὸ χωριό μιὰ ἐπιτροπὴ τοῦ στρατοῦ γιὰ νὰ πάρει ζωὰ γιὰ τίς μεταφορὲς στὸν πόλεμο τῆς Ἀλβανίας. Τότες ὅλοι οἱ χωριανοὶ μπήκανε στὴ σειρά μὲ τὰ ζωὰ τους, ἄλογα, μουλάρια καὶ γαϊδάρους, ὁ κτηνίατρος ἔδλεπε τὰ δόντια τους, τὰ ρουθούνια τους, τὰ πόδια τους, τὸ σάλιο τους, ἔλεγε κάτι σὲ ἕνα στρατιώτη δίπλα του καὶ κείνος εἶχε μιὰ φουφοῦ μὲ κάρβουνα καὶ πύρωνε δυὸ μεγάλα σίδερα. Στὰ καλά ζωὰ κόλλαγε ἕνα πυρωμένο Ε στὸ λαϊμό καὶ στὰ σάρκα ἕνα Ο στὰ πσιανά. Ἐνας ἄλλος γιὰ τὰ γερά ζωὰ ἔδινε στοὺς χωρικούς μιὰν ἀπόδειξη παραλαβῆς.

Ἐτσι ἐνωίωσα στὴ γερμανικὴ ἐπιτροπὴ, ὄχι σὰ χωρικός δη-

λαδή μά σάν έλλογο. Ο γιατρός μου κοίταξε τά δόντια, μέ άκρο-
άστηκε, μου έβγαλε πλάκα στό στήθος, μου ζούπιξε τά ποντίκια
στά χέρια και στά πόδια και μου έδωσε τό σημείωμα Ικανότη-
τας. Μου φάνηκε πώς ήτανε ο στρατιώτης πού έδινε τήν από-
δειξη παραλαβής.

Εμένα μου άρέσει τό ταξίδι γιατί είμαι από θαλασσινή πε-
ριοχή και τ'όχω συνηθίσει. Μά τόσο μακρινό ταξίδι δέν είχα
κάνει. Μιά φορά όταν φεύγεις σου σφίγγεται ή καρδιά. Πατε-
ράδες και μανάδες στην αποβάθρα, άντρες, γυναίκες, άρραδιω-
νισιαστικές, κλαίνε, άποχαιρετούνε, παραγγέλουνε, ένα δράμα. Ύ-
στερα τό κατάστρωμα γεμίζει μπόγους, κούτες, δέματα, θαλί-
τσες, κουρελούδες κι ένα κόσμο άμιλητο και σκεφτικό. Νά βλέ-
πεις άγρότες από τή Θράκη πού βλέπουνε πρώτη φορά παπύρι,
νά βλέπεις κορίτσια άδύνατα και μαυριδερά δεκαοχτώ χρονώ,
νά βλέπεις γυναίκες πού κλαίγανε τά μωρά τους στην αποβά-
θρα και τά σφίγγανε άπάνω τους σά νάτανε νά μήν τά ξανα-
δούνε και νά λές πού πάει όλος αυτός ο κόσμος. Τόση ανάγκη
πιά ήτανε νά φύγουνε οι μανάδες και νά χωρίζονται τά παιδιά
τους;

Από τήν Κέρκυρα και πέρα αρχίζει νά παίρνει κανείς άέρα.
Στήν αρχή θυμώνεις μέ μερικούς νεαρούς πού τραγουδάνε μά
ύστερα λές καλά είναι κι αυτοί και δέν είμαστε σάν κηδεία.

Η έταιρία πού έχει αναλάβει νά μεταφέρει τούς εργάτες
στή Γερμανία δίνει στον καθένα ένα σακούλι μέ τροφήμα. Κογ-
σέρβες και τέτοια. Μά ο καθένας έχει και κάτι δικό του μαζί.
Στήν κουπαστή σκέφτομαι τί πράμα πρέπει νά ναι αυτή ή έται-
ρία πού μεταφέρει μετανάστες στην Γερμανία. Από τήν πρώτη
μέρα μέχρι σήμερα δέν θάχει κουδαλήσει πάνω από 500.000
εργάτες; Σκέψου πόσα θάχει κονομίσει. Στην Ιταλία πιά θέ-
λεις ν' αγοράσεις κάτι φρέσκο για φαί, αλλά πολύ λίγο τυχαί-
νει νά έχουν Ιταλικά λεφτά. Χώνεσαι στό τραίνο και στριμώ-
χνεσαι μέχρι τό Μόναχο. Στά σύνορα δέ μάς κάνανε πολύ έλεγχο
οι τελωνειακοί. Ήτανε πολύ ευγενικοί, μπορεί νά σκεφτήκανε
κιάλας τί θάχουνε μαζί τους οι φουκαράδες, οι μετανάστες. Τό
ζοριλίκι μέ τούς Γερμανούς αρχίζει πιά ύστερα.

Στουτγκάρδη, 1973.

X.B. Κατάγεται από τον Πύργο Ήλείας.
Ετών 35.

Όντα γύρισα από τό στρατό στό χωριό μου φάνηκε φυλακή.
Είχα πάει Τρίπολη, Θεσσαλονίκη και στην Αθήνα, στο Ρούφ
πού λένε. Στο χωριό δέν είχε ούτε φώς, ούτε δρόμο, ούτε ποδή-
λατο δέ ξέραμε. Εκείνο τον καιρό ένας ξάδερφός μου είχε μ'
ένα κορίτσι μιλήματα κι ο θεός της παραφύλαξε και τον του-
φέκισε, καλά και δέν τον σκότωσε. Πήρα των όμματιών μου πού
λένε κι έφυγα, ήρθα στην Γερμανία και δέν ξαναγυρνά στο χω-
ριό, δέν τό αγαπώ, πού λένε άλλοι χωριό μου χωριουδάκι μου.

* Όχι βέβαια, δέν έφυγα μόνο γι' αυτό τό λόγο. Ήτανε και
ή αναδουλειά. Πήγα στην Πάτρα, στην Αθήνα, πουθενά δέν
μπόρεσα νά πιάσω. Όσπου έφυγα και ήρθα στην Γερμανία και
ήσυχασα.

Είμαι δέκα χρόνια στην Γερμανία. Στην Ελλάδα έχω νά πάω
έφτά χρόνια. Δέν έχω και διαβατήριο. Άς πούμε ότι είμαι ειδι-
κευμένος. Δηλαδή κάνω δουλειά πρεσαδόρου και πληρώνουμαι
σάν τεχνίτης πρώτης. Δουλεύω στην πρέσα έξη χρόνια. Μιά
φορά στά χαρτιά μου αν φύγω από αυτό τό εργοστάσιο δέ θά
γράφουν πώς είμαι ειδικευμένος.

Εγώ νά σου πώ μιλω τά γερμανικά καλούτσικα. Τά έμαθα
από μία κοπέλλα. Όχι ακόμα είμαι άνύπαντρος μά θά παντρευ-
τώ αυτή τήν κοπέλλα. Ζούμε μαζί έδω και τρία χρόνια. Μόλις
παντρευτώ θά κάνω και αίτηση για τή γερμανική όπηκοότητα.

Κοίταξε, τί θά πεί αν είμαι ευχαριστημένος. Είμαι γιατί
έδω ξιγνα άνθρωπος πού λέμε, δηλαδή έχω ένα δωμάτιο ζεστό
και καθαρό, έχω μία σίγουρη δουλειά, θάζω κάτι στην άκρια
κι έχω μία γυναίκα πού θά παντρευτώ, χρυσό κορίτσι. Πρέπει
νά είναι ευχαριστημένος κανείς, εγώ είμαι. Μά και γώ και ή
γυναίκα μου ξέρουμε πώς δικαιούμαστε κι άλλα. Και πώς άμα
περιμένουμε δέ θά μάς τά δώσει κανείς. Δέν έχω πάθει ποτέ
άτύχημα ούτε άρρώστησα. Ψυχαγωγούμαι μετρημένα όπως όλοι
οι εργάτες. Κάθε καλοκαίρι όμως πηγαίνω ένα μήνα διακοπές
πότε στην Ιταλία και πότε στην Γιουγκοσλαβία. Θέλω νά πάω
και στην Ισπανία αλλά μούρχεται άσχημα νά δώσω τά μάρκα
μου στον Φράνκο.

Νυρεμβέργη, 1969.

Γ.Ν. Κατάγεται από την "Ηπειρο. Στή Γερμανία είναι από το 1962. Ο Γιώργης είναι τώρα 44 και η γυναίκα του Νικολέτα 43 χρονών. Έχουν μία κόρη παντρεμένη στην Αυστραλία.

Έφυγα από το χωριό άνημερα τών Φώτων, για Άθήνα και Γερμανία. Πάσχα κάναμε στή Γερμανία. Τό γιατί φύγαμε τό λένε όλοι. Γι' αυτό και μείς. Πρώτο Πάσχα στή ζωή μου πού τόκανα μόνος. Μά τί νά κάνεις. "Αν ήξερες τή ζωή στό χωριό θά καταλάβαινες. Μας πήρανε από δόσκαμε πρόβατα και μās κάνανε πρόβατα και τά πρόβατα ευχαριστημένα είναι άμα δρίσκουνε χόρτο. Μόνο τό παπόρι δέν άντεξα.

Τό πρώτον πήγαμε σ' ένα χωριό, μεγάλο χωριό πού κάνανε πιάτα. "Οχι μονάχα πιάτα, πιατικά πού λένε, πορσελάνες. Έκει τό άφεντικό, ό φοραρμπάιτερ πού λέγαμε, ήτανε άπότομος, μου πήρε από τό μανίκι και μουδαλε μιά ποδιά, ύστερα μ' έβαλε μπροστά σ' ένα θαρέλι νά πιάνω ένα πιάτο νά τό θουτάω μέσα. "Ητανε μπογιά άσπρη. Στήν άρχή δέν τά κατάφερα, έσπασα κάμποσα πιάτα γιατί έπρεπε νά τά πιάνεις σαν αυγά. "Η δουλειά ήτανε δύσκολη, εγώ άμαθος, αλέτρι τραβούσα ύσαμε τότενες. Είχα και τή γυναίκα έδω, ήρθε ύστερα από τρεις μήνους και γώ δύσκολα τά κατάφερα γιατί αυτή δούλευε σέ άλλο χωριό, σέ άλλο εργοστάσιο μακριά τρεις ώρες. Κι αυτή δέν ήξερε τή δουλειά, δυσκολευότανε, μαζί μου τήν είχα στό χωράφι, τί νά ξέρει από εργοστάσιο; Μιά φορά καλά και δέ δουλεύαμε μηχανές νά σπάσουμε καμιά και νά πληρώνουμε ή νά μās πάρει κανένα χέρι νά μείνουμε ανάπηροι σαν τόν Στέλιο τόν εξάδελφό μου πού τό 'χασε στόν πόλεμο μέ τούς Γερμανούς. Έμεις σπάσαμε πιάτα και νήματα ή κυρά, μικρή ζημιά μά τά καταφέραμε και σταθήκαμε ένα χρόνο και ύστερα φύγαμε και κατεθήκαμε στή Νυρεμβέργη. Έκει στό χωριό μέ τά πιάτα πού σπάζανε ξιμάθα και νά δλαστημώ. Τώρα δουλεύω στό νεκροταφείο. Στό "Οστ. "Εχω τήν ήσυχία μου και θυμάμαι τό χωριό. Καθαρίζω δρόμους, γύρω τά μνήματα πού τά κουτσουλάνε τα περιστερία. Αύτός πού σού μίλησε είναι άδελφός μου, τί κατάλαβε πού πήγε στή φάμπρικα, πίο πολλά παίρνω. "Η γυναίκα μου δουλεύει στό νοσοκομείο. Τρώει κιόλας έκει μεσημέρι θράδου. Φέρνει και στό σπίτι καμιά φορά σαλάμια και γιαούρτι. Παίρ-

νει έφτακόσια μάρκα και τί κάνει; Πλένει πιάτα μέ τήν ήσυχία της μέσα στή ζεστούλα. Μωρέ καλά είμαστε. Νά σ' είχα ν' άνεβαίνεις χειμώνα τά μετσοβίτικα και νάρχεται κι αυτή από πίσω πού έχωνε τά ποδάρια της όπου έβρισκε μαλακό χιόνι και μουσκαύανε, τώρα στό νοσοκομείο, ούτε γιατρός στό χωριό. Μοναχά νά μή μās διώξουνε λέω εγώ.

Ντύσσελτορφ, 1973.

Δ.Ε. Κατάγεται από χωριό τής Χαλκιδικής. Έτών 37.

Έμένα ρώτα νά σου πώ τί θά πει ξενιτιά. Έμένα πούχω τρία παιδιά και μιά γυναίκα μάλαμα —ή παναγιά νά τά φυλάει— κι άλλο δέν βλέπω έξόν εκείνα, τότε νά περάσουν κάμποσοι μήνες νά πάω νά τά δω. Αύτά εγώ πού σου λέω νά τά πιστεύεις διότι είμαι έθνικός, άλλοι μπορεί νά λένε πάρα πάνω, εγώ όχι.

Πρώτα νά σου πώ για τό χωριό δέ θά τό πιστέψεις τί δουλειά έκανα, όλες τίς δουλειές, δούλευα στους καλογέρους πού είχανε τά μοναστήρια. Δέν πληρώνανε καλά και μās βγάζανε και τό λάδι από πάνω. Και μιά μέρα μου λέει ένας ξερακιανός καλόγερος «πόσα παιδιά έχεις μάστορα;». Λέω κουβέντα θέλει αυτός, τρία του άπαντώ. «Μπράδο μου λέει, νά σου ζήσουνε». "Υστερα μέ καλεϊ νά κάνουμε τσιγάρο, εκείνος δέν καπνίζει λέει μά θά μου κάνει παρέα, δηλαδή νά του δώκω τσιγάρο. Του δωσα. Και κει πού κουβεντιάσαμε για τά χωράφια μου λέει «πώς τάκανες τά παιδιά;». Τάχασα, λέω τί λέει αυτός; Του λέω μέ τή γυναίκα μου τάκανα. Μά αυτός ήθελε λεπτομέρειες «ναί, λέει, μά πώς γίνεται αυτό;» ύστερα τό κατάλαβα και σηκώθηκα κι έφυγα και λέω ύπαγε πίσω μου σατανά νά μήν σέ ξυλοκοπήσω άγιον άνθρωπο.

Έγώ ξεκίνησα από τή Θεσσαλονίκη για νάρθω στή Γερμανία και ήρθα τό 1967. "Ολο λέω θά γυρίσω και γι' αυτό δέν έφερα τήν οικογένεια, έχουμε και κάμποσα χτηματάκια και δέν θέλω νά τά παρατήσουμε σαν πού κάνουν άλλοι κι ερημώνουνε γιατί εγώ πάλι στα χτήματα θά δουλέψω μόνο θέλω νά πάρω κάμποσα εργαλεία και χωράφια, μόνο πού τώρα ακριβήνανε μέ τόν τουρισμό γιατί εκεί στήν περιοχή μας τώρα τελευταία πάνε

πολλοί ξένοι και ούτε χτήματα μπορείς πιά να αγοράσεις γιατί τὰ κάνουνε οικόπεδα. Δές τώρα τί γίνεται. Τό '67 πού ξφυγα είχα παζαρέψει ένα καλό χτήμα για έβδομήντα χιλιάρικα. Λέω θά δουλέψω δυό χρόνια να τό πάρω. Ήρθανε κάτι έξοδα δέ μπόρεσα. Τό έβδομήντα πάω κάτω μέ τὰ λεφτά στό χέρι, λέει δέν θέλουμε τώρα έβδομήντα χιλιάρικα θέλουμε διακόσια. Μά μου 'χε κολλήσει τό χωράφι, ήτανε καλό και κοντά στό χωριό. Και φέτος πού τάχω τὰ διακόσια ξέρεις τί μου γράφουνε; Τώρα λέει θέλουμε πεντακόσια. Και δέν τό παίρνω. Μά σκέφτηκα έμα τὰ πουλήσουμε όλα στους τουρίστες πού θά φυτεύουμε για να τούς ταΐζουμε; Τώρα και δώ σκουρήγανε τὰ πράματα. Λέει μπορεί και να μās διώξουνε. Λοιπόν να σου πω να μās διώξουνε γιατί άλλιώς δέ φεύγουμε. Έδω πέρα σου πιάνεται ή καρδιά. Στο εργοστάσιο να πουμε δουλεύεις σά γαιδούρι και κανείς δέ σου λέει ευχαριστώ μόνο κοιτάνε πώς να σε ρίξουνε, στό χάϊμ σέ τρώνε οι φύλλοι, στό δρόμο σέ κοιτάζουνε οι ντόπιοι σαν κλέφτη. Μά κανείς δέ φεύγει, ακόμα και σαν κι έμένα πού έχω γυναίκα και παιδιά στό χωριό. Δές τώρα πού σου είπα μέ τὰ χωράφια. Τι να κάνω εγώ; Να πάω στό χωριό να ξεσηκώσω τήν οικογένεια να κατεβούμε στην πόλη, να πάω στη φάμπρικα, να πάρω τί; 140 δραχμές μπροστα;

Ντύσσελντορφ, 1972.

Π.Ν. Καταγωγή: Μυτιλήνη. Έτών 40. Παντρεμένος μέ δυό παιδιά. Οικογενειακώς στη Γερμανία.

Έμεις οι νησιώτες δέν είμαστε πολλοί στη Γερμανία. Και μεις πού είμαστε κάναμε πρώτα σταθμό στην Άθήνα κάμποσα χρόνια. Έγώ έμεινα στό Περιστέρι μά θασανίστηκα πολύ, ή Άθήνα είναι γι' αυτούς πού δέν πληρώνουν τουλάχιστο νοίμι.

Η καταγωγή μου είναι από τή Μυτιλήνη. Από μās φεύγουν πολλοί μά πηγαίνουν στην Άφρική, στην Άυστραλία και στόν Καναδά. Στην Γερμανία έχουν έρθει λίγοι.

Στην Άθήνα πήγα τό 1955. Έμεινα μέχρι τό 1961. Ψευδοδούλευα σέ διάφορα εργοστάσια και στις οικοδομές. Ήμουνα

και παντρεμένος από τό 1958. Τό 1960 αποκτήσαμε τήν πρώτη κόρη.

Όταν αποφασίσαμε να φύγουμε δέν είχαμε πιά τίποτα και δουλειά βρίσκαμε δύσκολα. Πότε δούλευα, πότε όχι. Έφυγα πρώτος και σέ ένα χρόνο ήρθε και ή γυναίκα μου.

Είχαμε βάλει τότε μπροστά να χτίσουμε ένα σπιτάκι, πού λέγανε λαθραία. Έξω από τό Περιστέρι είχαμε αγοράσει φτηνά ένα οικοπεδάκι εκτός σχεδίου. Συμφωνήσαμε λοιπόν μέ τόν αδελφό μου και τρεις φίλους να στήσουμε τέσσερις τοίχους και να τό ταρατώσουμε σέ μία νύχτα. Δέν προφτάσαμε όμως να ρίξουμε τή σκεπή. Είπαμε αύριο θράδυ. Φύγαμε όλοι και πήγαμε στις δουλειές μας, είπαμε κιόλας να μή μās βλέπουν και δάλουν ύποψία. Είχα δώσει τότε ότι είχα, έβαλα και χρέος για τὰ υλικά και πιά πολύ τὰ πορτοπαράθυρα και τήν άλλη ξυλεία. Χρωστούσα κοντά 18 χιλιάδες, γιατί οι μαστόροι πού βοηθήσανε ήτανε φίλοι και δέν πήρανε λεφτά. Μά τό θράδυ πού γυρίσαμε είχαμε έρθει τά συνεργεία και τό γκρεμίσανε τό σπιτάκι και σπάζανε και τὰ πορτοπαράθυρα πού τὰ κάνανε άχρηστα. Η γυναίκα μου τότες έπαθε ή καρδιά της γιατί τούς έβλεπε πού τό γκρεμιζανε. Λέω και γώ Παναγιώτη έδω δέ σου μέλλεται να δάλεις τό κεφάλι σου σέ στέγη. Χρωστάς κιόλας τώρα. Από δουλειά όπως σουπα πότε ναι και πότε όχι, πώς να ζήσεις και να πληρώσεις και χρέη. Και έτσι πήγα να κάνω τὰ χαρτιά μου για τή Γερμανία και παιδεύτηκα έξη μήνες μέχρι να φύγω. Τραβήξαμε τὰ πάθη του Χριστού μέχρι να βολευτούμε. Όλες οι αναποδιές σέ μās τύχανε. Και τό πιά χειρότερο έμεινε ή Άγγελική έγγυος μόλις ήρθε. Πήγαμε να τό ρίξουμε, κάναμε ένα σωρό γιατροσόφια μά δέ ξεκόλλησε. Λέει κι ο παπός της Άγγελικής μεγάλη άμαρτία θά ήτανε αν έπεφτε. Και σάμπως δέν είναι άμαρτία πού ήρθε στόν κόσμο και σταυρώθηκε κι αυτό μαζί μας μικρό - μικρό. Τέλος πάντων τώρα είμαστε καλά και τὰ δυό μικρά πάνε σχολείο, στό γερμανικό και τόχω βάλει στην καρδιά μου αυτά τὰ παιδάκια τουλάχιστο να μή στεναχωρεθούνε ποτέ, ιδίως τό μικρό πού παρολίγο να τό πετάξουμε, γι' αυτά δουλεύουμε σαν τὰ σκυλιά να στήσουμε κάποτε κι ένα σπιτάκι να χωθούμε μέσα και να μή μās τό ξαναρίξουνε.

Στουγκάρδη, 1970. (B.T.)

Ἐγώ εἶμαι ἀπό τή Θεσσαλία, μά ἔζησα στήν Ἀθήνα καί κει μονάχα ἔχω δουλέψει πρὶν ἀπὸ τή Γερμανία. Μιά φορά κάναμε αἴτηση, δέ θυμᾶμαι πιά γιατί πράμα ἦτανε. Ἐκεῖ πού ρωτάει τό χαρτί: εἰδικότητα ἐγὼ ἔγραφα ἠλεκτροσυγκολλητής. Ὁ γραφιάς μου πήρε τήν αἴτηση, μου λέει μπροστά σέ τόσο κόσμο: Βρέ βλάχο οὔτε τήν εἰδικότητά σου δέ ξέρεις νά γράφεις; τό ἠλεκτροσυγκολλητής θέλει δύο λ. Καί γὼ λέω σιγά μή χάλασε ἡ Ἑλλάδα, ἐγὼ ξέρω πὼς μόνο ἡ Ἑλλάδα θέλει δύο λ. Λοιπὸν ἐκεῖνος ἔλεγε δύο λάμδα, ἐγὼ ἔλεγα ἓνα λοῦ, ἔγινε καθγάς, οἱ συναδέλφοι μου κόλλησαν παρατσούκλι καί μέ φωνάζανε Λοῦ καί ὕστερα ἀπὸ λίγο τό κάνανε Λοῦς. Ἀπὸ δῶ ὁ Λοῦς ἀπὸ κει ὁ Λοῦς. Ἀμα σέ λένε Λοῦ ἀποκλείεται νά μείνεις στό Σκαρμαγκιά ἄσε πού μερικοὶ τό πηγαίνανε καί στό Λουλοῦ. Γι' αὐτό καί γὼ σηκώθηκα καί γράφτηκα στό ταμεῖο ἀνεργίας καί ἔφυγα γιὰ τή Γερμανία. Ἦμουνα μαθημένος ἐγὼ, ὅπως σοῦπα δουλεῦα στὰ ναυπηγεῖα ἠλεκτροσυγκολλητής. Τί τά θές ἄλλα τά δικά μας ἐργοστάσια κι ἄλλα τά γερμανικά. Μόνο πού ἐδῶ ὅπως καί νά τό κάνεις εἶσαι ξένος. Ἄν δουλεῦα ὅπως οἱ Γερμανοὶ δέν τό κουνούσα ποτέσ γιατί ὄχι πὼς θά τό πῶ μά ἐδῶ εἶναι καλύτερα, βλέπεις τόν κόπο σου στό χέρι. Μόνο πού τόν πρῶτο χρόνο καί μᾶς τούς μαθημένους μᾶς πληρώνουνε λίγο, γι' αὐτό καί προτιμοῦνε νά φέρνουνε ἀγρότες πού δέν παραπονοῦνται. Ἐδῶ παίρνομε τρεῖς καί τέσσερις φορές πιό πολλά ἀπὸ τήν πατρίδα καί μᾶς λένε γιατί παραπονεῖστε, μά ἀφοῦ τά δουλεύουμε καί τά πιό πολλά καί τά παίρνομε καί οἱ Γερμανοὶ γιατί νά μὴν τά παίρνομε καί μεῖς. Μά ἐμεῖς εἶμαστε κοροῖδα, δέν πᾶμε στό Συνδικάτο, δέ συνεννογιόμαστε καί μεταξὺ μας, νά ποῦμε μάλιστα κύριε τά δουλεύουμε καί τά θέλουμε. Μόνο λέμε καλὰ εἶναι κι αὐτὰ καί φοβόμαστε μή μᾶς διώξουνε καί χάσουμε καί τά λίγα. Αὐτὰ εἶναι μέ τούς χωρικούς τούς δικούς μας πού τρέμουνε καί συνεννόηση δέν ὑπάρχει. Ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες εἶμαστε οἱ πιό τελευταῖοι σ' αὐτό. Νά δεις οἱ Τούρκοι ἔχουνε συνεννόηση, ἢ οἱ Ἴταλοὶ, ἄμα πει ἓνας κάτι θάζουνε ὅλοι τίς φωνές καί τόν ὑποστηρίζουνε. Ἐμεῖς δέν πᾶμε στό Συνδικάτο, ὄχι πὼς κι αὐτό θά μᾶς κάνει τό χρυσό αὐγὸ, καμιά φορά βρίσκουμε καί τό πελά μας, μά τί νά κάνουμε, κάπου πρέπει νά μαζευτοῦμε νά δοῦμε πὼς θά τά θγάλουμε πέρα. Οἱ ἐπιτήδειοι μᾶς κλείσανε τίς κοινότητες, μᾶς χαρακτηρίσανε, μά μονάχα ἐκεῖ μπορούσαμε νά ποῦμε δυὸ κουθέντες ἀνθρωπινές.

Ἐγὼ εἶμαι εὐχαριστημένος καί δέν εἶμαι. Παίρνω καλὰ λεφτὰ καί θάζω στήν ἀκρη. Μά ὁ Γερμανὸς πού κάνει τήν ἴδια δουλειά παίρνει περισσότερα. Γιὰ τώρα δέν μπορῶ νά πάω στήν Ἑλλάδα. Ἀμα μπορῶ θά πάω μονάχα μέ συμβόλαιο, νά μου δώσουνε τό μισθὸ πού θέλω καί σπίτι. Ἀλλιώτικα μένω καί στή Γερμανία, καλή - κακή μία φορά ζεῖς, δέν εἶσαι τυφλοπόντικας νά θές ἓνα ροῦχο καί νά μὴν τῆχεις καί νά δουλεύεις σὰ σκλάβος.

Μόναχο, 1971.

Γ.Γ. Κατάγεται ἀπὸ χωριὸ τῆς Δράμας. 32 χρονῶν. Παντρεύτηκε στή Γερμανία μέ μετανάστρια. Ἐχουν δυὸ παιδιὰ.

Μὴν ἀκοῦς μεγάλες κουθέντες γιὰ εἰδίκευση καί μάθημα τέχνης. Ἐμᾶς τούς ξένους δέ μᾶς θέλουνε τεχνίτες. Πῶς νά στο πῶ, νά, ἐγὼ νά ποῦμε δουλεύω ἐδῶ στή BMW ἑπτὰ χρόνια. Πέντε χρόνια στὰ θαφεῖα. Μάλιστα εἶμαι θαφέας καί θάφω δηλαδή ἓνα αὐτοκίνητο πού ἀπὸ μένα δηλαδή φεύγει καί ἄλλο χέρι δέ μπαίνει ἀπάνω του. Δέν εἶμαι δηλαδή τεχνίτης; Ἐνας ἄλλος πού εἶναι Γερμανὸς καί ἔχει πιό λίγα χρόνια στή δουλειά ἔγινε μάστορας καί μᾶς ἐπιδίδει κι ὁ ἄλλος Γερμανὸς πού θάφει εἶναι μάστορας κάνουμε τήν ἴδια δουλειά μά ἐκεῖνος παίρνει πάρα πάνω στό τέλος, αὐτό εἶναι ὁ ξένος. Ἐμεῖς δέν ἔχουμε καί πού νά πᾶμε νά ποῦμε τόν πόνο μας, θυμᾶμαι στὰ ὅβ ἡ κοινότητα ἤθελε νά θάλει φοιτητές στὰ σεμινάρια τῶν Συνδικάτων γιὰ νά κάνουν μαθήματα στὰ ἑλληνικά. Μά ὕστερα δέν ἔγινε κι αὐτό, δέ ξέρω πού σκόνταψε. Ἀμα γινότανε μαθήματα στὰ ἑλληνικά πολλοὶ θά πηγαίναμε. Ἐμεῖς εἶμαστε μονάχοι, κανεῖς δέ μᾶς βλέπει, ὅτι καταφέρουμε καί μονάχοι μας κατάλαβες. Ἐγὼ τῶχω καῦμό γιατί ἐδῶ μέ θεωροῦν σπεσιαλίστα καί ἂν πάω στήν Ἑλλάδα τί θά γίνω; Δέν ἔχω ἓνα χαρτί πού νά λέει ὅτι ξέρω τή δουλειά. Δηλαδή, ἐκτός καί μέ δοκιμάσουνε. Μά καί κει τώρα οἱ μεγάλες φέρμες θά ζητοῦνε χαρτιά, δέν ἐμπιστεύονται στό τί τούς λές. Ἀπὸ δῶ χαρτὶ δέν παίρνω γιατί ὅσο καλὰ καί νά κατέχω τή δουλειά δέν πῆγα στή σχολή καί τό ζουμί εἶναι τί χαρτιά δείχνεις.

Νυρεμβέργη, 1970.

Γρ. Β. Ἐτῶν 32.

Ὅντας ἤρθαμε στό Μόναχο εἶπα τελειώσανε τὰ βάσανα, ἐγὼ ἔβλεπα τὰ παιδιά στό σταθμό καί γελοῦσα πού βρίζανε καί νευριάζανε. Μείναμε κάμποσες ὥρες καί μετὰ πήγαμε στό τραίνο πάλι, στή Νυρεμβέργη πού λέγε. Μᾶς πήγανε σέ σπίτια, ἔπεσα καί κοιμήθηκα δέν ἔβλεπα ἐγὼ καλό καί κακό κρεβάτι κοιμήθηκα σάν φόβιος καί ἔλεγα ἀπό αὔριο θά πιάσουμε λεφτό στό χέρι. Δέν ξέρω πόσες ἦτανε χειμῶνας καί κει μέσα ἦτανε ξεστασιά καί τό πρωτὶ ξυπνήσαμε ἀχάραγα καί φύγαμε στό ἐργοστάσιο, ἦτανε κοντά. Ἐγὼ βρήκα κι ἄλλους Ἕλληνες καί πήγα μαζί μ' ἄλλο νά σοῦ λέω ἐργοστάσιο κι ἄλλο νά δεις. Στήν ἀρχή ἀπ' ὄξω ἦτανε καλό, φαινότανε καί καθαρό ρώτησα τί θά φτιάχνουμε καί μοῦπανε σίδερα γιά οἰκοδομὲς καί γιά ἄλλα ἐργοστάσια. Μπήκα σά νά τραγουδοῦσα καί μ' ἐπιασε ἡ καρδιά μου. Θαρροῦσα πὼς βρέθηκα σ' ἕνα δάσος πού ἐπιασε φωτιά. Ἔτσι ἦτανε ἡ Τάφελ. Ὅλο πυρωμένο σίδερο. Τρόμαξα κι ἀνοίξα τὴν πόρτα κι ἔφυγα. Ὅλη μέρα κάθησα ἀπ' ὄξω καί περιμένα τίς ἄλλοι. Τὴν ἄλλη μέρα ξαναπήγα μ' ἕνα μπόρεσα νά συνηθίσω. Πολλή φωτιά. Στή Νυρεμβέργη εἶναι. Ἐκεῖ μέσα ἄφησα κι ἕνα δάχτυλο κι ἔφυγα. Ἰστερα δούλεψα στό Δῆμο, στά σκουπίδια, στό ξεχιόνισμα στοὺς δρόμους τό χειμῶνα. Βλέπεις στά ἐργοστάσια μοῦ κάνανε δυσκολίες γιά τό δάχτυλο πού ἔλειπε λές καί τῶχασα στό δρόμο. Ἐγὼ δέν εἶμαι εὐχαριστημένος, μ' ἀρένω, πού νά πάω. Λεφτά δέν βάζω στήν Τράπεζα, ἴσα - ἴσα κονομῶ δυό - τρεῖς φορές τό χρόνο κάνα κατοστάρικο νά στείλω στοὺς γέροντες. Τὰ λεφτά μου τὰ ξεδεύω ὅλα, ὄχι πὼς κάνω κραιπάλη, μ' εἶναι λίγα καί δὲ φτάνουνε καθότι εἶμαι καί νέος. Μὲ τοὺς Γερμανοὺς δέν ἔχω σχέσεις, οἱ συναδελφοὶ στή δουλειά εἶναι Ἕλληνες καί Τοῦρκοι ὅλοι. Τό λοιπόν πού μᾶς λέγανε Τοῦρκος καί τρομάζαμε, ξέρεις τί μπεσαληδες ἄνθρωποι εἶναι; Ταμάμ Ἕλληνες.

Μόναχο, 1972.

Δέσποινα, 26 χρονῶν.

Ἔμμεσα στήν Ἀθήνα. Δούλεψα ἐκεῖ σέ πλεκτήριο ἕνα χρόνο. Μείναμε μὲ τὴν ἀδελφή μου. Ἐκεῖ ἔμεινε καί ἕνας θεῖος μου πού μᾶς πρόσχε. Ὅταν ἀνοίξε ἡ Γερμανία καί ἤρθε τόσος κόσμος εἶπαμε νά πάμε καί μεῖς γιά νά δημιουργηθοῦμε. Ἐγὼ γιά νάμαι εὐλικρινής δέν ἤθελα νά ρθῶ γιὰτί ἀκουγα ὅτι ἐδῶ γίνονται πολλά, ὅτι τ' ἀγόρια ἄς πούμε κοροῖδευαν τὰ κορίτσια, ἀλλά ἡ ἀδελφή μου πὼς θαρραλέα, παρόλο πού ἦταν πὼς μικρή, ἔ πήραμε τὴν ἀπόφαση, ρωτήσαμε βέβαια καί τό θεῖο μας καί μᾶς εἶπε νά ρθούμε, νά προσέχουμε, νά κάνουμε μέτρια ζωὴ καί λίγη οἰκονομία γιά νά γυρίσουμε μιά μέρα στήν Ἑλλάδα. Φύγαμε τό 1963 μὲ σύμβαση. ἤρθαμε μὲ τό καράδι μέχρι τό Μπρίντεζι καί ἕστερα μὲ τό τραίνο στό Μόναχο. Ἐδῶ στό Μόναχο μείναμε, πιάσαμε δουλειά στή Ζήμιενς.

Ἐγὼ νά σοῦ πῶ ζοῦσα στήν Ἀθήνα καί δέν μοῦκανε μεγάλη ἐντύπωση ἡ Γερμανία. Δυσκολεύτηκα ὅμως πάρα πολύ μὲ τὴ γλώσσα. Τοὺς ἔβλεπα καί μοῦ μιλοῦσανε καί γὼ δέν καταλάβαινα λέξη. Τὸν πρώτο καιρὸ στεναχωρήθηκα πολύ. Ἀφοῦ ἤθελα νά φύγω. Ἐνιωθα πολύ μόνη μου, παρόλο πού ἤμουνα μαζί μὲ τὴν ἀδελφή μου. Ἡ ἀδελφή μου ἦταν ἄλλος χαρακτήρας καί δέν τὴν ἐνοιαζε, ἐγὼ πάντα ζητοῦσα τὴ μητέρα μου καί τίς ἀδελφές μου, ἔκλαιγα, ἔβλεπα ὄνειρα, παραμιλοῦσα τὰ βράδια. Πέρασαν πέντε μῆνες γιά νά συνηθίσω.

Μείναμε στό χάιμ τῆς Ζήμιενς. Σ' ἕνα δωμάτιο μέναμε τέσσερις κοπέλλες. Εἴχαμε καλὲς σχέσεις μ' ἕρχόταν καί στιγμές πού πικρανόμασταν. Δέν ἦταν πάντα εὐχάριστα τέσσερις σ' ἕνα δωμάτιο, ἀλλά ἦταν καλὲς κοπέλλες.

Ἡ δουλειά στό ἐργοστάσιο ἦταν ἐλαφριά καί καθαρὴ ἀλλά δέν εἶχε καλὰ λεφτά.

Ἡ ψυχαγωγία ἦταν λίγη. Ἐγὼ συνήθως δέν ἔβγαينا γιὰ τί... λόγω οἰκονομίας νά σοῦ πῶ τὴν ἀλήθεια. Ἡ ἀδελφή μου εἶχε γνωρίσει τὸν ἄντρα της καί ἔβγαине. Ἐγὼ ἔκανα παρέα μὲ τὰ κορίτσια τῆς δουλειᾶς, καί ἐπὶ τό πλεῖστον ὅλες μέναμε μέσα, κάναμε οἰκονομίες, φτωχὰ κορίτσια ἦτανε, δέν ἤθελαν νά κάνουν σπατάλες. Βέβαια ἦτανε καί κοπέλλες πού θέλανε νά κάνουν μεγάλη ζωὴ, ἀλλά λιγοστές. Ἀνάλογα μὲ τό χαρακτήρα της ἡ καθεμιά. Στὴ δουλειά ἀποφεύγω νά κάνω παρέα μὲ πολ-

λους Έλληνες. Έλληνίδα είμαι και γώ δέν τό κρύβω αλλά έπειδή υπάρχει ζήλεια, είτε έγώ παίρνω πιο πολλά χρήματα και δουλεύω έγώ διπλάσια, ξέρω γώ τί, πάντως προσέχω. Πάντα και εκτός από τή δουλειά μου δέν μ' ενδιαφέρει τίποτα άλλο.

Υστερα έφυγα από τή Ζήμενς και πήγα στην BMW. Εκεί ήταν καλύτερα, θρήνα καλή δουλειά και εύκολα δωμάτιο.

Τό 1966 πέθανε ο άδελφός μου και κατέβηκα στην Ελλάδα. Έμεινα πέντε χρόνια εκεί, αγόρασα ένα πολύ ωραίο διαμέρισμα και μετά σκέφτηκα να ξαναρθώ να συνεχίσω να εργαστώ δυό - τρία χρόνια ακόμα και να φύγω όριστικά, να μή ξαναρθω πιά. Τό σκέφτηκα και είπα γιατί να μήν πάω τή στιγμή πού και τό μάρκο άς πούμε έχει ανεθεί και συμφέρει τόν καθένα να ρθει να εργαστεί.

Τό κλίμα εδώ είναι πολύ υγρό και όλους τούς ξένους τούς πειράζει. Είναι τό φέν, όπως λένε και οι Γερμανοί, πού φέρνει πονοκεφάλους και άδιαθεσίες. Μου άρέσει πάντως και ή Γερμανία και ή Ελλάδα αλλά έπειδή μέ πειράζει τό κλίμα δέν θά μείνω όριστικά εδώ.

Ζόλιγκεν, 23-3-1972.

(Γραφή απάντηση σε έρωτηματολόγιο)

Έφυγα από τήν Ελλάδα στις 5.10.64. Έφυγα για να κάνω όρισμένες οικονομίες μέ τις οποίες θά αγοράζα χωράφια, ώστε να βελτιωνόταν ή θέση τής οικογενείας μου. Κατάγομαι από ένα χωριό τής Δράμας και πριν έλθω στη Γερμανία ήμουν καπνο- παραγωγός. Από τή δουλειά μου είμαι ικανοποιημένος όσον άφορά τά οικονομικά και δυσαρσστημένος όσον άφορά τήν πίεση πού δέχομαι από τόν έργοδότη, αισθανόμενος τόν έαυτό μου περιπίου σαν σκλάβο. Οι δυσκολίες μέ τήν γλώσσα ήταν πάρα πολλές στην άρχή, τώρα έχουν μειωθεί αρκετά. Όσον άφορά τήν κατοικία λόγω των δυσκολιών και ειδικά έμεις οι ξένοι και λόγω του ότι έχω δυό παιδιά παραμένω σε σπίτι πού στην Ελλάδα θά τό χρησιμοποιούσα για άχυρώνα. Τά παιδιά φυσικά τά χάσαμε, όσον άφορά τό σχολείο, ούτε έλληνικά, ούτε γερμανικά.

Δέν έπαθα ποτέ άτύχημα, όμως στο έργοστάσιό μας περισ-

σότερο παθαίνουν οι ξένοι διότι προτού έλθουν εδώ δέν ήταν εργάτες και ή εργατική τους συνείδηση είναι χαμηλή. Επί πλέον για να παίρνουν πολλά λεφτά δουλεύουν βαριές δουλειές και άκρόντ πού σημαίνει να δουλεύουν γρήγορα.

Παρόλο πού κάνω παρέα μέ Γερμανούς και μου φέρονται σχεδόν καλά, πολλές φορές δοκιμάζω τήν απέχθειά τους όταν πρόκειται να τούς θίξω θέματα ισότητας μαζί τους. Είναι εγωϊσται και πολύ εθνικισται, όμως μιά μεγάλη μερίδα είναι καλοί μαζί μου.

Όσον άφορά τό μέλλον ή γνώμη μου δέν άλλαξε αλλά θά πραγματοποιηθεί όταν έλθουν καλύτερες μέρες.

Χάιλμπρον, 1972.

A.Π. (Γραφή απάντηση σε έρωτηματολόγιο)

Κατάγομαι από τά Χανιά τής Κρήτης μένω όμως στον Πειραιά από τόν καιρό πού δέν μπορούσαμε να μείνουμε άλλο στα χωριά μας. Παντρεύτηκα στον Πειραιά, τό '55 και μέχρι τό '64 πού έφυγα για τή Γερμανία γύρισα όλες τις φάμπρικες του Πειραιά τό μισό καιρό δουλεύοντας και τόν άλλο μισό φάχνοντας για δουλειά. Όλα αυτά τά χρόνια δέν καταφέραμε να φτιάξουμε δεύτερο πουκάμισο. Τί μ' έκανε να φύγω για τή Γερμανία; Να γλιτώσω από τό άγχος τής ανεργίας πού μόνο όποιος έζησε στον Πειραιά από τό '52 και δώθε ξέρει τί θά πει ανεργία και τό όνειρο να μπώ σε δικό μου σπίτι. Αυτά μέ ανάγκασαν να αφήσω τόν άντρα μου και τό παιδί μου και παρόλο πού δέν έδλεπα μέ καλό μάτι τά ξένα αποφάσισα τό '62 να φύγω κι έκανα τις πρώτες ενέργειες. Σκόνηταφα όμως στο αστυνομικό τμήμα και έτσι παράμεινα μέχρι τό '64 πού έφυγα μέ τή δημοκρατία του Παπανδρέου. Από τότε μένω εδώ και μέ αίματηρές οικονομίες κατάφερα και έφτιαξα ένα σπίτι. Είχαμε κανονίσει να φύγω τό '67 μά αντί να φύγω έγώ ήλθε ο γιός μου. Τώρα είναι 16 χρονών και μέ μεγάλους κόπους κατάφερα και τόν έβαλα σε τέχνη. Πάει στη σχολή, παίρνει 150 μάρκα τό μήνα, παίρνω και γώ γύρω στα 600 και έτσι τά φέρνουμε βόλτα. Για οικονομίες ούτε συζήτηση. Για φευγιά; ούτε λόγος, μπρός γκρεμός και πίσω ρέμα. Και καλά

πού κατάφερα και τόν έδωλα σ' αυτή τή δουλειά γιατί εκεί πού δουλεύω εγώ μου είπε καθαρά ο διευθυντής, θέσεις κενές για να μπαίνουν τα παιδιά των ξένων δέν έχουμε, άμα θές φέρ' τον έργατη. Και άς φωνάζουν κάθε μέρα οι ραδιοσταθμοί τους ότι δέν μάς χωρίζουν. "Όλους τούς ξένους τούς αποφεύγουν σαν μολυσμένους. Έξάλλου όσοι έχουν κάνει χρόνια στη Γερμανία γνωρίζουν τί θα πει Γερμανός. "Όμως σφίγγουμε τήν καρδιά μας γιατί ή ανάγκη μας κρατά έδω κι άς ελπίζουμε ότι γρήγορα θα μπορούμε να πάμε στην πατρίδα μας.

Λέομπεν, 1972 (B.E.).

Έγώ ανακατεύτηκα γρήγορα με τά Συνδικάτα, ήμουνα και στην Ελλάδα συνδικαλισμένος. Τώρα είμαι έμπιστος των Συνδικάτων στο έργοστάσιο. Έμαθα γερμανικά θέλοντας και μή από τά Συνδικάτα και γιατί εκεί πού πρωτοπήγα δέν ήταν άλλος Έλληνας. Εκεί ήταν μόνο Γερμανοί και Ίταλοί και μέσα σ' ένα χρόνο έμαθα να συνεννοούμαι και στίς δυό γλώσσες. Ύστερα έπεσα στα Συνδικάτα και έμαθα καλύτερα γιατί οι Γερμανοί εκεί είναι αλλιώτικοι και δέν κοροϊδεύουν τούς ξένους. Δυσκολεύομαι μόνο να διαβάσω. "Όχι δέ γράφω καθόλου. Μόλις πιάσω να γράψω τά ξεχνώ όλωσδιόλου. Δέν ξέρω πώς να θάλω τίς λέξεις.

"Όχι δέν είμαι ειδικευμένος. Για να γίνεις πρέπει να πās σε σεμινάρια ή σε μιά σχολή και να πάρεις δίπλωμα. Δούλευα και στην Ελλάδα σε έργοστάσιο. Έδω όταν λέμε ειδικευμένος είσαι μισός μηχανικός, γίνεσαι προϊστάμενος σε ομάδα ή σε τμήμα. Έγώ δουλεύω μηχανή, πρέσα, τρία χρόνια. Παίρω καλά λεφτά, είμαι ευχαριστημένος. "Αν γυρίσω στην Ελλάδα θα πάω πάλι στο έργοστάσιο. Άλλά δέν τ'άχω σκοπό να γυρίσω γρήγορα εκτός και μάς διώξουνε.

Ναί, πάντα δούλευα σε μεγάλα έργοστάσια. Στην αρχή πήγα στο OPEL, ύστερα στη Στουτγκάρδη σε μιά μεγάλη φίρμα και από πέριου πού ήρθε κι ο άδελφός μου είμαι έδω στην MAN.

Είμαι τώρα έφτά χρόνια στη Γερμανία. Λεφτά πολλά δέν μπορείς να κάνεις έδω άμα θές να ζεις σαν άνθρωπος. Πάντως κάτι έχω και γώ στην τράπεζα για ώρα ανάγκης.

Οι παντρεμένοι κάνουνε περισσότερα λεφτά ιδίως όταν δέν έχουν παιδιά. Πολλοί βάζουν κάθε μήνα τόν ένα από τούς δυό μισθούς στην τράπεζα. Κάθε χρόνο δέκα με δεκαπέντε χιλιάδες μάρκα. Σε έφτά χρόνια είναι ένα εκατομμύριο δραχμές.

Άμβουργο, 1969.

Γ.Κ. Από όρεινό χωριό του νομού Καρδίτσας. Παντρεμένος με δύο παιδιά. Η οικογένειά του στην Ελλάδα. Έτών 40.

Έγώ θα σταθώ και μόνο στο σπίτι γιατί είναι ο πιο μεγάλος καημός. Καημός να θρεις, μά κι όταν θρεις, σφαγείο. Πρέπει να πληρώνεις πολλά για σπίτι. Για ένα δωμάτιο οσα θέλει να περάσει όλόκληρη οικογένεια στο χωριό. Έκατόν πενήντα για ένα κρεβάτι. Κατάλαβες. Κάνε λογαριασμό. Παίρω καθαρά στο χέρι 620. Βγάλε τώρα άμέσως 200 για την Ελλάδα. Στο χωριό τά περιμένουν τέσσερις μέσα στο χειμώνα. Μένουμε τώρα και 420. Να θάλουμε τώρα και 10 τήν ήμέρα για φαί; Φτάνουνε, δέ φτάνουνε. Φασουλάδα. Έστω λοιπόν, άλλα 300. Μένουμε και 120. Μά μένουμε και δουλειές. Ντύσιμο, πλύσιμο, τράμι. Και φυχαγωγία πού λένε, άς είναι αυτή τή σήηουμε. Φτάνουνε τά 120; "Όχι. Τώρα έρχεται τό νοίκι. Άφου δέν έμεινε τίποτα, ποιό νοίκι; Να κάνεις περωρίες. Περωρίες πού μου πονεί ή μέση μου; "Ο Γιακουμής έχει δωμάτιο στού . . .Κ. . . τό σπίτι. Ένα δωμάτιο πού ήτανε πρώτα ντουαλέτα, άπόπατος πού λένε. Στενό, μακρύ, δίπλα στο κρεβάτι δέ χωρείς να περάσεις. Τά μάρκα 130. Εκείνος δουλεύει πάντα νύχτα. Πιάνει καλά λεφτά. Έγώ μέρα. Και λοιπόν άμα σκολάσω πάω στο σταθμό, χαζουλεύω λιγάκι, τρώω στο Χόρτεν στα όρθια και ύστερα πάω στο σπίτι. Τρυπώνω στο δωμάτιο, ο Γιακουμής έχει φύγει και κοιμάμαι. Δέν ανάβω τό φώς. "Αν μέ δει τ' άφεντικό θα μάς διώξει και τούς δυό. Τό πρωί ξυπνώ δυό ώρες πιο γρήγορα. Έρχεται ο Γιακουμής και θέλει να κοιμηθεί. Τί να κάνει ο κακομοίρης, τό καλό παιδί. Πληρώνω και γώ 40 μάρκα. Μά πόσο μπορεί να τραθήξει έτσι;

Μόναχο, 1971.

Β.Α. Από τή Δράμα. Έτών 28.

Έρθαν ανάποδα τά πράματα, τσακώθηκα γιά νά σοῦ πῶ τήν ἀλήθεια κι ἔφυγα ἀπό τή φέρμα. Δουλειά δέ δυσκολεύτηκα νά βρῶ, πῆγα μονομιᾶς στή φέρμα πού δουλεύει ὁ Ἄγγελος καί μέ πήρανε. Νά σοῦ πῶ κιόλας θγάζω πιό καλά λεφτά καί εἶναι καί ἥσυχα. Μόνο πού ἡ φέρμα μικρή, δέν ἔχει δικά της χᾶϊμ. Τρεῖς μῆνες γύρευα σπίτι καί πού; Μοῦ γυρεύανε προκαταβολή καί ἀέρα καί δέν τάχα. Ἀπελπίστηκα νά φάχω. Μοῦ λέει ὁ Ἄγγελος νά δοῦμε στό σπίτι πού μένω ἐγώ. Ἐκεῖ ὄλο καί κάτι γίνεται γιατί φεύγουνε συχνά. Πήγαμε μέ τόν Ἄγγελο στό ἀφεντικό. Ἐκεῖνος ἦτανε μουρτζούφλης. Ἔτσι εἶναι τά ἀφεντικά, εἶπα. Περιμέναμε μιά ὥρα. Ἰστερα δγῆκε. Ἐνα δωμάτιο. Δέν ἔχω. Κάτι ὅτι νᾶναι λέει ὁ Ἄγγελος πού τόν ἤξερε λιγάκι γιατί καθοῦντανε στό ὑπόγειο καί τοῦχει πληρώσει εἰκοσιτρία νοίκια. Ἐχω στήν ταραῖσα ἕνα μικρό. Ἄς εἶναι λέω. Ἐχει ογδόντα μάρκα τό μήνα, διακόσια ἐγγύηση καί διακόσια τά ἔξοδα. Εἶπα, πάρτα. Νά τό δεις, μοῦ λέει, πρῶτα. Δέ θέλω νά τό δῶ, πάρτα τά λεφτά, δειξε μου τή σκάλα. Ὅταν μπῆκα μέσα τρόμαξα. Ἦτανε μιά ἀποθήκη γιομάτη ἀράχνης χωρίς παράθυρο μέ ἕνα φεγγίτη στό γταβάνι. Ἦτανε κάτω ἀπό τά κεραμίδια, δέν εἶχε σόμπα καί ἔπρεπε ἐγώ νά τό καθάρισω καί νά κατεβάσω στό ὑπόγειο τά πράματα πού ἦτανε γεράτο, παλιοκρέβατα καί σπασμένες καρέκλες καί μπουριά ἀπό σόμπες καί ἕνα χαλασμένο ποδήλατο. Τό καθάρισα, βρήκα ἕνα κρεβάτι μιά δωμάτιο δέν ἔγινε, βρωμοῦσε μούχλα δέ μπαινι ἀέρας, ἀκόμα ἐκεῖ μένω, ἴστερα ἀπό ἕνα χρόνο τό νοίκι ἔγινε ἑκατό.

Τώρα θέλεις καί τή συνέχεια. Βλέπεις καί τή δεσποινίς ἀπό δῶ. Εἶναι ἀρραδωνιαστικιά μου. Λέμε νά παντρευτοῦμε γιατί ἄνθρωποι εἴμαστε καί ἔχουμε σχέσεις δυό χρόνια. Μά πρέπει νά βροῦμε σπίτι. Ἐκεῖνη μένει στό χᾶϊμ. Ἐγώ στήν τρύπα. Δέ γίνεται γάμος καί νά μένουμε χώρια. Τί νά τόν κάνουμε; Καί πότε θά παντρευτοῦμε, εἴμαστε καί οἱ δυό ἀπό εἰκοσιοχτώ χρονῶ.

Μόναχο, 1973.

Εἰρήνη, 24 χρονῶν. Από τήν Ἑδεσσα. Στή Γερμανία ἀπό τό 1966.

Ἦρθα μέ σκοπό νά καλύτερεύσω τή ζωή μου. Ποιά χαρτιά; Πῆγα σ' ἕνα γραφεῖο, γράφτηκα καί σ' ἕνα μῆνα ἦταν ἔτοιμα τά χαρτιά μου. Ἐφυγα στήν Ἀθήνα, ἑκατσα ἕνα μῆνα καί μέ τό πλοῖο μέχρι τήν Ἰταλία καί μετά μέ τό τραῖνο. Τό ταξίδι μέ τό πλοῖο ἦταν πολύ δύσκολο. Πρόσεχα, πρό παντός τό πράσινο μπαίνοντας γιά τή Γερμανία μοῦ ἔκανε πολλή ἐντύπωση. Ὅταν πρωτοῆρθα ἐργάστηκα στή Ζήμενς. Φωτολάκ ἐργαζόμουνα σέ χημείο μέσα. Ἐμένα στό χᾶϊμ. Στήν Ἑλλάδα ἔβγαλα τό δημοτικό. Στό χᾶϊμ μέναμε σ' ἕνα μικρό δωμάτιο, τέσσερις κοπέλες. Ὅταν ἦρθα στή Γερμανία δέ σκεφτόμουνα νά κάνω προίκα, ἀλλά νά κάνω κάτι. Ὅταν πρωτομπῆκα στό ἐργαστάσιο μέ στενοχώρησε ἡ γλώσσα καί ἡ δουλειά μέχρι νά τή μάθω. Δέν δούλεψα ἀκκόρη. Κανονικό ὠράριο. Στή Ζήμενς δούλεψα τρία χρόνια. Τή γλώσσα τήν ἔμαθα στό ἐργαστάσιο ἀκούγοντας. Ὅχι, σχολεῖο δέν ἔχω πάει. Σκεφτόμουνα ἀπό χρόνια νά πάω σέ μιά σχολή, ἀλλά τί σχολή δέν εἶχα ἀποφασίσει καί σκέφτηκα νά πάω αἰσθητικός. Καί ρώτησα, δέν χρειάζονται πολλές διαδικασίες στό ἐξωτερικό, γιατί στήν Ἑλλάδα πρέπει νᾶσαι τοῦ γυμνασίου ἐνῶ στή Γερμανία δέν ἐλέγχουν ἂν εἶσαι τοῦ γυμνασίου ἢ τοῦ δημοτικοῦ. Καί γυρίζοντας στήν Ἑλλάδα γιά νᾶχω στά χέρια μου ἕνα δίπλωμα γιά νά ἐργασθῶ. Στήν σχολή μπορῶ καί παρακολουθῶ καλά καί εἶμαι εὐχαριστημένη. Εἶχα βέβαια δυσκολίες στή γλώσσα, πράγματα πού δέν ἤξερα καί δέν εἶχα ἀκούσει ποτέ μου. Ἡ σχολή εἶναι ἕνα χρόνο. Τήν τελειώνω σέ μιά βδομάδα. Κάνουμε μαθήματα δυό φορές τή βδομάδα ἀπό γιατροῦς, ὀρθοπαιδικό καί δερματολόγο καί ἀπό τοῦς δασκάλους τοῦ σχολεῖου. Κάνουμε ἐκπαίδευση στίς πελάτισσες. Στή σχολή πληρώνουμε διδαστρα 175 μάρκα τό μήνα. Σκέφτομαι νά γυρίσω στήν Ἑλλάδα ἀλλά ὄχι τώρα κοντά. Ὅταν γυρίσω δέν θά πάω στό χωριό, θά πάω σέ μεγαλύτερη πόλη. Κατάγομαι ἀπό τή Μακεδονία. Στή Γερμανία παντρεύτηκα μέ Ἕλληνα. Εἶχα δυό φίλες γερμανίδες πού εἶχα καλές σχέσεις ἀλλά ἦταν καί κάτι ἄλλες, ὄχι φίλες μου, πού ἦτανε... Ἡ δουλειά μου ἦταν ἀνθυγεινή. Οἱ κρατήσεις ἦταν κανονικές. Ἐχω μιά φίλη Ἑλληνίδα πού παντρεύτηκε Γερμανό, ἀλλά δέν ζεῖ καί δέν περνάει καλά μέ

τόν άντρα της. Δυσκολίες μέ τή γλώσσα δέν έχει, αλλά ό άντρας της πηγαίνει μέ άλλες νά τό πούμε τόσο ξεκάθαρα. Καί αύτή είναι ή διαφορά πού χωρίζουνε.

"Αν κάνω παιδιά όσο θά είμαι στή Γερμανία σκέφτομαι νά τά στείλω καί στό ελληνικό καί στό γερμανικό σχολείο. Κυρίως όμως στό γερμανικό. Στή σχολή οι Γερμανοί φέρονται στους ξένους πολύ καλά καί προσέχουν περισσότερο τους Έλληνες. Από τό σχολείο είμαι πολύ ευχαριστημένη. Αναγκάστηκα νά φύγω από τό χάϊμι γιατί ήθελα ν' αλλάξω δουλειά. Πήγα στή BMW. Έκει ήμουν πολύ ευχαριστημένη, έπαιρνα περισσότερα λεπτά καί δούλευα νορμάλ. Στή Ζήμενς δούλευα θάρδια. "Όταν παντρεύτηκα ήρθα σ' αυτό τό σπίτι, δυσκολίες δέν αντιμετώπισα για κατοικία, μετά τό γάμο μου ήρθα εδώ. Μέ τόν άντρα μου κάνουμε παρέα Γερμανούς συναδέλφους του. Είναι καλοί άνθρωποι, δέν μπορώ νά πώ τίποτα. Στήν Ζήμενς πού είχαμε δυό Γερμανίδες καί μās έβλεπαν μέ ένα μάτι δέν τους πολυδίνανε καί σημασία. Τους γονείς μου τους βοηθώ άκόμα καί παντρεμένη. "Εχω μία φίλη ή όποία έχει βγάλει γυμνάσιο αλλά τά οικονομικά της δέν πάνε καλά καί δέν μπορεί νά πάει σχολείο για νά μάθει κάτι. "Εγώ πήγα σ' αύτή τή σχολή άφου παντρεύτηκα. Νομίζω πώς είναι οικονομικοί οι λόγοι πού δέν πηγαίνουν νά μάθουν κάτι οι κοπέλες πού είναι εδώ στή Γερμανία, γιατί άν πάνε σέ μία σχολή είναι υποχρεωμένες νά μή δουλεύουνε. "Οφείλεται καί στή θέληση. "Εγώ σκοπεύω νά πάω καί άλλου άν μπορέσω, νά μάθω καί τή γλώσσα. Πώς, στή Ζήμενς παρακολουθούσανε πολλές Έλληνίδες εργάτριες τή γλώσσα. Καί γώ πήγα ένα μήνα εκεί. Μετά τσακώθηκα καί έφυγα. Πολλές κοπέλες δέν τίς ενδιαφέρει νά μάθουν τή γλώσσα, εγώ ξέρω μία πού έχει δέκα χρόνια εδώ καί δέ μπορεί νά μιλήσει ούτε μία λέξη. Από τή δουλειά μου σταμάτησα για νά πάω στή σχολή. Παρακολουθώ πέντε ώρες τήν ημέρα μόνο μία φορά τήν εβδομάδα πηγαίνω όλη τήν ημέρα. "Εδώ καί δυό μήνες δουλεύω καί δυό ώρες τήν ημέρα. Τά έξοδα της σχολής τά βγάζω. Καί στήν Ελλάδα μπορώ νά θρω δουλειά καί στή Γερμανία. Στή Γερμανία δέν θά κερδίζω τόσα λεπτά όσα στήν Ελλάδα. Στήν Γερμανία ή αισθητικός δέν κερδίζει πολλά λεπτά. "Όχι, δέν πληρώνονται μέ ποσοστά, μέ μισθό. Η Γερμανίδα δέν πάει καί τόσο στις ξένες, όταν δει μέσ τό σαλόνι Έλληνίδα ή άλλη ξένη φοβάται καί δέν πάει στήν ξένη, θά προτιμήσει Γερμανίδα νά πάει. Δέ ξέρω πώς τή θεωρεί τήν ξένη, γιατί ξέρω περιπτώσεις σέ κομμωτήριο, δουλεύουνε γνωστές μου καί δέν πάνε Γερμανίδες. Δέν θέλω, λέει, άουσλέν-

τερ, θέλω τή Γερμανίδα. Καί περιμένει δέκα ώρες εκεί για νά πάει στή Γερμανίδα. Οι Γερμανίδες πληρώνονται καλύτερα από τίς ξένες...

Μόναχο, 1972.

Βιογ. Κατάγεται από τήν Κοζάνη. "Ηρθε στή Γερμανία μαζί μέ τόν άντρα της. "Ετών 36.

"Εμεις ήρθαμε τό '66, δέν έχουμε πολλά χρόνια. Από τήν αρχή μείναμε στό Μόναχο δέν αλλάξαμε πόλη, μόνο δουλειά αλλάξαμε. Παιδί έχουμε ένα, μένει μέ τή γιαγιά του στήν Ελλάδα τώρα πού θά τελειώσει τό δημοτικό λέμε νά τό φέρουμε εδώ νά συνεχίσει τό σχολείο στό γερμανικό. Τόσον καιρό δέν τό φέραμε γιατί δέν βρίσκαμε σπίτι πού νά επιτρέπουνε παιδιά. Τώρα πού έφυγε ό νοικοκύρης θά μπορέσουμε. Νά δούμε καί πώς θά ξεμπλέξω εγώ από τό μπελά πού μέ θρήκε. Τί μπελά; "Ε, δέν είχα πάει προχθές νά ψωνίσω καί μπήκα καί σ' ένα μεγάλο μαγαζί πίο πολύ νά δω παρά νά πάρω. Κι έτυχα στή στραβή τήν ώρα, πού νά μή μου ρχότανε, νά ρεχτώ τή μπλούζα. "Εγώ είχα πιάσει μία μπλούζα καί τήν κρατούσα καί γυρνούσα μέσα στό μαγαζί νά δω πού θά τήν πληρώσω. Πηγαίνω σέ έναν ταμία πού είδα, εδώ μου λέει πουλάμε καραμέλες καί πραγματικά γλυφιτζούρια πουλούσανε, νά πās εκεί πού είναι οι μπλούζες. Πήγα λοιπόν πρós τά εκεί καί σταμάτησα στα γάντια πού ήθελα. "Εκειδά έρχεται ένας καί μέ πιάνει, μέ τραβοῦσε, μέ κρατούσε σφιχτά από τό μπράτσο καί μιλούσε άγρια όπως οι Γερμανοί στήν κατοχή. "Εγώ παιδί ήμουνα μά θυμάμαι. Μέ πάει σ' ένα γραφείο μου δώκανε μία καρέκλα νά κάτσω στή γωνιά. Πάω ν' άφήσω στήν καρέκλα τή μπλούζα, όχι μου λένε νά τήν κρατάς. "Εγώ φοθήθηκα τί διάολο τώρα θένε αυτοί, δέν πήγε ό νοῦς μου. "Όλοι μέ κοιτούσανε καί γελοῦσανε καί μιλούσανε κρυφά σά νάχα φείρες. "Υστερα ήρθε ένας αστυνόμος καί χωρίς νά μου πει τίποτα, μόνο εκείνος ό άψηλός πού μ' έπιασε φώναζε, μου λέει τά χαρτιά σου. Τοῦ λέω ποιά χαρτιά, δέν έχω. Μου λέει πās, πās, διαβατήριο πού λέμε εμεις. Τοῦ λέω δέν τόχω μαζί μου. "Εδωσε τή μπλούζα πίσω. Μου λέει υπόγραφε. "Υπόγραφα ένα χαρτί πού

δέν ήξερα τί έγραφε και φύγαμε. Μέ πήγε στην αστυνομία, μου λένε πού μένεις, λέω Χάουπτστράσσε, μου λένε έχεις άντρα, λέω έχω μά τώρα δουλεύει, λένε όταν γυρίσει θά τον ειδοποιήσουμε νάρθει νά σέ πάρει. Περίμενα μέχρι τό θράδυ ήρθε ο άντρας μου, του λένε έκλεψε μία μπλούζα. Λέω δέν τήν έκλεψα, τήν κρατούσα και γύρευα νά τήν πλερώσω. Μου λένε πώς υπόγραψα πώς τήν έκλεψα. Λέω δέν ήξερα τί έγραφε τό χαρτί. Μου λέει ο μεγάλος τους και τότες πώς έβαλες υπογραφή; Και τώρα θά μου κάνουνε δίκη, μά τί φταίω άφου δέ μπορούσα νά εξηγήσω κι αυτός ο Γερμανός ήτανε άγριος σάν τήν κατοχή σου λέω, μά τό Χριστό. Είμαι νά σιάσω και ντρέπομαι κιόλας τον κόσμο.

Αυτά παθαίνεις, νά ζεις σέ ξένο τόπο και νά μή ξέρεις γρύ από γλώσσα, σέ θγάζουνε άψε - σήσε κλέφτη. Τώρα τί άλλο νά σου πω πού μέ θρήκες άπάνω σέ τέτοιους μπελάδες. Από σπίτι είμαστε ευχαριστημένοι καλό είναι, μονάχα λιγάκι υγρό. Από μία μεριά καλά και είναι υγρό γιατί θρήκαμε τήν ήσυχία μας, πιάστηκε ή γυναίκα του ιδιοκτήτη και φύγανε και ήσυχάσαμε από τήν γκρίνια τους.

"Όλοι θέλουμε νά πάμε στην πατρίδα μας αλλά κανείς δέν τό κουνά από δω. Κορόιδο είσαι, πού λέει κι ο Λευτέρης. "Αμα μπαίνεις στά σύνορα ο εύζωνας σου κάνει τεμενά και παραμέσα ο τελώνης σέ γδύνει κι ο χωροφύλακας σέ κοιτά σά νά του σκότωσε τον πατέρα.

Λέβερκουζεν, 1972.

Δ.Ι. Δέκα χρόνια στη Γερμανία. Θρακιώτης. Παντρεμένος με Γερμανίδα. Έτών 35. Έχει τελειώσει μερικές τάξεις του γυμνασίου.

Τά γερμανικά τά έμαθα έδω. Ίσως δέν τά μιλω χωρίς λάθη αλλά εκείνο πού μέ δοθήθηκε νά προσληφθώ διερμηνέας ήταν ότι εκτός από τά έλληνικά ξέρω καλά και τά τουρκικά. Τάμαθα στό χωριό μου πού οι περισσότεροι τά μιλάνε.

"Όταν πήγα στό έργοστάσιο και μπήκα στό γραφείο του διερμηνέα άρχισαν νά ρχονται οι εργάτες για διάφορες δουλειές τους. Και γώ πριν εργάτης δούλευα και ξέρω τί καημούς έχει

κανείς για νά πάει στό διερμηνέα. Καθημερινά, συνηθισμένα πράγματα, λάθη στό λογαριασμό πληρωμής, αιτήσεις άδειας, σχέσεις μέ τίς ασφαλιστικές ύπηρεσίες, ξαφνικές άδιαθεσίες, προστριβές μέ τούς προϊσταμένους και άλλα ακόμα πιο προσωπικά προβλήματα. Διαπίστωση άμέσως ένα φόβο των εργατών και ένα μεγάλο σεδασμό στό πρόσωπό μου. "Ένοιωθα ότι μέ φοβότανε. Προσπάθησα νά τούς πείσω ότι δέν πρέπει νά φοβούνται και νά πιστευούν. Τή δεύτερη μέρα ήρθε ένας και μου έδωσε ένα φάκελο μέ χαρτιά πού είχε λάβει από τό εργοστάσιο. Καθώς άνοιξα τά χαρτιά θρήκα μέσα και ένα είκοσάρικο. Δέν τούπα τίποτα, συμπλήρωσα ότι του ζητούσαν και του δίπλωσα πάλι μέσα τό είκοσάρικο. Τήν άλλη μέρα ήρθε μία γυναίκα σχεδόν κλαίγοντας. Μέ παρακάλεσε νά τής τακτοποιήσω μίαν υπόθεσή της —είχε νά παίρνει μερικά χρήματα αναδρομικά— και μου υποσχέθηκε ότι «θά μέ ικανοποιήσει» όταν πάρει τά χρήματα γιατί τώρα δέν έχει. Προσπάθησα νά βάλω μία τάξη. "Αν ήθελα μπορούσα νά θγάλω πολλά λεφτά από τούς εργάτες, άλλον ένα μισθό και παραπάνω τό μήνα. Κατάλαβα ότι ο προηγούμενος διερμηνέας έτσι έκανε. "Αλλωστε έκανε περιουσία και έφυγε για τήν Ελλάδα. Έφτασα σέ σημείο, όταν είδα ότι δέν καταλάβαιναν αυτά πού τούς έλεγα, νά άρνούμαι νά τούς εξυπηρετήσω όταν μου πρότειναν πληρωμή. Τούς εξήγούσα ότι γι' αυτές τίς δουλειές πληρώνουμαι από τό εργοστάσιο.

Νά δεις περιπτώσεις νά τά χάσεις. "Όχι μόνο τούς παίρνουν ένα σωρό λεφτά αλλά τούς κάνουν και εκδιασμούς διαφόρων ειδών, ιδίως στίς κοπέλλες. Και ύστερα μ' αυτά τά κλεμμένα λεφτά πάνε στό χωριό τους και διωρίζουνε κανένα καντήλι στην εκκλησιά και είναι τά παιδιά πού προκόψανε στην ξενιτιά. Κανείς δέ θρήθηκε νά πει ότι όλοι, μά όλοι, αυτοί πού «προκόψανε» στη Γερμανία κλέβανε τούς άγράμματος συμπατριώτες τους. Μπορώ νά γράψω δλόκληρο βιβλίο μέ κάθε λογής περιστατικά. Οι Γερμανοί πραγματικά περιφρογούν τούς ξένους χωρίς νά λείπουν φυσικά και οι εξαιρέσεις. "Αλλοίμονο όμως στους μετανάστες πού θά πέσουν στά χέρια των συμπατριωτών τους. Τούς λεηλατούν. "Αλλωστε δέν είναι τυχαία ή προσωνομία «πειρατής».

Τέλος πάντων για νά μή σου τά πολυλογώ ο κόσμος άρχισε νάρχεται πιο συχνά στό γραφείο μου και νά φανερώνει όλα του τά προβλήματα. Μά και τό εργοστάσιο ένοχλήθηκε και ο διευθυντής μου ειπε ότι δέν άποδίδω όπως ο προκάτοχός μου και δέν προασπίζω τά συμφέροντα τής φίρμας. Δέν ξέρω αν θά μέ

κρατήσουν. Έγώ μωρίζομαι τό αντίθετο. Νά σοῦ πῶ τήν ἀλήθεια ψάχνω γιά καμιά ἄλλη δουλειά. Ἴσως ξαναγυρίσω νά δουλέψω στήν πρέσα. Φαίνεται ὅτι ἐμένα δέ μοῦ τρέχει τό γραφεῖο μιά καί δέ μπορῶ νά κλέβω.

Μόναχο, 1971. (Η.Τ.)

Ἦρθα ἐδῶ τό 1961, πρώτη φορά στό Ἀμβούργο. Ἦρθα γιατί, ὅπως ὅλοι, γιατί δέν ξέρωσα δουλειά καί δέ μποροῦσα νά ζήσω τά παιδιά μου. Έγώ δουλεύα στήν πόλη, πόλη - χωριό δηλαδή, καί ἡ γυναίκα μου στά χτήματα. Ἐθγαίνα καί γώ στά χτήματα ἀμα εἶχα καιρό καί τίς Κυριακάδες, ἀλλά καί πάλι δέ γινότανε τίποτα. Πολλά τά χρέη καθότι ἀνάγκες καί παιδιά. Τήν οἰκογένεια δέν ἀποφάσισα νά τήν φέρω. Ἐμένα πού μέ βλέπετε ἔχω μεγάλο πόνο ἀλλά τόν κρύβω. Τί πόνος; Οἰκογενειακό πού λένε, ὁ χωρισμός πολύ μέ πείραζε. Τώρα κίόλας πού δέν πηγαίνω στήν Ἑλλάδα. Μή μέ διακόπτετε μέ γιατί καί γιατί. Δέν πηγαίνω, τί θέλετε ἄλλη ἐξήγηση.

Δουλεύω σέ αὐτοκινητοβιομηχανία. Στήν κορδέλα καί ἀκρόντ. Σέ τόση ὥρα δηλαδή πρέπει νά βγάλετε τόση δουλειά. Ἀμα δέν τήν βγάλετε πέφτει ὁ μισθός. Ἔτσι εἶναι τά κῶλα τους ἐδῶ. Πρέπει νά δουλεύετε μέχρι τρέλας γιά νά πιάσετε τό μισθό σου. Τό ὅποιον μπορεῖ νά πέσει κάτω ὅπως ἔπεσε κι ἄλλος συνάδελφός μου καί νά τρέχεις στά νοσοκομεία, ὅπως ἐκεῖνος, ἔπαθε λέει νευρικές διαταραχές καί τώρα κουνάει τή μύτη του, κάνει δηλαδή μιά γκριμάτσα καί δέ μπορεῖ νά τό σταματήσει. Ἄλλος ἔγινε ἀλλήθωρος μέ τό νά παρακολουθεῖ τό αὐτοκίνητο πότε φτάνει ἀπό πάνω του νά τοῦ περάσει μιά βίδα. Δηλαδή τρελαίνεσαι ἀπό τήν ἴδια δουλειά χρόνια. Μά ἡ ἀνάγκη εἶναι ἀνάγκη καί δέ μπορεῖς νά φύγεις ἀπό τή φέρμα, τό ὅποιον πρέπει νά συνηθίσεις πάλι ὅπου πᾶς καί παντοῦ τά ἴδια εἶναι.

Μένω στά σπίτια τοῦ ἐργοστασίου, ἐκεῖ μένουμε πάνω ἀπό δύο χιλιάδες ξένοι, Τούρκοι, Ἴσπανοί λίγοι, καί Ἑλληνες. Πληρώνω 100 μάρκα τό μήνα νοῖκι καί μένουμε τέσσερις σέ ἓνα δωμάτιο. Δέ τσακινόμαστε, μιά φορά δέν εἶναι γιά νά ζήσεις ἀνθρωπινά. Γι' αὐτό πᾶμε μόνο γιά ὕπνο. Τί νά σοῦ κάνουν καί οἱ ἄλλοι. Πρέπει ὁ καθένας νά πλύνει τά ρούχα του καί νά μαγειρέψει. Ἀπό φυγαγωγία περιορισμένα πράγματα, τί νά σοῦ πῶ.

Ἐκεῖ στήν γειτονιά εἶναι ἓνα καφενεῖο καί καί τήν περνᾶμε. Μάλιστα παίζω χαρτιά. Τό ὅποιον τό κάνω διότι δέ μέ φτάνουν τά λεφτά πού παίρνω ἀπό τήν ἐργασία μου. Τό ξέρω ὅτι εἶναι κακό, ἐγώ μάλιστα πού ἔχω πολλούς συχωριανούς ἐδῶ καί μέ βλέπουν, γιατί στό χωριό ἤμουν σωφὲρ καί τούς ξέρω ὅλους καί ἀπό τά γύρω χωριά. Μερικοί δέ μοῦ μιλάνε κίόλας μά ἐγώ δέν εἶμαι χαρτοπαίχτης μέ ἀλκολίκι, παίζω γιά νά κερδίσω. Ἐχουμε χαρτοπαίχτες πού τό κάνουν ἐπάγγελμα καί παρασέρνουν τούς ἄλλους πού δέν ξέρουν καί τούς παίρνουν τά λεφτά τους, ὁ Γρηγόρης ἀπό τό Κιλίκις ὅλο θγαίνει ἄρρωστος γιατί παίζει καί κυκλοφορεῖ μέ κούρσα. Ἐχει τόν ἀδελφό του καί τό γαμπρό του καί μαζεῦουν κορόϊδα. Πῆγα καί γώ τήν πρώτη μέρα ἀλλά κατὰλαθα πῶς κλέβουνε καί δέ ξαναπάτησα γιά νά μή μαχαιρωθῶμε. Ἐχω οἰκογένεια, γυναίκα καί τρία παιδιά στήν Ἑλλάδα καί πρέπει νά στέλνω ἑξακόσια μάρκα τό μήνα, ἔχω καί ἄλλες στεναχώριες τό ὅποιον γι' αὐτό παίζω. Ὅταν χάνω λέω νά τό κόψω, ὅστερα πάλι λέω νά κερδίσω τά χαμένα γιατί ὁ ἄλλος πάει μέ τά δικά μου τά λεφτά καί γλεντάει τό βράδυ στοῦ Θέμη. Σκέφτηκα νά φύγω γιά τό Ἀμβούργο, ἀμα φύγω ἀπό δῶ θά τό κόψω, ὅσο μένω ἐδῶ παρασύρομαι τό ὅποιον δέ μπορῶ νά πῶ ὄχι σέ μένους πού παίζαμε χθές μαζί. Τό χαρτί ἔχει πολλά κῶλα καί γώ τά ξέρω ὅλα ἀλλά δέν μπορῶ νά πιάσω τήν κλή. Ἀμα τήν ἔπιανα θά τῶκοθα, μαχαίρι...

Νά σοῦ πῶ τήν ἀλήθεια μονάχα ἂν καταφέρω νά φέρω τήν οἰκογένεια θά τό κόψω. Μά δέν ξέρω πῶς θά τά καταφέρω γιατί τά παιδιά εἶναι ἀκόμα μικρά καί ἡ γυναίκα δέ μπορεῖ νά δουλέψει. Τό ὅποιον πρέπει νά μένει στό σπίτι καί δέ θά φτάνουν τά δικά μου μονάχα λεφτά. Ἀλλά ἀφοῦ ἐγώ δέν εἶμαι γιά τήν Ἑλλάδα καί τά παιδιά πρέπει νά πᾶνε καί στό σχολεῖο, νά συνεχίσουν, νά γίνουν ἀνθρώποι νά μήν τρέχουν δῶθε - κείθε, νά δοῦμε. Ἡ γυναίκα μου ἄξια εἶναι, μά πρέπει νά συνηθίσει τή Γερμανία καί γώ πού ἔκανα λογαριασμό θέλω πάνω ἀπό 10.000 μάρκα γιά νά τούς φέρω ὅλους καί νά μποῦμε σέ σπίτι.

Μόναχο, 1973.

*Α.Γ. Παραμονή στη Γερμανία έξι χρόνια. Κατά-
γεται από χωριό της Δράμας. Έτών 35.*

Πρέπει να πω ότι με κυνήγησε ή άτυχία αυτό τό χρόνο. Στίς αρχές τρακάρισα ένα αυτοκίνητο με τό δικό μου και τό ξένο αυτοκίνητο γκρέμισε ένα φράχτη κήπου. Έγώ τά πλέρωσα όλα. Βγήκε και άπόφαση του δικαστηρίου. Τή δεύτερη φορά πάλι με τό ρημάδι μου ξανατρακάρικα ένα στύλο. Τόν πλήρωσα του δήμου. Και ύστερα ήρθε τό χειρότερο. Δέν πήγαινα πιά με τό άμάξι, πήγαινα με τό λεωφορείο. Ένα θράδυ έκαμα να πάω στο Φράϊμαν από τόν άλλο δρόμο. Όταν νόμισα πώς έφτασα ρωτώ τόν οδηγό έδω είναι ή τάδε στάση; Μου λέει ναι, έδω είναι. Και κατέβηκα. Μόλις βγήκα κατάλαβα πώς δέν ήτανε αυτή ή στάση και πριν φύγει τό λεωφορείο πήδησα πάλι άπάνω. Ο οδηγός μου λέει γιατί μπήκες μέσα τήν ώρα που εκλεινε ή πόρτα; Του λέω, άφου μου είπες λάθος τή στάση. Άρχισε στά καλά καθούμενα να θυμώνει. Του λέω άλλη μιά φορά, να μήν κοιριδεύεις τόν κόσμο. Φτάσαμε στο τέρμα. Μου λέει, είσαι μεθυσμένος. Του λέω δέν είμαι και να με παρατήσεις ήσυχο. Μου λέει αυτός ντρέμικε γκάσταρμπάιτερ και άλλες θρισιές που δέν κατάλαβα. Του λέω μή βρίξεις και θά σου σπάσω τά μούτρα. Με ξαναδρίζει και πάει να μου δώσει μιά. Τοῦδωσα και γώ άλλη μιά και του βγήκε λιγάκι αίμα στο χέιλι. Ύστερα ήρθε ή αστυνομία, εκείνος τά είπε όπως ήθελε μου κάμανε δικαστήριο και μου δώκανε τρεις μήνες και άποζημίωση στο Γερμανό. Τό φυσούσα και δέν κρύωνε. Και ύστερα από δεκαπέντε μέρες ήρθε ή είδοποίηση «έντός τριών μηνών να εγκαταλείψετε τό γερμανικό έδαφος». Απέλαση δηλαδή στα καλά καθούμενα. Και φεύγω.

Στουτγκάρδη, 1971.

Γρ. Ξ. Πελοποννήσιος. Όχτώ χρόνια στη Γερμανία.

Έγώ είμαι αυτός μου δικηγόρος. Άς όφεται που δέν ξέρω τή γλώσσα. Να σου πω έγω πός' άπίδια βάζει ο σάκος. Λέω του διερμηνέα, εκείνος λέει τά μισά του δικηγόρου, ότι δέν μπορεί να τό μεταφράσει τό πηδάει. Ο δικηγόρος πάλι καταλαβαινει τά μισά απ' όσα λέει ο διερμηνέας, δηλαδή τά μισά από τά μισά, απ' όσα λέω έγω. Άντε τώρα να κερδίσεις δίκη. Μά τό Χριστό σου λέω πήγαμε στο δικαστήριο και ο δικηγόρος δέν είχε άκόμα καταλάβει ότι έγω δέν είχα πάρει δάνειο από τήν τράπεζα αλλά ήμουνα δεύτερος έγγυητής για τό μπαζανάκη μου που είχε πάρει τό δάνειο και μετά που τό επέστρεψε σε ένα χρόνο του λέγανε εμεις κάναμε συμβόλαιο για δυό χρόνια. Μάλιστα λέει εκείνος, μά έγω σάς τά φέρνω πίσω σε ένα χρόνο και φεύγω και για τήν Ελλάδα. Όχι λένε στην τράπεζα τά θέμε σε δυό χρόνια. Μά ο μπαζανάκης μου έφυγε και τώρα τραβούνε έμένα να πληρώσω λέει τούς τόκους του δεύτερου χρόνου για λεφτά που τά πήρανε πίσω στους έντεκα μήνες. Έ, ρε να μή ξέρω τή γλώσσα να σου πω έγω ποιός είναι δικηγόρος.

Κολωνία, 1973.

*Δ.Α. Παντρεμένος. Έτών 35. Η οικογένειά του στην
Ελλάδα. Παραμονή πέντε χρόνια στη Γερμανία.
Εργάζεται στη Μεταλλοβιομηχανία.*

Μή μου λές έμένα για τόν ελεύθερο χρόνο και περί ψυχαγωγία. Οι Γερμανοί είναι άλλο. Έγώ θά σχολάσω στίς 4 μ.μ., που έχω πιάσει δουλειά από τό πρωί στίς 7. Θα φτάσω σπίτι στίς 5 μ.μ. Ξη θέλω κιόλας κάτω να φωνίσω θάλε 5.30 με 6. Από κει θα πρέπει να μαγειρέψω, να φάω και να πάρω μαζί μου για αύριο τό μεσημέρι. Ύστερα θάλε να πλύνω καμιά κάλτσα, κανένα πουκάμισο, πάει νύχτωσε ήρθε ώρα για ύπνο. Στην αρχή όλα αυτά μου φάνηκαν δύσκολα, στο χωριό τά έβρισκα όλα του σπι-

τιού έτοιμα και ποτέ δε φανταζόμουν πόσο κόπο κάνουν οι γυναίκες με τις δουλειές του σπιτιού και με τους άντρες σαν και μας τους Έλληνες που τα θέλουμε όλα έτοιμα και το τραπέζι στρωμένο και το φαί έτοιμο που λένε. Βάλε τώρα να είσαι και σ' ένα μικρό δωματάκι, εκεί μέσα να κοιμάσαι, να μαγειρεύεις και να πλένεις γιατί το σπίτι που μένω έχει μία τουαλέτα μονάχα για κατούρημα κι αυτή για πέντε δωμάτια που έχει τό πάτωμα και μένουν ξεχωριστοί άνθρωποι στο καθένα. Μιά κουζίνα που είχε έβγαλε το αφεντικό το τζάκι και τη νοικιάζει κι αυτή για δωμάτιο. Έγώ είμαι ευχαριστημένος γιατί είναι κοντά στη δουλειά και πληρώνω 150 μάρκα το μήνα, ενώ άλλοι δίνουνε 200 και 300 για ένα ξερό δωμάτιο.

Αυτός είναι ο ελεύθερος χρόνος τις καθημερινές και ξέχασα να σου πω, πώς όλες τις δουλειές πρέπει να τις κάνει κανείς πολύ σιγά γιατί με την παραμικρή φασαρία μπορεί το αφεντικό που μένει από πάνω να σε πετάξει έξω. Την προχθές έβγαλε ένα Τούρκο πριν τελειώσει ο μήνας γιατί λέει στά φαγητά που μαγειρεύει έβαζε πολύ σκόρδο και θρωμούς στο σπίτι. Δηλαδή δεν τολμούμε να φάμε σκόρδο ούτε να τηγανίσουμε ψάρια.

Έγώ είμαι πέντε χρόνια στη Γερμανία και δεν μπορώ να φάω το μεσημέρι στην καντίνα του εργοστασίου. Δεν μπορώ να συνηθίσω τα φαγητά τα γερμανικά γι' αυτό παίρνω τις πιο πολλές φορές μαζί μου φαί από το σπίτι που το μαγειρεύω αποθραδίζω. Στην καντίνα του εργοστασίου είναι καλά, μπορεί να φάει κανείς ζεστό φαί και φτηνά αλλά δεν μπορώ να το συνηθίσω.

Τώρα θά μου πεις ότι ψυχαγωγία μπορείς να κάνεις το Σαββατοκύριακο. Έγώ τα πιο πολλά Σάββατα δουλεύω μέχρι το μεσημέρι. Πότε καιμιά υπερωρία πότε κάτι έκτακτο. Το απόγευμα κάνω τις δουλειές του σπιτιού και θγαίνω λίγο το βράδυ. Πολλές παρέες δεν έχω, μόνο ένα καλό φίλο συμπατριώτη που έχει κι αυτός την οικογένειά του στο χωριό και κάνουμε καλή παρέα. Με Γερμανούς πολύ λίγα έχουμε, αλλά παρέα με κανένα. Την Κυριακή πιο πολύ ξεκουράζομαι παρά διασκεδάζω. Πού να πάω; Είναι και η οικονομία στη μέση. Τώρα μάλιστα που δυσκολεύουν τα πράγματα, ακρίβησαν όλα και οι μισθοί μείνανε εκεί που ήτανε. Τις περισσότερες ώρες την Κυριακή τις τρώω στην τηλεόραση.

Καθαρίζω το μήνα 900 με 1000 μάρκα. Δεν είναι λίγα. Μά τώρα και στο χωριό δεν μπορεί να περάσει κανείς με ένα κατοστάρικο. Έχω και ένα παιδί που πάει φέτος στο γυμνάσιο για πρώτη φορά. Νά του κλείσει κανείς τα μάτια; Στέλνω κάθε

μήνα 300 μάρκα και λίγα είναι γιατί τα φασόλια έχουνε σαράντα δραχμές το κιλό. Μά κάτι θγάζουνε και από τα χωράφια και περνάνε. Λοιπόν άκουει κανείς πώς μένουνε 700 μάρκα το μήνα και σου λέει πολλά χαλάς. Βάλε όμως το νοίκι 150 μάρκα. Βάλε, όχι πολλά, ακόμα 15 μάρκα την ημέρα για φαγητό. Αυτά όλα μας κάνουνε 600 μάρκα. Άντε τώρα ν' αγοράσεις ρούχα, παπούτσια, σαπούνια και ότι άλλο χρειάζεται να ζήσεις σαν άνθρωπος. Δέ φτάνουνε. Κόβεις από το φαί, να θάλεις κάτι στην τράπεζα. "Όχι για να κάνεις λεφτά, μά για να χεις κάτι το καλοκαίρι, να πās στο χωριό και να κρατās κάτι στα παιδιά. Έδώ νομίζαμε πώς θά κάνουμε λεφτά, μά δε γίνονται. Και όλοι στην Ελλάδα μας νομίζουνε ότι θγάζουμε λεφτά και έχουμε στην τράπεζα και μεεις ντρεπόμαστε και τί να πούμε, γιατί σου λέει στην ξενιτειά ήσωνα πρέπει να τα κονόμισες.

Είναι και αυτό μία από τις ανάγκες της ζωής. Έγώ τον πρώτο χρόνο έμεινα παρθένος που λένε. Ύστερα το καλοκαίρι πήγα στην Ελλάδα. Όταν γύρισα κράτησα πάλι μερικούς μήνες. Ύστερα δεν κράτησα άλλο. Μιά εποχή τούδωσα δρόμο. Ύστερα κατάλαβα ότι αυτό ήταν τρέλα και είπα ότι έχουμε και οικογένεια. Μιά φορά και αυτό, όσο και να μήν το λέμε, είναι πρόβλημα. Και δεν το λύνεις όπως - όπως. Νά μή λέμε πιο πολλά.

Κολωνία, 1972.

Α.Σ. Από χωριό της Μεσσηνίας. Έτων 41.

Έγώ πιά δεν πιστεύω κανένα. Λένε και λένε, από το '69 κιόλας, όλα είναι καλά και δουλειές έχει και μεροκάματο. Μαύρα είναι, όπως τ' αφήσαμε. Λένε πώς καλομάθαμε εδώ. Τί καλομάθαμε, τή δλέπεις τή ζωή μας. Μά εδώ αδερφέ μου τον δλέπεις τον κόπο σου στο χέρι. Λοιπόν να μή θαρρείς ότι δε θέλω να γύρισω. Γύρισα κιόλας το '70, ανήμερα Λαμπρή. Όλα φαινότανε καλά τον πρώτο καιρό που είχαμε ακόμα μάρκα και λογαριάζαμε έτσι. Λέγαμε έξη δραχμές ή ντομάτα και γελούσαμε, δηλαδή έβδομητά φενίκια και μεεις τήν πληρώναμε δυό μάρκα. Περάσαμε το καλοκαίρι στο χωριό, χαρά Θεού ήτανε, τα παι-

διά πηγαίνανε στή θάλασσα μά ύστερα έπρεπε νά συμμαζευτούμε. Πήγαμε στους Γαργαλιάνους, δέν έβρισκα δουλειά και ύστερα καταλήξαμε στήν Πάτρα πού είναι και οι συγγενείς τής γυναίκας μου. Λέγαμε ότι θά θρούμε δουλειά. Έκει πρώτα σηκωθήκανε οι συγγενείς νά μάς φάνε, άκου λέει πού θά δάλω τή γυναίκα μου νά δουλέψει μέ δυό παιδιά. Μά τά παιδιά ήτανε πιά μεγάλα θά πηγαίνανε στό γυμνάσιο όπως και πήγανε, δώσανε εξετάσεις και τά κόψανε και τά δυό και αναγκάστηκα νά τά γράψω στό ιδιωτικό γιά νά μήν χάνουν χρόνο, τό μεγάλο είχε χάσει κιόλας ένα. Βάλε τώρα τίς μεταφορές, τό νοίκι, τό σχολειό πού έκοβε παράδες, τό καθημερινό έξοδο, δέ μάς φτάνανε χίλια μάρκα τό μήνα. Είχαμε μάθει και στή Γερμανία νά ζούμε λίγο ανθρώπινα, τά παιδιά ζητούσανε παπούτσια, ρούχα, γάλα, βιβλία, πηγαίνανε και στό ιδιωτικό κι έπρεπε νά ναι ταιριασμένα, πόσα χιλιάρικα νομίζεις είχαμε. Στο τέλος βρήκα μία δουλειά στά πιστά, έκανα και ύπερωρίες, καθαρά ίσα πού έφτανε τρεις χιλιάδες τό μήνα. Ύστερα πήγα στά τουβλα, στά καμίνια, μή θαρρείς έχω πιά και σαρανταρίσει και δάλε, μ' έπιασε ή μέση μου. Εδύτυχώς δέν είχα κάνει δήλωση πώς φεύγω όριστικά από τή Γερμανία, μόνο ή γυναίκα μου έκανε γιά νά πάρουμε τό χαρτί γιά τό τελωνείο. Και ήρθα εδώ ύστερα από δέκα μήνες παρακάλεσα τό παλιό άφεντικό και μέ ξαναπήρε και μου τακτοποίησε κι όλα τά χαρτιά. Τώρα θά ξανάρθει και ή γυναίκα μου μέ τά παιδιά. Νά σου πω όμως τή μαύρη μου άλήθεια, θέλω νά γυρίσω στήν Ελλάδα, δέν μπορώ τήν ξενιτειά μόνο νά βρω μία σίγουρη δουλειά μέ καλά λεφτά και κάτι γιά τήν γυναίκα μου. Μπορεί έσύ νά μου λές πώς όλα αυτά πού γυρεύω είναι πολλά. Γιατί δά είναι πολλά; "Αμα τά νομίζεις πολλά και δέ γίνεται νά τάχω μένω εδώ και ζω σαν άνθρωπος και μπορεί νά βλέπω από μακριά τήν πατρίδα μου μά θά κάνω τά παιδιά μου ανθρώπους. Λίγο τάχεις κι αυτό; Κοίτα πόσο εύκολο νά μείνεις στήν ξενιτειά. Πρώτα βρίσκεις μία δουλειά. Ύστερα έρχεται και ή γυναίκα. Αγοράζεις έπιπλα. Νοικιάζεις σπίτι. Γράφεις τά παιδιά στό γερμανικό σχολείο. Παίρνεις αυτοκίνητο μέ δόσεις. Και βλέπεις πιά από μακριά τό χωριό.

Μόναχο, 1973.

Κ.Χ. Ξεκίνησε από τήν Ελλάδα σέ μεγάλη ηλικία γιά νά μείνει μέ τά παιδιά της πού όλα είχαν μεταναστεύσει στή Γερμανία.

Πρώτη φορά ήμπα στό τραίνο 64 χρονώ. "Όσο πούχα τό γέρο μου κρατιούμωνα στό χωριό, ήτανε και ή μικρή ή Κατίνα μας, ύστερα έφυγε κι αυτή τήν πήρανε τ' άδέρφια της. Πρώτα μούφυγε ο Βασίλης, τότε στά '62 μέ τό πού παντρεύτηκε, ύστερα από δυό χρόνια άπολύθηκε κι ο Μήτσος έφυγε κι αυτός, έφυγε κι ο μικρός ο Χρήστος ακόμα μέ τά χακί. Μείναμε δυό κούκι, εδύτυχώς είχαμε τήν Κατίνα πού μαράζωνε στά χωράφια μά ήτανε ή μικρή μας κι ο πατέρας της δέν μπορούσε χωρίς της.

Τό '68 κατέβηκε πρώτη φορά ο Βασίλης μας, είδαμε άγγόνι κι ο χαρά μας πού μάς είπανε πώς θά τ' αφήσουνε κοντά μας. "Αρχισε πάλι τό σπίτι μας νά γεμίζει, τό παιδί ήτανε ή έγνοια μας. Έμεις πιά είμαστε συνταξιούχοι ο γέρος έπαιρνε 300 δραχμές τό μήνα και καμάρωνε, πρώτη φορά του έδλεπε λεφτά στό χέρι, ν' αγιάσουν τά κόκαλά του πού έδωσε αυτές τίς συντάξεις πού δέν ήτανε γιά χόρταση μά ήτανε παρηγοριά. Μά νά σου πω τήν άλήθεια ανάγκη δέν είχαμε, τά παιδιά δέν μάς αφήσανε νά στεναχωρηθούμε. "Η παναγιά ή παρθένα νά τάχει καλά. "Ο μακαρίτης έλεγε τίποτα δέ μούδωνες Θεγέ μου, καλά παιδιά μούδωνες, χαλάλι σου ή παιδεία πού μούκνες τόσα χρόνια. Μά ύστερα έφυγε ή Κατίνα μας νά πάει κι αυτό τό κακόμοιρο νά δουλέψει μέσα νά μήν τό τρώει τ' αγιάζει στό χωράφι και πού λές τ'όθαλε καημό ο γέρος και τούλεγε νά πās Κατινιό μου νά ζήσεις σαν άνθρωπος και σύ και τής γελούσε. Μείναμε μέ τ' αγγονάκι μά ύστερα τά παιδιά εδώ βουλευτήκανε, βρήκανε σπίτι και μάς γράφανε πώς τό καλοκαιρι θάρθει ή Εδύτυχία νά μάς δει και νά πάρει και τό μικρό. "Ως καθώς κι έγινε. Μόλις πιάσανε τά κρύα ο γέρος μου άρρώστησε, ο γιατρός είπε δέν είναι τίποτα, κρύωσε, είπα νά γράψουμε στά παιδιά, εκείνος πάλι είπε δέν είναι τίποτα, στήν άλλη περιόδια μου θά ναι περδίκι. Μά έγω τ'όβλεπα πώς βασιλεύανε τά μάτια του και δέν έλεγα τίποτα νά μήν του καιώ τήν καρδιά. "Ανήμερα τ' Αη Νικόλα παράδωσε τό πνεμα σαν πουλάκι, κι όλο έλεγε τήν ευχή μου νάχεις Βασίλη μου, τήν ευχή μου νάχεις Μήτσο μου, τήν ευχή μου Χρηστάκη και τά μάτια σας στήν Κατίνα μας και παραδεχτείτε

όλοι σας να πάρει τό σπίτι και τό χωράφι και νάστε αγαπημένοι. Κι όλο έκανε τό χέρι του να χαϊδέψει τό Νικάκη, τόν έγγονό του, πού θαρρούσε πώς καθότανε δίπλα του. Τότες και γώ έμεινα σαν τήν καλαμιά στόν κάμπο, μου γράφανε τά παιδιά έλα μαζί μας έχουμε τώρα δυό μικρά να κάθεται μαζί τους, φέτος παντρεύτηκε και ό Μήτσος μου. Και τά πού λές μπήκα στό τραίνο κι ήρθα 64 χρονώ γυναίκα και τώρα έχω τό Νικάκι και τήν Έλένη κι όπου νάσαι θ' αποχτήσαι κι ή άλλη μου νύφη, του Μήτσου. Έδω τά παιδιά δουλεύουνε όλα, έρχονται τό θράδυ και βρίσκουν ένα πιάτο φαί έτοιμο και τά μικρά ταιριασμένα, μόνο πού δέ ξέρω να τά διαβάσω, στόν καιρό μας δέν είχαμε και πολλά βιβλία. Κι ό Βασίλης μου έχει πάρει έδω βιβλία και καμιά φορά τά θράδια μας διαβάζει και άμα διαβάζει τόν Καραϊσκάκη πού τόν σκοτώσανε μπαμπέσικα θυμάμαι του άδερφου μου και κλαίω.

Δύσκολα τάχω μέ τούς γειτόνους, δέ μπορώ να πώ μιá κουθέντα, είναι κι αυτοί εργάτες και λείπουνε όλη μέρα, είναι και μιá γριά, μάνα τους φαίνεται είναι και όποτε μου δει μου πιάνει τήν κουθέντα, μά εγώ δέν καταλαβαίνω τίποτα, τής λέω και γώ έλληνικά, μιá φορά κιόλας τής έψησα καφέ κι ό χαρές πού έκανε. Έγώ έμαθα δυό τρεις λέξεις, εκείνη τίποτα. Μιá φορά πάω και ψωνίζω, ό μπακάλης είναι άπέναντι, παίρνω τό καλάθι και βάζω μέσα τά πράματα και ύστερα πληρώνω στό ταμείο, μονάχα ντάνκε μου λέει τό κορίτσι, ντάνκε τής λέω και γώ και φεύγω.

Νά σου πώ καλά είναι έδω, τά παιδιά τακτοποιημένα, τήν Κυριακή ντύνονται και φχαριστιέσαι να τά βλέπεις, τό σπίτι κι αυτό είναι καλό και ζεστό είναι, μά να σου πώ εγώ θέλω να γυρίσουμε στην Ελλάδα, να πάω στο χωριό, δέ θέλω να πεθάνω στη Γερμανία...

Κολωνία, 1970. (Βόλφγκαγκ Β.)

Δέν θέλω να μιλήσω για τά προβλήματα των ξένων εργατών. Καλύτερα θά τά πουν οι ίδιοι. Ήθελα μόνο να σας πώ για δρισμένα ζητήματα πού έχουν αντίκτυπο και σε μας τούς Γερμανούς εργάτες.

Πιστεύω ότι οι ξένοι δέν έχουν αντιληφθεί ότι είναι ενάντια στο συμφέρον τους να εργάζονται τόσο έντατικά και να ανεβαίνει τό ακρόγντ. Έγώ σαν Γερμανός καταλαβαίνω γιατί τό κάνουν. Έχω φίλους πολλούς Έλληνες και ή γυναίκα μου είναι Έλληνίδα. Δούλευε και κείνη μέ μανία γιατί ήθελε να κάνει «κάτι» πού λέτε σεΐς οι Έλληνες. Και τό «κάτι» αυτό ήταν ένα σπίτι. Γιατί να σκοτωθείς για να αγοράσεις ένα σπίτι; Έμεις οι Γερμανοί εργάτες δέν τό καταλαβαίνουμε. Οι συμπατριώτες μου δέν αγαπούν τούς ξένους εξαιτίας του ακρόγντ. Τούς βρίσκουν και μερικοί λένε καλύτερα να λείπανε γιατί άκριβώς τούς ανεβάζουν τό ακρόγντ. Δέν μπορούν να καταλάβουν γιατί σώνει και καλά πρέπει να αγοράσουν ένα σπίτι άφου γι' αυτό χρειάζεται να άρρωστήσουν ή να δουλεύουν άτέλειωτες ώρες.

(ή γυναίκα του). Άμα έσύ είχες πει τό ψωμί - ψωμάκι και δούλευες από όχτώ χρονώ στα καπνά κι από δεκατεσσάρω δούλα στη Θεσσαλονίκη, θά σου λέγα αν ήθελες «κάτι». Τώρα βέβαια και καλά πού είμαι στην ασφάλιση και έχω και δουλειά.

Άλλά τό ίδιο μέ σένα είναι και οι άλλοι Έλληνες πού βρίσκονται στη Γερμανία. Είναι ασφαλισμένοι και έχουν τακτική δουλειά.

(ή γυναίκα του). Ναι, μά δέν έχουν παντρευτεί Γερμανό. Και θά γυρίσουν στόν τόπο μας να ζήσουν.

Δέν ξέρω πόσο δίκιο μπορεί να έχει ή γυναίκα μου, ίσως θυμάται μέ πίκρα τά παιδικά της χρόνια, ίσως από τότε τής έχει δημιουργηθεί αυτό τό πάθος για τή σιγουριά. Και ή δική μου γενιά πέρασε πολύ δύσκολα παιδικά χρόνια. Νομίζω όμως ότι οι καταστάσεις αλλάζουν και ότι και στην Ελλάδα οι εργάτες αρχίζουν να καταλαβαίνουν πόσο άνόητο είναι να ζουν μιάν άχαρη και στερημένη ζωή για ν' αποκτήσουν κάποτε ένα σπίτι. Έγώ νομίζω ότι αυτό μονάχα τόν άτομικισμό και τήν άδιαφορία για τήν τάξη μας ενισχύει.

Μιá άλλη άδυναμία των ξένων πού επιδρά στις σχέσεις μας μαζί τους είναι ότι δέν καταβάλλουν καμιά προσπάθεια να μάθουν γερμανικά. Έτσι όχι μόνο ή συναστροφή αλλά και ή άπλή συνεννόηση είναι προβληματική. Δέ λέω ότι φταίνε οι ίδιοι

μόνο. Κυρίως φταίνε οι γερμανικές αρχές και τα Συνδικάτα καθώς και οι αρχές των χωρών τους που τους δημιουργούν την εντύπωση ότι η παραμονή τους στη Γερμανία είναι έντελως προσωρινή και έτσι τους κόβουν τη διάθεση για κάθε πρόοδο.

Εμείς δε μοιάζουμε καθόλου στις συνθήκες και στη νοοτροπία με τους ξένους. Αυτό δε μπορούν να το καταλάβουν και από την άλλη μεριά οι συμπατριώτες μου δεν τους συγχωρούν να βρίσκονται έξω από το γερμανικό πνεύμα. Η Γερμανία είναι πολύ δύσκολη χώρα για να προσαρμοστεί ένας ξένος.

Μόναχο, Νοέμβρης 1974.

Α.Κ. Στη Γερμανία από το 1962. Μακεδόνας. Η οικογένειά του επίσης στη Γερμανία. Έτων 38.

Από το καλοκαίρι και δώθε η κατάσταση έγινε άφορητη. Δηλαδή πώς να σου το πω; Πρώτα - πρώτα, εντάξει από την πατρίδα, έφυγε η χούντα. Όλοι πήγαμε και θά ξαναπάμε, δεν έχουμε πιά το φόβο μή μας κρατήσουνε στα σύνορα το διαβατήριο ή και τίποτα χειρότερο. Λίγοι τά πάθανε; Αλλά να πάει κανείς μόνιμα κάτω δε γίνεται. Έδω οι περισσότεροι που πήγανε θένε να γυρίσουν. Έχει και κει αναδουλειά, μικρούς μισθούς και στά χωριά μή θαρρείς πώς ή χούντα χάθηκε μεμιάς. Όλοι γυρίσανε με την κυβέρνηση και πάλι καθάλα είναι. Εγώ έχω κάνει και ένα διαμερισμάτι στη Σαλονίκη και έχω και κάτι φιλοπράγματα στην άκρη, μά αυτά είναι για ώρα ανάγκης που λένε, έτσι και πάμε θά τά χτυπήσουμε σε ένα εξάμηνο και ύστερα θά φάγουμε για πόρτα να ξαναφύγουμε.

Τό δύσκολο όμως με την κατάσταση είναι να μείνουμε και δώ. Γιατί τώρα σκουρήνανε τά πράματα και κει που σου λέγανε διάλεξε δουλειά τώρα δε βρίσκεις κι άμα βρεις και καμιά είναι του πεθαμού. Κοίτα να δεις. Τώρα σε διώχνουνε στά καλά καθούμενα. Σου λέει, δεν έχουμε δουλειά. Κάνουμε μείωση του προσωπικού και πρώτα πρέπει να φύγουν οι ξένοι. Ύστερα οι πιο πολλές φίρμες κάνουνε κούρτσαρμπάιτ, δηλαδή που λένε μειωμένο ωράριο. Άντε τώρα να τά θγάλεις πέρα με τά λεφτά. Ύπερριες πιά δε βρίσκεις, τί υπερωρίες, έδω λές να θρω λίγες ώ-

ρες δουλειά να ζήσω. Καλά θά μου πεις υπάρχει τό ταμείο ανεργίας. Εντάξει, μά εγώ ξέρω πατριώτες που πήγανε έξη μήνες και μετά σταμάτησε και τώρα δεν έχουν μήτε δουλειά μήτε ταμείο.

Ακόμα δε σου λέγε ανοιχτά φεύγα. Αλλά άμα τελειώσει ή άδεια παραμονής και πās στην αστυνομία να την αναγεώσεις σου λένε τί να την κάνεις την παραμονή άφου δεν έχεις δουλειά. Πρέπει να μās φέρεις δεδαίωση εργασίας. Δεν έχεις, δεν παίρνεις. Και χωρίς άδεια παραμονής μάζεψτα και φύγε πριν σε ανακαλύψουν και σε απελάσουν.

Και γώ σου λέω πώς οι άνθρωποι, εντάξει, έχουνε δικιο. Άφου οι δουλειές λιγοστέψανε, τούς Γερμανούς θά διώξουνε; Αλλά κοίτα έμένα. Εντάξει δουλεύω ακόμα. Μά όλο και απολύουνε. Η γυναίκα μου είναι χωρίς δουλειά τρεις μήνες τώρα. Έτσι και μου πούνε στόπ, τί κάνω; Θά πεις, πās στην πατρίδα και κανείς δε χάνεται. Μιά κουβέντα είναι. Άμα ήτανε έτσι δε φεύγαμε κιόλας τότε. Τά παιδιά θά ξεταιριαστούνε από τό σχολείο. Πηγαίνουνε στό γερμανικό. Ποϋ θά συνεχίσουνε; Αυτά κοντεύουνε να μην ξέρουνε έλληνικά. Θά μου πεις πάλι, να ταστελνες στό έλληνικό. Άφου ξέρεις τί γινότανε επί χούντας. Τά κανανε φασιστάκια, όχι έλληνάκια. Και ύστερα έδω στην περιοχή δεν υπάρχει έλληνικό. Έπρεπε να ταξιδεύουνε ώρες. Γινότανε μοναχά τους που έμεις δουλεύαμε; Τώρα είναι ή χειρότερη έποχή για τούς ξένους. Όσο μās είχαν ανάγκη λέγανε και καμιά καλή κουβέντα. Τώρα άγγριέψανε όλοι. Και οι εργοδότες και οι αρχές και οι Γερμανοί εργάτες. Άκόμα και τά συνδικάτα δεν είναι όπως παλιά. Νά πεις και για τά προξενεία μας; Σου λένε, έμεις δεν ξέρουμε τίποτα. Αυτοί είναι μοναχά για να δίνουνε παράταση στά διαβατήρια και να εισπράττουνε μάρκα. Και να αποφασίσεις να φύγεις θέλεις μιά περιουσία. Ξέρεις τί θά πεϊ να σε πιάσουν στο τελωνείο; Άτελώς, λέει, για κείνους που έπαναπατρίζονται. Τρίχες. Εκείνοι που γυρνάνε είναι κυνηγημένοι. Αυτό δεν τό λογαριάζουνε. Και τό άτελώς είναι δέκα και είκοσι χιλιάδες δραχμές.

Εγώ θέλω να ξαναγυρίσω στό χωριό. Νά ξαναπιάσω τή γεωργική. Μά πώς; Έδω όσοι συγγενείς έχουνε μείνει γράφουνε άμάν μιά δουλίτσα κι ότι να'ναι, να φύγουνε οι άνθρωποι. Έτσι εκει, έτσι και δώ. Μπρός γκρεμό και πίσω ρέμα που λένε.

Αλλά εκείνο που μās έχει άπορέσει όλους είναι ή άδιαφορία τής κυβέρνησης. Μωρέ μιά κουβέντα δεν είπε κανείς σά να μη ξέρουν την κατάστασή μας και την ανάγκη μας.

ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΕΣ

Τά κείμενα αὐτοῦ τοῦ τμήματος εἶναι συνεργασίες μεταναστῶν στό περιοδικό «Ἑλληνικοί ἀντίλαλοι», πού ἐξέδιδε ἡ «Ἐκπολιτιστική Κοινότητα Ἑλλήνων Ἐργατῶν Μονάχου καί Περιοχῆς». Εἶχε τότε (1966-1967) προκηρυχθεῖ ἕνας διαγωνισμός μέ θέμα «ἡ ζωή τοῦ Ἑλλῆνα μετανάστη στή Δ. Γερμανία». Οἱ συνεργασίες πού ἀκολουθοῦν δέ δημοσιεύτηκαν τότε.

Μόναχο, 1966. (Κ.Δ.)

Ο ΜΕΤΑΝΑΣΤΗΣ ΣΤΗ Δ. ΓΕΡΜΑΝΙΑ

Είμαι και γώ ένας μετανάστης, ένα παιδί της Ελλάδος και γράφω για την ζωή μου εδώ στη Γερμανία και σε γενικό χαρακτήρα που έζησα και έμαθα από τους άλλους συναδέλφους μου.

Ξεκινώντας ένας μετανάστης από την ήρωϊκή, ιστορική πατρίδα του και πριν καλά - καλά πατήσει τό πόδι του στο τραίνο που θά τον πάρει μακριά στην ξενιτειά, ρίχνει ένα θλιβερό βλέμμα πίσω του και βλέποντας τὰ γνωστά του μέρη, βλέποντας τήν οικογένειά του, τὰ παιδιά του νά τόν χαιρετούν, τούς συγγενείς και φίλους, δυό δάκρυα κυλούν από τὰ μάτια του, κλαίει, κλαίει και ἡ ψυχή του ἕνα δράμα θουθό παίζεται μέσα του χωρίς κανείς νά γνωρίζει τόν πόνο του, κλαίει ὁ ἄντρας αὐτός πού σέ τόσους και τόσους πολέμους πού ἔκανε θγήκε παλικάρι, ἀκόμα και στην κοινωνική του ζωή ἦταν ένας νοικοκύρης, ένας ἐντιμος οικογενειάρχης και τώρα κλαίει, κλαίει και καταριέται καταριέται αὐτούς πού ἔφεραν αὐτή τή συμφορά. Σάν πανοραμική ὀθόνη φέρνει στό νοῦ του τὰ παλιά, τήν παιδική του ἡλικία, βλέπει τή ζωή πού ζούσε πού δέν παραλλάζει μέ τήν σκλαδιά. Και ὅμως αὐτός ὁ ἄνθρωπος ἔχει δικαίωμα νά ζήσει, ἔχει δικαίωμα ἀφοῦ ἐβγήκε στή ζωή νά παλέψει, νά μορφώσει τὰ παιδιά του. Ἐμορφώθηκε και διδάχτηκε γιά νά μορφώσει κι αὐτός μέ τή σειρά του τὰ παιδιά του νά δώσει τὰ φῶτα σάν ἄξιος Ἕλληνας πατριώτης, πού τόσους και τόσους αἰῶνες μᾶς ἔδωσαν τὰ φῶτα οἱ πρόγονοί μας και μᾶς ἐδίδαξαν τήν πίστη πρὸς τήν ἐλευθερία, μᾶς ἔδωσαν τὰ γράμματα και ὅμως ἐμεῖς μείναμε ἀγράμματοι γιατί;

Σκέπτεται ὅλα αὐτά και ἀναθεματίζει και καταριέται τούς ὑπαίτιους και ὑπεύθυνους πού ἔφεραν αὐτόν και τόσους πατριώτες του σέ αὐτή τήν κατάσταση, σκέπτεται πώς ἀπό παιδί μέχρι πού ἔγινε ἄντρας και οικογενειάρχης δέν βρῆκε καμιὰ στοργή, καμιὰ ὑποστήριξη, κανένα ἐνδιαφέρον δέν ὑπῆρχε, καμιὰ ἐλπί-

δα, καμιά προοπτική για τὸ μέλλον, παντοῦ τὸν ἐκλείναν μαῦρα σκοτάδια. Γιατί αὐτὰ τὰ σκοτάδια, ποῦ εἶναι τὰ φῶτα, ποῦ εἶναι οἱ ἐπιστήμες μας, τὰ τόσα μεγαλεῖα ποῦ εἶχαμε, γιατί ἀπὸ τὰ φῶτα νὰ πάμε στὰ σκοτάδια; Ποῦ εἶναι οἱ ὑπεύθυνοι; γιατί δὲν ἐνδιαφέρθηκαν καθόλου γιὰ τὸν ἐργάτη καὶ τὸν ἀγρότη, γιατί δὲ φαίνονται πουθενά καὶ μόνο ὑποσχέσεις ξέρουν νὰ δίνουν; Ποῦ εἶναι οἱ ὑπαίτιοι τῆς καταστάσεως αὐτῆς, αὐτῆς τῆς αἰμοραγίας τῆς Ἑλλάδος, ποῦ εἶναι οἱ ἀνάξιοι ἀνώτεροι ἄντρες ποῦ προκάλεσαν αὐτὴ τὴ συμφορά, αὐτὸ τὸ διώξιμο ἀπὸ τὴν πατρίδα;

Σκέπτεται, ὅλο σκέπτεται τὰ ὄνειρά του ποῦ εἶχε καὶ καταστράφηκαν, σκέπτεται τὸ μέλλον του, τὴν οἰκογένειά του ποῦ ἀφήγει πίσω του, ἐάν θὰ τοὺς ξαναδεῖ, σφίγγει τὴν καρδιά του, τὴν κάνει σιδερένια, κάνει κουράγιο καὶ φεύγει. Φεύγει καὶ πάει στὴν ξενιτειά, στὸ ἀγνωστο, χωρὶς νὰ ξέρει τί τοῦ ἐπιφυλάσσει ἢ μοῖρα γι' αὐτὸν καὶ τὴν οἰκογένειά του.

Μὲ χίλιες δυὸ ταλαιπωρίες, στριμωγμένος καὶ αὐτὸς μαζί μὲ τοὺς ἄλλους μετανάστες μέσα στὸ κουπέ σὴν σαρδέλλες, ἐφτασε στὴ Γερμανία. Καὶ ἀπὸ κεῖ καὶ μετὰ ἀρχίζει τὸ ἄλλο δράμα καθὼς καὶ ὄλων τῶν μεταναστῶν. Οἱ Γερμανοὶ μᾶς καλωσορίζουν, μᾶς χαιρετοῦν μὲ μιὰ προσποιητὴ εὐγένεια, ὅπως συνήθως φέρνονται, ἀλλὰ κατὰ βάθος εἶναι πολὺ θάρβαρος λαὸς, τὸν ἀνθρώπο καὶ γενικὰ τὸν Ἕλληνα ἐργάτη τὸν μεταχειρίζεται σὰ μηχανή ποῦ παράγει. Τὸν ἀγόρασαν ἀπὸ τοὺς ἀνώτερους λειτουργοὺς τῆς Ἑλλάδος σὴν ἐμπόρευμα, χωρὶς ἀρχικῶς νὰ φτιάξουν ἕνα συμφωνητικὸ, οἱ ὑπεύθυνοι ἐκλείσαν σὴν τὸν στραδὸ στὸν Ἄδη τὸν ταλαιπώρο ἐργατὰκο μέσα στὸ στόμα τοῦ λύκου. Τὸν πῆραν ἀπὸ τὸ χτήμα του καὶ τὸν ἔβαλαν νὰ χειρίζεται μηχανήματα ἴσα - ἴσα γιὰ ἕνα κομμάτι ψωμί. Χωρὶς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νὰ τοῦ ποῦν τί δουλειά θὰ κάνει καὶ τί λεφτά θὰ τοῦ δίνουν. Τέλος, δουλεύει ὁ ἐργάτης στὴ BMW, παίρνει 550 μάρκα τὸ μῆνα καὶ ἔχει 3 παιδιὰ, γυναίκα, τὸν ἑαυτὸ του νὰ συντηρήσει, νὰ πάρει ρούχα, τσιγάρα κτλ. Δουλεύει ὁ ἐργάτης σὴν σκλάβος, τρέχει πίσω ἀπὸ τὰ ἀμάξια ἀγκομαχώντας, κυνηγώντας τὴ δουλειά, αὐτὰ ὅλο τρέχουν, σίδερα εἶναι, κορδέλα καὶ τρέχουν, ὁ ἀνθρώπος ὅμως δὲν εἶναι σίδερο, ἐν τούτοις τὸν μεταχειρίζονται τὸ ἴδιο καὶ χειρότερα, ἔχασε πλέον ὁ ἀνθρώπος τὴν ἀξία του γιὰ τοὺς Γερμανοὺς καὶ περισσότερη ἀξία δίνουν στίς μηχανές καὶ στὰ σκυλιὰ παρά στὸν ἄνθρωπο.

Ἐνθυμοῦμαι μιὰ φορά ὅταν ἐκτύπησα τὸ χέρι μου δὲν ἔδωσαν σημασία καθόλου, ὅταν ὅμως μιὰ φορά ἔκανα ζημιὰ σὲ μιὰ

μηχανή χάλασαν τὸν κόσμο. Κοιτάζουν συνεχῶς νὰ μᾶς σπάσουν τὰ νεῦρα, μᾶς κάνουν ψυχολογικὸ πόλεμο, μᾶς θέλουν σκλάβους. Ἀλλὰ αὐτοὶ δικαίως μᾶς ἐκμεταλλεύονται διότι εἴμαστε σὲ ξένο μέρος, ἀλλὰ τὸ ἄσχημο εἶναι ὅτι οἱ δικοὶ μας δὲν δείχνουν κανένα ἐνδιαφέρον ἀλλὰ τουναντίον ἐκμεταλλεῦμενοι ὀρισμένοι ἀνώτεροι ἄντρες τὴν ἄγνοια τῶν ἐργατῶν ἐπιωφελοῦνται τῆς εὐκαιρίας γιὰ νὰ κάνουν περιουσίες καὶ δὲν διστάζουν νὰ πατήσουν ἐπάνω στὰ πτώματα τῶν ἐργατῶν, ἔχω μάλιστα παραδείγματα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐδῶ. "Ὅσο γιὰ τοὺς Ἕλληνες διερμηνεῖς δείχνουν τέλεια ἀδιαφορία γιὰ τὸν ἐργάτη καὶ δὲν παύουν μῆτε στιγμή νὰ τὸν σαμποτάρουν ὑποστηρίζοντας τοὺς Γερμανοὺς. Ἀλλὰ καὶ ὁ κ. Κ. διευθυντῆς τῆς ἀρμπάιτσαμτ κάνει ὅτι μπορεῖ γιὰ νὰ σαμποτάρει καὶ αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του τὸν ἐργάτη προξενώντας τὴ γενικὴ ἀγανάκτηση. Ἀλλὰ καὶ ὅσοι ἐργατοπατέρες ἐρχονται ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα νὰ ἐπισκεφτοῦν τὰ ἐργοστάσια, ἐρχονται μόνο γιὰ βόλτα, γιὰ νὰ θαυμάσουν τὰ μηχανήματα, καθὼς καὶ ὁ κ. Μπ., ποῦ ἦλθε δὲν πῆγε στὰ τμήματα ποῦ ἔπρεπε νὰ πάει ἀλλὰ μόνο ἐκεῖ ποῦ τὸν συνέφερε, φοβήθηκε φαίνεται νὰ μὴ λερωθεῖ. Ἀλλὰ δὲν χρειάζεται νὰ δεῖ τὰ χάλια τῶν ἐργατῶν, τοῦ τὰ λένε οἱ διερμηνεῖς καὶ οἱ Γερμανοὶ, φυσικὰ ὅπως αὐτοὶ θέλουν. Μάλιστα αὐτὴ εἶναι ἡ ἀγανάκτηση τῶν ἐργατῶν ποῦ δουλεύουν σὴν ρομπότ καὶ δείχνουν τέλεια ἐγκατάλειψη, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ ἱατρικῆς περιθάλψεως δὲν ὑπάρχει δυστυχῶς κανένα ἐνδιαφέρον.

Καὶ ὁ ἐργάτης δουλεύει, δουλεύει σὰ σκλάβος στὴ Γερμανία καὶ ποτίζει μὲ δάκρυ τὸ ψωμί του καὶ θρέχει μὲ τὸν ἰδρώτα του αὐτὸ τὸ μεροκάματο, κόβοντας χέρια - πόδια καὶ δίνοντας ἀκόμα καὶ τὴ ζωὴ του.

Μόναχο, 1966. (Γ.Μ.)

Ὁμολογῶ καὶ ἀναρωτοῦμαι γιατί ἕνας ἢ μᾶλλον πολλοὶ οἰκογενεάρχες 26 ἐτῶν διὰ ἐμένα, 30 καὶ 40 διὰ πολλοὺς, παντρεμένοι μὲ 2 καὶ τρία παιδιὰ καὶ μιὰ γυναίκα ποῦ ἀπέχουν τρεῖς χιλιάδες χιλιόμετρα ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλον, νὰ ζοῦν μὲ ὄνειρα καὶ γράμματα ποῦ διαβάζοντάς τα σὲ πιάνει ρίγος. Ποῦ καὶ πῶς πατρίδα θὰ νοιώσω τοῦ παιδιοῦ μου τὸ παράξενο, λέγε του αὐτὸ πότε θὰ γνωρίσει πατέρα; Ποιὰ ἢ συζυγικὴ μου ζωὴ καὶ πῶς

τό φινάλε μέ 550 μάρκα γερμανικά. "Ως πότε ή ζωή στό στρατόπεδο τής Β.Μ.Μ. χωρίς πειθαρχία και δουλεύοντας για άλλους, χωρίς εκτίμηση και αναγνώριση από τόν Γερμανό και Γερμανίδα. Πότε ή επαναφορά στόν τόπο μας, πότε ή στάθμευσή σου πατρίδα και έσένα αλλά και έμένα και του καθενός μετανάστου;

"Ένας πατέρας μέ οικογένεια τριών μελών αναρωτιέται στην μοναξιά του και πελαγώνει στά 26 χρόνια.

Νυρεμβέργη, 1967. (Π.)

"Η ζωή στην Δ. Γερμανία είναι πάρα πολύ δύσκολη. Διότι μέ τό βιοτικό επίπεδο τό όποϊον υπάρχει και μέ τίς αποδοχές τίς όποιες έχω δέν επαρκούν για μία ζωή ανθρώπινη αλλά για μία ζωή άσκητική. Διότι μέ 550 μάρκα τά όποια παίρνω τό μήνα και τίς υποχρεώσεις τίς όποιες έχω, μία γυναίκα και παιδί οι όποιοι περιμένουν από μένα να τους στείλω χρήματα για να ζήσουν και να πληρώσουν και τό νοίκι και να ζήσνε μία ζωή δυστυχισμένη, όταν σκέφτομαι ότι μάς χωρίζουνε χιλιάδες χιλιόμετρα από τά αγαπημένα πρόσωπα που αγωνίζεσαι στην ξενιτειά για να τους στείλεις λίγα χρήματα. Επίσης δυσκολότερο ακόμα είναι τό ζήτημα του ύπνου. Διότι σε ένα δωμάτιο μένουν 4 μέχρι 6 άτομα και ο καθένας διαφορετική θάρδια. Και από δυό τρία ζεύγη παπούτσια. Σκεφθείτε μόνοι σας σε τί ατμόσφαιρα ζώ και μπορείτε να θγάλετε τό συμπέρασμα μόνοι σας σχετικά μ' αυτά τά όποια γράφω.

Μόναχο, 1967. (Θ.Χ.)

"Η ζωή στην Δ. Γερμανία είναι πάρα πολύ δύσκολη.

1. Διότι είμαστε μακριά από τους αγαπημένους μας συγγενείς και φίλους.

2. "Ο τιμάρριθμος τής ζωής είναι πάρα πολύ μεγάλος και είναι δύσκολο από τά χρήματα τά όποια παίρνει ο καθένας να μπορέσει να δάλει κάτι στην άκρη. Και υπάρχουν πολλοί που

από τίς πολλές οικονομίες γυρίζουν στην πατρίδα μας άρρωστοι.

3. Υπάρχει πιθανότης να γυρίσουμε στην Ελλάδα άνάπηροι χωρίς την παραμικρή σύνταξη. Διότι οι ελληνικές αρχές όταν υπέγραψαν την σύμβαση εργασίας, δέν είχαν προβλέψει καθόλου αυτό τό φλέγον ζήτημα των άτυχημάτων. Και έχουμε άπειρα παραδείγματα που έχασαν τά χέρια τους και έκαναν δυό και τρία δικαστήρια στην Γερμανία και ένα σωρό διαδήματα στις ελληνικές αρχές χωρίς να κερδίσουν τίποτα. Τό μόνο που κέρδισαν ήταν να τους βάζουν σε έλαφριές δουλειές και να παίρνουν τόν πιο μηδαμινό μισθό. Και να έχουν δυό και τρία παιδιά ο καθένας. Και δέν μπορούν να γυρίσουν στην Ελλάδα διότι σκέφτονται ότι δέν μπορούν να εργαστούν πουθενά εφόσον είναι άνάπηροι.

"Επίσης είναι μεγάλη ή άδιαφορία των ελληνικών αρχών και των Ελλήνων διερμηνέων. Προπαντός οι δεύτεροι που υποστηρίζουν τους εργοδότες και όχι τους συμπατριώτες τους σε ζητήματα που έχουν δικιο τίς περισσότερες φορές.

Μεγάλη άδιαφορία έδειξε και ο Υπουργός Εργασίας Κ. Μ. ο όποϊος όταν επισκέφτηκε την Β.Μ.Μ. άγνόησε τελείως τους Έλληνες που δουλεύουν μέσα στα νερά και στην μουτζούρα που είναι οι πιο άθυγιεινές εργασίες και επισκέφτηκε μόνο τό μοντάζ και τό 140. Στα δυό αυτά τμήματα είναι οι πιο έλαφριές δουλειές. Μέ τόν τρόπο τους έδειξαν ότι μάς άγνοούνε τελείως οι ελληνικές αρχές. Ούτε ένδιαφέρονται για ένα σωρό προβλήματα που άπασχολούν τους Έλληνες εργάτες στην Δ. Γερμανία.

Μόναχο, 1966. (Ν.Κ.)

"Ένα τραίνο δίχως μοίρα για τή Γερμανία πήρα

"Έτσι γράφει ένας Έλληνας μουσικός στους στίχους του τραγουδιού του. Δέν έκανε λάθος όμως γιατί έτσι αρχίζει και ή ζωή μας. Τό τραίνο δίχως μοίρα παίρνει ο καθένας μας που φεύγει στην ξενιτειά εγκαταλείποντας την αγαπημένη μας πατρίδα. "Άλλοι αφήνουν πίσω τους τους γέρους γονείς τους μήν ξέροντας αν θα προφτάσουν να τους ξαναδοούν και άλλοι γυναίκα και παιδιά άπροστάτευτα. Ένώ τά παιδιά μας έχουν πατέρα μένουν όρφανά. Ποιός τάχα τους στερεί την πατρική στοργή; Ποιά τά αίτια να εγκαταλείψουμε τό σπιτικό μας για να ρθούμε με-

τανάστες στα ξένα κράτη; Πολλά είναι τα προβλήματα που μας υποχρεώνουν και όρισμένοι οι υπεύθυνοι.

Σάν άλλοδαπός εργάτης της Γερμανίας κάνω γνωστά όρισμένα από την ξενιτεμένη μας ζωή.

Ο αγώνας μας είναι σκληρός και με δυσκολία μπορούμε να άνεχτούμε πρώτα τις βαριές δουλειές και δεύτερο την βαρβαρότητα με την οποία μας μεταχειρίζονται οι Γερμανοί. Γνωστό είναι θέβαια, ότι σάν αγράμματοι που είμαστε δέν κατέχουμε και τη γλώσσα. Πάνω σ' αυτό θά πιστεύει κανείς ότι υπάρχουν ελληνικά κλιμάκια τα οποία μας έξυπηρετούν. Δυστυχώς όμως δέν άντικρίζουμε κανένα τους πουθενά. Καμιά φορά μπορεί να κάνει την εμφάνισή του και κανένας κυβερνητικός από την πατρίδα. Ποῦ ἔμως πηγαίνει; Ασφαλώς φροντίζει πριν ακόμα φτάσει στην Γερμανία να συναντηθεῖ με τους εὐνοούμενούς του, που αυτοί θά τον κατατοπίσουν και θά τον ὀδηγήσουν ἐκεῖ που δέν υπάρχει ανάγκη από την παρουσία του.

Τό παράδειγμα μας τό ἔδωσε ὁ κ. Μπ. ὁ ὁποῖος ἐπισκέφθη ὀρισμένα ἐργοστάσια και σέ αὐτά ὀρισμένα τμήματα, ὅπως λόγου χάρη στό ἐργοστάσιο που βρίσκομαι ἐγώ ἔκανε την ἐπίσκεψή του σέ ἕνα τμήμα τό ὁποῖον δέν ὑπῆρχε λόγος.

Γιά να μή γίνομαι σχολαστικός ἄς τονίσω μόνο πώς ἡ ζωή μας ἐδῶ είναι ἕνα μεγάλο δράμα. Βρισκόμαστε σάν κατὰδικοι μέσα στις ξένες φάμπρικες, προσφέροντας τά ἐργατικά μας χέρια και χύνοντας τόν ἰδρώτα μας μόνο και μόνο για να ἔξασφαλίσουμε τόν ἐπιούσιον.

Σάν Ἕλληνας πιστεύω ότι ἡ μάνα μας μᾶς γέννησε για να μεγαλώσουμε και να τῆς προσφέρουμε τῆ συντροφιά μας στα γερατειά της και να δώσουμε τά ἐργατικά μας χέρια στην πατρίδα μας. Δέν γεννηθήκαμε να θάψουμε τά νιάτα μας στα ξένα κράτη, χωρίς οἶκτο, χωρίς συμπόνια. Ἄς ἐλπίζουμε ὅμως πώς σύντομα θά πετύχουμε να ἐπιστρέψουν ὅλα τά ἐλληνικά νιάτα στην πατρίδα μας. Κάποιος θά ὀρεθεῖ κάποτε που να μήν μας περιφρονήσει. Και να πιστέψει στην ἀξία τῶν ἐλλήνων ἐργατῶν.

ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ

Ἐνα Σαββατοκύριακο, τό Μάιο τοῦ 1973, ρωτήσαμε πολλούς γονεῖς και μαθητές για τά σχολεία και την ἐκπαίδευση τῶν ἐλληνόπουλων. Οἱ περισσότεροι δέν θέλησαν να ἀπαντήσουν. Ὅχι μόνο γιατί φοβότανε. Ἄλλά και γιατί πίστευαν ὅτι αὐτό δέ θά βοηθοῦσε σέ τίποτα!

Ἡ μητέρα

Ἐγὼ νὰ σοῦ πῶ τᾶχω χαμένα. Ἡ κόρη μου πηγαίνει στό γερμανικό σχολεῖο. Εἶναι πιά μεγάλο κορίτσι, ἔκλεισε τὰ δεκατρία. Καλά, πηγαίνει σχολεῖο, μὰ τί θά γίνει ἐκεῖ; Ἐγὼ δέν μπορῶ νὰ τή βοηθήσω οὔτε στά ἑλληνικά. Ἐκαίνη θέλει λέει νὰ γίνει σχεδιάστρια μὰ πρέπει ἀκόμα νὰ πάει τρία χρόνια σχολεῖο καί ὕστερα δυό χρόνια στή σχολή γιά σχεδιάστρια. Ζήσε Μάη μου δηλαδή. Ἔμαθε καί τὰ γερμανικά καλά, μὰ τώρα τή χάνω, ἔγινε ὁ διερμηνέας τῆς γειτονιάς. Ὅποιος θέλει κάτι ἔρχεται στή Μαρία μου. Ὁ μικρός πηγαίνει στό ἑλληνικό. Εἶναι λίγο μακριά καί κάποιος πρέπει νὰ τόν πηγαίνει. Εἶναι στή δεύτερη τάξη. Κι αὐτόν δέν μπορῶ νὰ τόν βοηθήσω καί ὁ πατέρας του δέν μπορεῖ, ἄσε κιόλας πού δέν τόν βλέπει γιατί δουλεύει ὅλο ἀπογευματινός γιά νάναί κάποιος σπίτι. Πρῶί ἐγὼ, ἀπόγευμα ἐκεῖνος. Εἶναι καί νευρικός ἄνθρωπος, ὅταν δέν καταλαβαίνει τό παιδί τό σκαμπιλλίζει. Ἔτσι μᾶς ἔκανε ἡ Γερμανία, πού δέν εἶχε ποτές του γεῦρο. Ὁ δάσκαλος μου λέει, ὁ Βασιλάκης δέν εἶναι ἐπιμελής. Τί νὰ τοῦ κάνω; Ἐγὼ ἔρχομαι στό σπίτι στίς 5. Νά κάνω δυό δουλειές, νύχτωσε. Πῶς νὰ τό διαβάσω; Μ' ἀρωτᾶ καί κάτι κι ἄμα δέν τό ξέρω μέ κοροῖδεύει. Εἶναι κι ἀγόρι καί πρέπει νὰ μάθει δυό γράμματα μὰ πῶ καλά ἔχω νὰ τό θάλουμε στό γερμανικό, ἐκεῖ εἶναι πῶ συμμαζεμένα τὰ παιδιά, ἔτσι κι ἔτσι ἐμεῖς δέν τῶχουμε σκοπό νὰ φύγουμε ἀπό τή Γερμανία.

Ὁ πατέρας

Ἐγὼ εἶμαι πατέρας καί πονεῖ ἡ καρδιά μου. Ἐδῶ εἶμαστε καλά καί πιάνουμε καλά λεφτά. Μὰ χωριό βλέπετε καί δέν ἔχει σχολεῖο μ' ὅλο πού εἶμαστε τριάντα οἰκογένειες μέ παιδιά. Ἡ δουλειά μας εἶναι στά ξενοδοχεῖα. Τώρα πού τό μεγάλο μου παιδί πρέπει νὰ πάει σχολεῖο, εἶναι κιόλας ἔννια χρονῶ καί δέν ἔχει πάει καθόλου καί τώρα πιά δέ θέλει καί νὰ πάει στήν πρώτη, λέω νὰ κατεδῶ στό Μόναχο νὰ ψάξω γιά δουλειά καί

νά φέρω τήν οικογένεια, μά πώς νά ζεταιριαστούμε από δω; Δέν είναι καί εύκολο. "Έχουμε καί τήν κόρη πού είναι δέκα χρονῶ μά αὐτή δέν πειράζει, ἀλλά τό παιδί;

Ποῦ νά στείλω τόν Ἄλεκο, ἐγώ πρέπει νά ρωτήσω. Τέλειωσε στήν Ἑλλάδα τό δημοτικό, ἐδῶ είναι σάν τίποτα. Νά τόν στείλω πάλι σχολεῖο μά πρέπει νά ξέρει γερμανικά. Πάει σ' αὐτές τίς τάξεις πού λέγε γιά τά γερμανικά, στούς παπάδες, μά δέ μαθαίνει τίποτα. Είναι τώρα δεκάξη χρονῶ, τουλάχιστον νά πάει κάπου νά μάθει μά τέχνη, μά δέν τόν παίρνουν πουθενά. Τά παιδιά τά δικά μας δέν ἔχουν μοίρα. Δέν θέλω νά γίνει σάν καί μένα ἀνειδίκευτος, εἴμαστε προσδευτικοί ἄνθρωποι καί θέλουμε νά κάνουμε τά παιδιά μας τῆς προκοπῆς. Πές μου ὅμως πού νά πάω νά ρωτήσω, νά μάθω τί νά τόν κάνω. "Ἄς ποῦμε πώς δέν τά παίρνει τά γερμανικά. Πρέπει δηλαδή γι' αὐτό νά μείνει στραβό τό παιδί; Δέν τό παίρνουν, οὔτε μαθητευόμενο σέ τέχνη. Τά παιδιά μας δέν τά θέλει κανείς, οὔτε οἱ Γερμανοί, οὔτε οἱ Ἕλληνας.

Ἡ μαθήτρια

Ἐγώ πηγαίνω στήν πέμπτη. Μάλιστα στό ἑλληνικό, ἐμεῖς εἴμαστε ἑλληγόπουλα καί θέλουμε ἑλληνικό σχολεῖο. Ἐμεῖς τούς μάθαμε αὐτούς (τούς Γερμανούς) γράμματα διότι ἡ πατρίδα μας εἶναι ἡ μεγαλύτερη πατρίδα τοῦ κόσμου. Κάνουμε λιγότερες ὥρες ἀπό τά γερμανάκια ἀλλά μαθαίνουμε περισσότερο. Εἴμαστε ἔξυπνοι ἄνθρωποι καί προκόβουμε παντοῦ, ἔτσι λέει καί ὁ κύριός μας. Τί θά κάνω ὅταν τελειώσω τό σχολεῖο; Δέν ξέρω ἀκόμα, θά δοῦμε.

Ὁ μαθητής

Θέλω νά πάω πολύ (χρόνο) σχολεῖο. Τώρα εἶμαι στήν τετάρτη τάξη. Θά γίνω γιατρός. Φέτος πήγα πρώτη φορά στό γερμανικό. Στήν ἀρχή μᾶς κοροϊδέφανε τά γερμανάκια ἐμένα καί τόν Ἄγγελο καί τόν Ἀχμέτ, ἐμεῖς εἴμαστε μονάχα οἱ ξένοι. Μιά

μέρα ὁ Ἀχμέτ πού εἶναι Τοῦρκος ἔπιασε ἕνα γερμανάκι νά τό πνίξει. Δέν τό πέθανε δηλαδή μά παραλίγο. Ὑστερα ὁ δάσκαλος δέν μάλλωσε ἐμᾶς μά μάλλωσε τά γερμανάκια κι ἀπό τότε δέ μᾶς πειράξανε πιά. Τώρα ἔχουμε καί φίλους. Ἐμένα μου δίνουνε βιβλία, παίζουμε κιάλας μαζί. Εἶμαι ἔντεκα χρονῶ. Μάλιστα θά γίνω γιατρός. Ὁ πατέρας μου καί ἡ μάνα μου λένε ὅτι θά περιμένουν ἐδῶ μέχρι νά τελειώσω τό σχολεῖο. Τά παιδιά τοῦ ἑλληνικοῦ μέ κοροϊδεύουνε γιατί λέω γό (ἀντί γό). Μά ἐκεῖνα δέ μάθανε τίποτα γερμανικά καί ὄλο παίζουνε στή γειτονιά.

Καί ὁ μπόμπιρας στόν παιδικό σταθμό

- Εἶσαι Ἕλληνας;
- Γιαβόλ, Ἕλληνας.
- Ποῦ εἶναι ὁ πατέρας σου καί ἡ μητέρα σου;
- Στό ἐργοστάσιο. Ἡ μούτη* ἔρχεται τό ἀπόγευμα καί μέ παίρνει.
- Ἐχει ἐδῶ ἄλλα ἑλληγόπουλα;
- Δέν ξέρω.
- Τσακώνεστε μεταξύ σας τά παιδιά;
- Δέν ξέρω (δέν κατάλαβε τή λέξη «τσακώνομαι»).
- Ἀγαπᾶς ὅλα τά παιδάκια ἐδῶ;
- Γιαβόλ, πολύ.
- Θέλεις νά πᾶς στήν Ἑλλάδα, στόν παπού καί στή γιαγιά;
- Νάιν.

* Μητέραῦλα.

Νυρεμβέργη, 1972.

Μαρία, 15 χρονών, μαθήτρια.

- Πηγαίνεις στο ελληνικό σχολείο ή στο γερμανικό;
- Στο γερμανικό δημοτικό.
- Έλληνικά μαθαίνεις καθόλου;
- Πώς, έχω πάει έξη χρόνια εδώ και στην Ελλάδα.
- Πώς ήτανε γενικά τό κλίμα στο σχολείο, μαθαίνατε πολλά πράγματα;
- Ότι μαθαίναμε όχι, δέν μαθαίναμε πολλά, πολύ λίγα πράγματα. Οί δάσκαλοι είχανε προσωπικές συμπάθειες και ήταν και πολλά παιδιά τά όποια δέν χώνευαν.
- Γιατί;
- Για διάφορα πράγματα. Μερικά απ' αυτά είχαν άσχημη συμπεριφορά, μερικά είχαν άλλες ιδέες.
- Τά σχολικά βιβλία τά πληρώνατε ή σας τά έκαναν δώρο;
- Όχι, δέν τά πληρώναμε, αλλά ούτε μας τά χαρίζανε. Τά δίνανε νά διαβάσουμε γι' αυτό τό χρόνο και μετά τά ξαναγυρίζαμε.
- Γερμανικά κάνατε σ' αυτό τό σχολείο;
- Κάναμε τέσσερις ώρες τήν εβδομάδα. Στο σχολείο πήγαινα κάθε μέρα. Δέν ήταν μακριά από τό σπίτι και πήγαινα μέ τά πόδια. Είχε συγκοινωνία αλλά ήτανε τρεις στάσεις όλο κι όλο.
- Έκανες παρέα μέ άλλα έλληνόπουλα;
- Σχεδόν μέ όλη τήν τάξη.
- Τί σκέφτεσαι νά κάνεις όταν τελειώσεις τό σχολείο;
- Θέλω νά μάθω μία τέχνη. Μετά θά δούμε.
- Τί τέχνη θέλεις νά μάθεις;
- Αρχιτεκτονικό σχέδιο, σχεδιάστρια.
- Στο γερμανικό τό σχολείο έχει άλλα έλληνόπουλα;
- Ναι, έχει άλλα όχτώ έλληνόπουλα.
- Εέρεις αν αυτά τά παιδιά έχουν δυσκολίες μέ τά μαθήματά τους;
- Ναι, έχουν πάρα πολλές δυσκολίες γιατί και οι περισσότεροι γονείς τους δέν μπορούν νά τά βοηθήσουν.
- Οί Γερμανοί οί δάσκαλοι κάνουν προσπάθειες για νά τούς καταλαβαίνουν καλύτερα τά παιδιά αυτά;
- Απ' όσους δασκάλους ξέρω τά αγαπούν πολύ αυτά τά παιδιά,

τά προσέχουμε και βοηθούν από μέρους τους όσο μπορούνε για νά τούς τά εξηγήσουνε, νά τά κάνουνε τά γερμανικά, αλλά και όλα τά άλλα μαθήματα πού κάνουνε, πού άπλά, νά τά καταλαβαίνουνε, δείχνουν πολύ μεγάλη φροντίδα.

- Τά παιδιά τών Γερμανών πώς σας βλέπουν;
- Στη δικιά μας τήν τάξη είμαστε δύο αλλοδαπές, μία Ίταλίδα και γώ. Έμās μās βλέπουν, απ' ότι καταλαβαίνουμε, μέ καλό μάτι. Συζητάνε μαζί μας τά προβλήματά μας. Τά άλλα τά παιδιά όμως πού πηγαίνουν σέ χαμηλότερες τάξεις, αυτά δέν περνάνε καλά, τά πού πολλά δηλαδή. Δέν έχουνε έρθει σέ έπαφή μαζί μέ τά γερμανάκια. Όχι μόνο τά έλληνόπουλα, αλλά και τά άλλα παιδιά, τών Ίταλών, Ίσπανών, τών Τούρκων. Προπαντός μέ τά τουρκάκια, δέν έχουν καθόλου σχέσεις μαζί τους.
- Θέλεις νά γυρίσεις στην Ελλάδα;
- Ναι. Οί Γερμανοί δέν μ' άρέσουν. Σάν άνθρωποι δέν τούς αγαπώ, διότι, νά, είναι πολύ έγωιστές και νομίζουν ότι μόνο αυτοί υπάρχουν και κανείς άλλος. Γι' αυτό δέν τούς αγαπώ και τόσο...

ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Οί επιστολές πού ακολουθοῦν δημοσιεύονται μέ τήν ἄδεια τῶν παραληπτῶν τους. Τῆς μιᾶς μόνο πού βρέθηκε ἀτέλειωτη, ὁ ἀποστολέας εἶναι ἄγνωστος. Οἱ τρεῖς τελευταῖες τοῦ ἐρωτευμένου ζευγαριοῦ, ἀνήκουν σέ μιᾶ σειρά πενήντα δύο ἐπιστολῶν - ἀκριβό δῶρο ἀγαπημένων φίλων. Τό περιεχόμενό τους εἶναι τό μυθιστόρημα τῆς μετανάστευσης ὅπως τό ζοῦν δύο νέοι ἄνθρωποι.

Έν Κ... τῆ 12 Μαΐου 1971

Ἀγαπημένε μας ἄντρα καὶ πατέρα.

Υγείαν ἔχομε καὶ ὑγείαν δι' ἐσέ ποθοῦμε. Ἐπιστολή σου δέν πήραμε καὶ ἀνησυχοῦμε. Ἐχομε τώρα καὶ δύο μῆνες νά πάρουμε. Ρωτοῦμε τόν ταχυδρόμο καὶ ὅλο μᾶς λέει τὴν ἄλλη ὀδομάδα. Μὴν μᾶς ἀλημονεῖς, ἐμεῖς πιό καλά ἔχομε τὸ γράμμα σου ἀπὸ τὴν ἐπιταγή. Ἐπιταγή ἦρθε προχθές εἶναι τώρα δέκα μέρες καὶ ξεπλήρωσα ὅλο τὸ χρέος τοῦ κυρ Βασίλη μὰ αὐτός λέει πῶς ἔχουν μείνει καὶ 170 δραχμὲς ἀπὸ τόκοι καὶ ἐγὼ τοῦ λέω ἅμα ἔρθει τὸ καλοκαίρι ὁ Θανάσης μου τὰ κανονίζετε καὶ κείνος λέει μέχρι τὸ καλοκαίρι οἱ τόκοι θά πολύνουνε.

Ὁ Ἀντωνάκης μας γίνεται τὸν ἄλλο μῆνα, στίς 28, πέντε χρονῶ. Ὅλο παίζει στήν αὐλή μὰ τὸ πιό καλὸ του παιχνίδι εἶναι νά στολίζει τὰ γραμματόσημα πού στέλνειε στό φάκελο. Εἶναι παχὺς τοῦχω καὶ τοῦ πουλιοῦ τὸ γάλα μόνο τὸ χᾶδι σου τοῦ λείπει.

Ἐδῶ τώρα ἤρθανε μηχανικοὶ καὶ μαστόροι ἀπὸ τὴν Κοζάνη καὶ μετροῦνε λένε γιὰ νά ἀνοίξουνε δρόμο, μὰ τώρα πιά πού ὅλοι εἴσαστε στή Γερμανία τί νά τὸν κάνουμε τὸ δρόμο, νᾶτανε γιὰ νά φύγουμε καὶ μεῖς, μὰ πιό καλά νά γυρίσετε πίσω, ἐμεῖς πολλά δέ θέλουμε, νά δουλέψουμε κι' οἱ δύο νά στείλουμε στό σχολεῖο τὸν Ἀντωνάκη μας νά μὴν τρέχει κι' αὐτός μεθαύριο στήν ξενιτιά γιατί ἡ γῆς μας προκομμένη εἶναι μὰ καζάντι δέ θλέπουμε, δύο δραχμὲς καὶ μιάμισι πάλι φέτος τὰ ροδάκινα καὶ παρακαλεστά, ὅλοι λένε νά τὰ χτυπήσουμε χάμω καὶ νά φύγουμε. Ὁ γιὸς τῆς Λαζαρίνας πού ἦτανε στὸν Καναδά πῆρε καὶ τὸ μικρὸ τους καὶ ἡ Λαζαρίνα γιὰ γυναίκα ἔμεινε μοναχὴ τῆς, ν' ἄρρωστήσει δέν ἔχει ἄνθρωπο νά τῆς δώσει ἕνα τσάι μὰ λέει μὲ τὴν εὐκὴ μου τὰ κακόμοιρα ἀπὸ μικρὰ παιδιὰ δουλεύανε καὶ παντελὸνι γερὸ δέ βάλανε.

Θανάση μου νά προσέχεις αὐτοῦ μὲ τὰ κρύα καὶ νά μὴ δρώνεις στό ἐργοστάσιο. Σοῦ ἔχω πλέξει ἕνα πουλόβερ καὶ θά σοῦ τὸ στείλω μὲ τὸν ἐξάδελφο Μιχάλη πού ἡ γυναίκα του ἀπόκτησε κο-

ρίτσι. Ἡ παναγιά νά σ' ἔχει καλά καί νά προσέχεις τόν ἑαυτό σου γιατί ὅλα γίνονται μονάχα Θανάσης ὄχι.

Σέ φιλοῦμε πολλές φορές
ἢ γυναίκα σου Ζωή καί ὁ γιός σου
Ἀντωνάκης

Θεῖε μου Θανάση,

Τό γράμμα τό ἔγραψα ἐγώ ὅπως μοῦ ἔλεγε ἢ θεία. Φέτος πηγαίνω στήν πρώτη τοῦ γυμνασίου. Μήν ξεχάσετε ἐκεῖνο πού σᾶς εἶπα. Σᾶς χαιρετῶ ὁ ἀνιψιός σας.

Θανασάκης τῆς ἀδελφῆς σας.

Τό χαρτί ἦταν τσαλακωμένο καί πεταγμένο σέ μιά γωνιά. Ἐνα γράμμα πού ὁ μεταστάτης δέν ἀποφάσισε νά στείλει. Ἴσως ἔγραψε κάτι πύδ εὐχάριστο. Ὡστόσο τό γράμμα αὐτό παραμένει μιά μαρτυρία. Διορθώθηκαν ἡ ὀρθογραφία καί ἡ στίξη.

Ἀγαπημένη μου γυναίκα Εὐδοξία ὑγείαν ἔχω καί ὑγείαν ποθῶ γιά σένα. Νά φιλοῦσα τό παιδί κι' ἄς μούβγαινε τό μάτι, τό πεθύμηση. Δέ μούγραψες, πιάσανε τά μπόλια στίς μηλιές; Ἐμεῖς ἐδῶ ἀκόμα εἴμαστε πέντε στό δωμάτιο καί τό νεφρό μου μοῦ πονεῖ ἀκόμα πού τό χτύπησα στή μηχανή μά δέ θγῆκα ἄρρωστος γιά νά κάνω περιωρίες νά σοῦ στείλω γιά τήν τράπεζα νά σώσουμε τό γελάδι. Μοῦ εἶπε ὁ Γιάννης τοῦ Ἀραμπατζῆ ἕνα σωρό γιά τά σένα, ἔχουμε καί παιδί Εὐδοξία πρόσεχε καί γῶ θάρθω καί εἶμαι γερός. Ἐγῶ δουλεύω δώδεκα καί δεκαπέντε ὥρες, γιά τά ποιόν δουλεύω, γιά τά σᾶς. Δέ θέλω νά ξαναπᾶς μεροκάματο σου κιν Κώστα, ἐγῶ θά σοῦ στείλω. Τό ὁποῖον νά δείξεις σέ ὄλους, ἐγῶ δέν ἔχω ἀνάγκη κανένα, ἔχω ἄντρα προκομμένο νά μάθουνε νά μήν περνοῦνε τή νύχτα μεθυσμένοι ἀπό τό σοκάκι καί νά τραγουδοῦνε καί νά πετοῦνε λόγια. Σ' ὀρκίζομαι, γυναίκα δέν ἔχω γυρίσει νά δῶ κι' αὐτά πού μοῦ γράφεις δέν εἶναι ἴσια πράματα. Μάθε πῶς δέν ἔχω μάτια γιά καμιά. Δουλειά χάιμ, πίστεφε κίλλας πού μοῦ πονᾷ τό νεφρό. Ἐγῶ θάρθω τό καλοκαίρι καί σοῦ τό λέω ἄ δέ ὄρω τό σπίτι μου θά κάνω κακό μεγάλο καί θᾶναι τό κρίμα ἀπάνω σου. Εὐδοξίῶ, Εὐδοξίῶ καί στήν ἐκκλησιά ἀκόμα

νά προσέχεις, ὁ κόσμος εἶναι ἀνάποδος ἔχει πύδ πολλά μάτια ἀπ' ὅσα φαίνονται. Θυμήσου μονάχα ὄντα σέ πῆρα, πόσα μοῦ λέγανε συγγενεῖς καί φίλοι καί γῶ δέν ἄκουγα κανένα παρά ἐσένα ποῦκλαιγες καί σοῦλεγα ἔγνοια σου, οἱ ἄνθρωποι κακοί εἶναι καί γῶ θά σέ πάρω καί χωρίς μιά πιθαμή χῶμα. Ὅσο γιά μᾶς παλεύουμε. Τά ἀφεντικά εἶναι δύσκολα τά θένε ὅλα δικάτωνε, νά μήν παίρνει ἄνθρωπος ἀνάσα μά ἄς ὀψεται ἢ ὡρα πού βρεθήκαμε στή ξενιτειά νά εἴμαστε ὑπό καί νά μή μαζεθεῖς λεφτά νά ξεπληρώσεις τή δαμάλα πού ὁ θεός νά σᾶς ἔχει ὄλοι καλά, ὄλη μέρα παρακαλάω. Καί τώρα Εὐδοξία θά σοῦ πῶ κάτι σοδαρό μά...

Ἐν Β... τῆ 12.11.1971

Ἀγαπημένε μας μπαμπά,

Εἴμαστε ὄλοι καλά τό αὐτό ἐπιθυμοῦμε καί δι' ἐσᾶς. Μάθετε μπαμπά ὅτι ἢ καφοκέφαλη γέννησε καί ἔκανε δύο κατσιάκια καί ὁ Δημητράκης μας κάθεται ὄλη μέρα καί τά δλέπει. Ἐγῶ τώρα πιά εἶμαι μεγάλη, ὅταν ἔλθετε δέν θά μέ γνωρίσετε, πηγαίνω τώρα στήν τρίτη τάξη. Ἐχθές πάλι πῆρα δέκα καί ὁ κύριος εἶπε δεῖτε τή Μαριγούλα πόσο καλή μαθήτρια εἶναι. Ἐτσι εἶπε στά ἄλλα παιδιά. Δέν ξέρω ὅμως γιατί μέ λέει Μαριγούλα.

Κάθε ἀπόγεμα τώρα πηγαίνουμε μέ τόν παππού καί τή γιαγιά καί μαζεῦουμε τίς ἐλιές, εὐτυχῶς λέει ἢ γιαγιά πού τόν παππού δέν τόν πιάσανε φέτος τά ρευματικά καί μπορεῖ νά φορτώνει τά τσουβάλια στό γαῖδαρο. Ἐρχεται καί ὁ Δημητράκης μαζί μά εἶναι μικρός καί ἀφήνει τίς μισές ἐλιές πίσω του. Ἡ γιαγιά μάλώνει, λέει νά προσέχει γιατί οἱ ἐλιές εἶναι δραχμές, μά ὁ παππούς λέει δέν πειράζει θά τίς μάσω ἐγῶ. Ἡ γιαγιά σᾶς πλέκει μιά φανέλα νά σᾶς τή στείλει ὅταν ἔλθει κανεῖς ἐκεῖ. Ἐμεῖς τά παιδιά σᾶς σκεφτόμαστε καί σᾶς ἀγαπάμε πολύ. Αὐριο πού εἶναι Σάββατο θά πάω στή μαμά λουλούδια, στόν τάφο. Μπαμπά σᾶς παρακαλῶ ὅταν τελειώσω, νά πάω στό γυμνάσιο. Ἡ μαμά πέθανε πού τήν χτύπησε τ' ἀνεμικό στό ρουμάνι.

Σᾶς φιλοῦμε ὁ Δημητράκης, ἐγῶ ὁ παππούς καί ἢ γιαγιά.

Όφειμπαχ 20.3.1969

Άγαπημένη μου και πολυαγαπημένη μου Κατίνα,
 Έγώ νά ανταμώσουμε και άλλο δέ θέλω. Τά άλλα πού μου γράφεις θά τά κάνουμε όλα, μόνο νά σμίξουμε. Ένα μήνα τώρα πού είμαι εδώ και έβαλα μπροστά νά ψάχνω πώς θά έρθεις. Λέω νά μ'ην π'ας στήν έπιτροπή γιατί μπορεί νά σέ στείλουν στήν άλλη άκρια τής Γερμανίας και πάλι χωρισμένοι θά είμαστε. Πιό καλά νά τό κάνουμε μέ πρόσκληση μά πάλι θέμε λεφτά και άκόμα δέ βαστούμε γιά τέτοια. Λένε πώς γιά πρόσκληση θένε τρακόσα μάρκα αυτός πού θά φροντίσει και τά έξοδα δικά μας. Μά έγώ δέ βλέπω τήν ώρα. Άσε πάλι πού δέ μπορώ νά φύγω από τό χάιμ πρίν κλείσει χρόνος. Έτσι λένε μά δέν τό έχω ξεττάσει καλά. Τά Σάββατα τά περνάω μπροστά στίς βιτρίνες νά ξέρω τό κάθε πράμα πού θά χρειαστούμε πόσο έχει.

Μάθε ότι σ' αγαπώ, σέ περιμένω και φροντίζω.

Άντώνης

Έν Π... τή 12.4.1969

Άντώνη μου πουλάκι μου,
 Υγείαν έχω και υγείαν δι' εσέ ποθώ. Τό γράμμα σου τό έχω στόν κόρφο μου και τό διαβάζω δέκα φορές τήν ήμέρα. Μακάρι νάρθουνε όλα βολικά. Έδώ όπως ξέρεις δέν είναι ζωή. Σου λέει άρραβωνιασμένο κορίτσι, μόνο. Όλοι ξέρουνε τήν κατάσταση, έχουνε δικούς τους στή Γερμανία, μά είναι άλλο. Νάρθω Άντώνη μου κι όπως νάναι, καλύτερα θάναι. Άφου λές μπορούμε νά έχουμε ένα δωμάτιο, φτάνει, θά δουλέψουμε και οι δυό νά κάνουμε κάτι. Άντώνη μου, τά δικά μου τά μάτια είναι στόν ταχυδρόμο, κάθε μέρα σου γράφω και λίγο, μέχρι νά σέ δω και νά στά λέω διά ζώσης, προφορικά. Φρόντισέ τα όλα και όπως μου πεις θά πράξω. Νά προσέχεις σέ παρακαλώ, όλα. Έγώ σ' αγαπώ και δέ σ' αλλάζω μέ όλα τά καλά του κόσμου.

Σέ φιλώ και σέ άσπάζομαι
 Κατίνα

Έν Κρέφελτ τή 29.1.1970

Πολυαγαπημένη μου Άντώνη,
 Πήρα τώρα τό πρώτο γράμμα σου εδώ πού βρέθηκα. Καλά μου τά έγγραφες πώς ή Γερμανία είναι δύσκολη και δέν τό πίστευα. Βρέθηκα ξαφνικά σέ ξένο τόπο, δέ μπορώ νά μιλήσω, νά συνεννοηθώ, καμιά φορά πάω νά σκάσω. Τό πώς έφτασα σου τά έγγραφα, τώρα κάνω νά συνηθίσω, ή δουλειά δέν είναι βαριά μά είμαι άμαθη στίς μηχανές. Πιό δύσκολα είναι τό βράδυ μέ ένα σωρό γυναίκες μέσα στό χάιμ, νά πλύνεις, νά μαγειρέψεις, τέσσερις και έξη σέ κάθε κάμαρα. Τι νά κάνουμε άφου όλα ήρθαν άνάποδα και ήρθα μέ τήν έπιτροπή. Μά νά είμαι πάλι στή Γερμανία και νά στέλνουμε πάλι γράμματα, δι' άλληλογραφίας;

Νά μή στεναχωριέσαι θά τά καταφέρω και μόνη. Ένα σου λέω. Μιά και βρέθηκα στή Γερμανία θά τό σκάσω μόλις μου πεις νά έρθω και άς πάει τό συμβόλαιο πού λένε νά κουρευέται. Τι θά μου κάνουν; Θά μέ κρεμάσουν; Λένε ότι θάζουν μονάχα ένα πρόστιμο. Λαχταρώ νά φτάσει τό άλλο Σάββατο νά έρθεις νά σέ δω. Έδώ έχει πολλά χιόνια, νά είσαι καλά ντυμένος. Νά έρθεις στό χάιμ νά μέ ζητήσεις κι άς λένε ότι θένε πώς άπαγορεύεται. Έγώ άκόμα δέ μπορώ νά κάνω βήμα, δέν ξέρω.

Σέ φιλώ και σέ λαχταρώ >
 Κατίνα

Η ΑΠΕΡΓΙΑ

Τό καλοκαίρι τοῦ 1973 ξέσπασαν σέ μερικέσ πόλεισ τῆσ Ν. Γερμανίασ - Βεστωφλίασ ἀπεργίεσ πού εἶχαν ἕνα κοινό χαρακτηριστικό. Ὑποκινήθηκαν καί καθοδηγήθηκαν ἀπό μετανάστεσ. Οἱ συνεντεύξεισ πού ἀκολούθησαν πάρθηκαν στίσ πόλεισ Φέλμπεργτ, Νόυεσ καί Κολωνία.

1

— Πῶς αποφασίσατε νά κατεβήτε σέ ἀπεργία;

— Αἰτία εἶναι ὁ μισθός. Ἀλλά πιό πολύ οἱ συνθήκες ἐργασίας. Δουλεύουμε σάν τά γαιδούρια.

— Ἐσεῖς εἶστε ὅλο γυναῖκες καί οἱ περισσότερες ξένες. Ποιός σᾶς βοήθησε νά ὀργανώσετε τήν ἀπεργία;

— Κανείς δέ μᾶς βοήθησε. Μόλις μάθαμε τί γίνεται στό Πήρμπουργκ (ἐργοστάσιο) βάλουμε καί μεῖς μπροστά. Ἐδῶ ζοῦμε μακριά ἀπό τό Θεό. Ὅλες μαζί σ' ἓνα χάιμ σά στρατόπεδο συγκεντρώσεως πού λένε. Μιά ὥρα δρόμο μακριά ἀπό τό ἐργοστάσιο. Παίρνουμε τό κατώτερο μεροκάματο καί πληρώνουμε τό ἀκριβότερο νοίκι στό ἴδιο ἀφεντικό. Μά τώρα πιά δέν εἶμαστε κορόιδα.

— Τί δουλειά ἔκανες στήν Ἑλλάδα;

— Δέ δούλευα. Βοηθοῦσα τόν πατέρα μου στά χωράφια.

— Ἀπό πού κατάγεσαι;

— Ἀπό τά Γρεβενά.

— Ἀπό μέσα;

— Ὅχι, ἀπό χωριό.

— Πῶς σέ λένε;

— Μαρία.

— Ἐπώνυμο;

— Τί σέ νοιάζει; Δέ στό λέω, δηλαδή, ἂν καί δέν πρόκειται νά πάω στήν Ἑλλάδα πρὶν φύγει ἡ χούντα.

— Πόσες Ἑλληνίδες δουλεύετε στό ἐργοστάσιο;

— Ἐξήντα.

— Εἶναι ὅλες στήν ἀπεργία;

— Σχεδόν. Δυό τρεῖς πού δέ θέλανε νά ῥθοῦνε τίς κλείσαμε στό χάιμ. Δέν τίς ἀφήσαμε νά πᾶνε στή δουλειά.

2

— Ἐσύ δέν εἶσαι στήν ἀπεργία;

— Ἐγώ δέν εἶμαι.

— Γιατί;

- Έτσι. Θέλω νά δουλέψω. Έχω τρία παιδιά.
 — Τί ζητάνε οι άπεργοί;
 — Αύξηση 11%.
 — Έσύ δέν θέλεις αύξηση;
 — Θέλω. Μά έχω τρία παιδιά. Είναι στό χωριό.
 — Τότε γιατί δέν πήγες στό έργοστάσιο αλλά γυρνάς στό δρόμο;
 — Φοβάμαι.
 — Τί φοβάσαι;
 — Θα μέ κοροϊδεύουν τό βράδυ. Ξέρεις τί είναι αυτοί, μπορεί νά σέ σκάσουν.
 — Τότε νά πās μαζί τους.
 — Δέ γίνεται σοῦ λέω. Έχω τρία παιδιά στό χωριό καί θέλω νά πάω νά τά δῶ. Αυτοί έχουν ἐδῶ τήν οίκογένεια.

3

- Ός πότε θά κρατήσετε τήν άπεργία;
 — Μέχρι νά δεχτεί τό αφεντικό τά αίτήματα μας.
 — Πώς μπήκες στήν άπεργιακή έπιτροπή έσύ, ένας ξένος;
 — Έμεις οι ξένοι ξεκινήσαμε τήν άπεργία. Ύστερα μās ακολουθήσαν οι Γερμανοί. Γιατί έμεις τήν πληρώνουμε τή νύφη. Έχουμε τούς μικρότερους μισθούς καί τίς χειρότερες δουλειές.
 — Ακολουθούν όλοι οι Έλληνες;
 — Όλοι χωρίς εξαίρεση. Καί οι Ίταλοι καί οι Ίσπανοί καί οι Τουρκοί. Τό έργοστάσιο είναι κλειστό, δέ δουλεύει καθόλου.
 — Τί κατασκευάζει τό έργοστάσιο;
 — Ανταλλακτικά αυτοκινήτων. Καί άμα δέ δουλέψουμε μεϊς σταματά ή κατασκευή αυτοκινήτων στά άλλα έργοστάσια.
 — Τότε θά σās δώσουν ότι ζητάτε.
 — Έχουμε τώρα όχτώ μέρες άπεργία. Θα δοῦμε.
 — Δέ φοβάστε;
 — Τί νά φοβηθοῦμε; Τή βροχή; Βρεμένοι είμαστε.
 — Τί δουλειά έκανες στήν Ελλάδα;
 — Εργάτης.
 — Ποῦ;
 — Στή Σαλονίκη. Σέ οικοδομές. Οικοδόμος.
 — Πόσα χρόνια είσαι στή Γερμανία;
 — Έφτά.
 — Πήγες καμιά φορά στήν Ελλάδα;
 — Μιά φορά.

4

- Πόσων χρονῶν είσαι;
 — Σαράντα δύο.
 — Παντρεμένη;
 — Ναι, μέ δυό παιδάκια.
 — Από ποῦ κατάγεσαι;
 — Θράκη.
 — Πόσα χρόνια είσαι στή Γερμανία;
 — Έννιά.
 — Είναι καί ο άντρας σου στή Γερμανία;
 — Ναι, βέβαια, είναι.
 — Είναι άπεργός;
 — Όχι. Δουλεύει σέ άλλο έργοστάσιο. Αυτοί δέν έχουν άπεργία.
 — Τί γνώμη έχει ποῦ άπεργεις;
 — Τί γνώμη νάχει; Αυτό είναι δική μου δουλειά. Μόνο τοῦ πέφτει δύσκολο νά πηγαίνει νά παίρνει τά παιδιά από τό σχολείο τώρα ποῦ ἐγώ είμαι ἐδῶ.
 — Στήν Ελλάδα δουλεύατε σέ έργοστάσιο;
 — Ποῦ νά θροῦμε τό έργοστάσιο; Στά χωράφια δουλεύαμε.
 — Τί μισθό παίρνεις ἐδῶ;
 — Κανονικά όχτακόσια μάρκα. Μέ ύπερωρίες φτάνω καί τά χίλια. Αναλόγως τό μήνα.
 — Καί τί ζητάτε;
 — Όπως βλέπεις στήν πόρτα ζητάμε 11% αύξηση. Καί διαλείμματα γιατί ή εργασία μας είναι βαριά.
 — Θα ύποχωρήσουν οι εργοδότες;
 — Οὔτε μεϊς θα ύποχωρήσουμε. Στήν αρχή φοβήθηκα γιατί ήμαστε μόνο ξένοι. Τώρα όμως ήρθανε μαζί μας καί οι Γερμανοί εργάτες.
 — Οι Γερμανοί έχουν τούς ίδιους μισθούς μέ σās;
 — Όχι, πληρώνονται καλύτερα, αλλά εργάτες είμαστε όλοι.

Ο ΠΑΡΑΝΟΜΟΣ

Υπάρχουν μερικές επιχειρήσεις στη Γερμανία που έχουν εφεύρει ένα χρυσοφόρο επάγγελμα. Νοικιάζουν εργάτες (ξένους φυσικά) όπως άλλες νοικιάζουν αυτοκίνητα ή τηλεοράσεις. Οι επιχειρήσεις αυτές εισάγουν παράνομα εξαθλιωμένους ασιατες, αφρικανούς ή και ευρωπαίους του νότου, τους αποθηκεύουν και τους διαθέτουν με νοίκι στη βιομηχανία, ιδιαίτερα στην εποχιακή, αλλά και σε όσους επιχειρηματίες δε θέλουν να δείξουν ότι απασχολούν πολλούς εργάτες. Οι άνθρωποι αυτοί —οι παράνομοι— τυπικά δεν υπάρχουν για κανέναν. Για τις Αρχές, για τα Συνδικάτα, για τις Κοινωνικές Ασφαλίσεις, για την Έφορία. Δεν έχουν όνομα, δεν έχουν δικαιώματα, δεν τολμούν να βγούν στη δημοσιότητα. Είναι μόνο υποχρεωμένοι να δουλεύουν εκεί που οι κανονικοί εργάτες αρνούνται να δουλέψουν και να αμοιβονται με ό,τι περισέψει από την απληστία του διαχειριστή τους. Είναι μία μορφή σύγχρονου δουλεμπόριου που δεν ανθεί μόνο στη Γερμανία, αλλά και στη Γαλλία, στην Αγγλία και στην Ελβετία, ίσως και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Τό κείμενο που ακολουθεί είναι η περίληψη ενός "Ελληνα παράνομου εργάτη στη Γερμανία. Οι Έλληνες παράνομοι είναι ελάχιστοι, στο σύνολο όμως των μεταναστών στη Γερμανία, οι παράνομοι ανέρχονται σε μερικές εκατοντάδες χιλιάδες άτομα. Πολύ συχνά οι γερμανικές αρχές ανακαλύπτουν παράνομους εργάτες. Και τότε ακολουθείται απαράβατα μία πολύ απλή διαδικασία. Η απέλαση των παρανόμων από τό έδαφος της χώρας του «οικονομικού θαύματος».

Ἔτων 38. Παντρεμένος. Ἡ οἰκογένειά του στήν Ἑλλάδα. Δεκαπέντε μῆνες στή Γερμανία.

ΑΦΗΓΗΣΗ ΜΕΣΑ ΣΕ ΓΡΑΦΕΙΟ ΕΞΥΠΗΡΕΤΗΣΕΩΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ (1973)

Σοῦ λέω, τά πράματα εἶναι δύσκολα, κατάλαβε. Τί γά κάνω τώρα; Ποῦ νά πάω; Δέ φεύγω, θά χωθῶ κάπου, θά βρω καί ποιόν, ὦχ, ζημιά. "Όλα ἀρχίσανε μ' αὐτοί τίς π....." Ἦρθανε στό χωριό, τουρίστες λέει, στά χωριά τά δικά μας τί θά πει τουρίστης δέν ξέρουμε, ξένος δέν πατά, αὐτοί πάνε στή θάλασσα καί στά ἀρχαῖα, τί γά κάνουν σέ μᾶς. Δέν τό φυλλιάστηκα ὅμως τόν πιστέψαμε τόν π..... καί καήκαμε. Μᾶς τάλεγε ὅλα ὦραϊα, ἐλάτε καί γώ εἶμαι ἐδῶ, ἔχω κόσμο, γνωστούς, θά σᾶς τακτοποιήσω ὅλους, κερνοῦσε καί οὔζα ἀβέρτα μᾶς ἔδωνε καί ἀντρέσα, νά, ἔλεγε, ἐκεῖ θά πάτε καί θά ζητήσετε τόν κύριο Μωρίς. Τί Μωρίς, ἐμεῖς δέν ξέρουμε, πῶς θά ποῦμε; Μή σᾶς νοιάζει ἐκεῖ ξέρουν ἑλληγικά μόλις πεῖτε Μωρίς, ἔτοιμη ἢ δουλειά καί τό σπίτι καί ὅλα.

Βρέ γυναίκα λέω, χεσμένοι εἶμαστε, νά φύγω. Ἐκείνη λέει καί ποῦ θά πᾶς στά ξένα καί τί θά κάνω ἐγώ καί τό παιδί ποῦ εἶναι πιά τοῦ σχολειοῦ καί λέω ἐγώ θά στείλω γρήγορα νᾶχει νά κατεβεῖ στή Εἰάνθη καί νά μή σέ νοιάζει γιατί ἐκεῖ θγάζουνε γώ εἶμαι οἰκονόμος, ἕνα δυό χρόνια δέν θά πῶ ἀμήν, θά τά μαζέψω καί θᾶρθω. Μά ἔπρεπε νά πουλήσουμε καί κάτι, λεφτά δέν εἶχαμε, μόνο γιά τό διαβατήριο πῆγε ὀλάκαιρη κατοῖκα. "Ἐφυγα καί τούς ἄφησα φτωχοῦς σάν ποῦ γεννηθήκανε κι' ἔλεγα βρέ γυναίκα μή σκᾶς δυό κατοῖκες δώκαμε δέκα θά πάρουμε καί τόν κῆπο στήν Ἀλάνα θά τόν ξαναπάρουμε τῆς ἔδινα παρηγοριά μά ἐγώ πῶ καλά εἶχα νά ξεχρεώσω τήν τράπεζα ποῦ χρωστοῦσα ἀπό τά πρόπερσι ποῦ ἔβαλα καπνά.

Καί νά μή σοῦ τά πολυλογῶ γιατί ἔχω τώρα τή σιασίλα μου, κάναμε ὅπως μᾶς εἶπε ὁ Μωρίς, πῆγαμε Ἰταλία καί ἀπό κεῖ στήν Ἑλβετία, σ' ἕνα μέρος ποῦ τό λένε Τσίριχ καί πῆγε ἡ καρδιά μου στή θέση της γιατί βρήκαμε εὐκολα τό Μωρίς ποῦ

μαύρη νά'ναι ή ώρα του και πίσσα στά κόκαλά του. Έκει δέ μάς δώσανε δουλειά μά μονάχα μία σούπα νά φάμε και μάς θάλανε σ' ένα υπόγειο νά κοιμηθούμε μ' άλλους όχτώ πού βρήκαμε εκεί μέσα, έμεις ήμαστε τρεις. "Έσκασα, δέν μπόραγα νά κοιμηθώ κι έκανα νά βγω έξω μά στην πόρτα ήτανε ένας και μου λέει μέ τό καλό, μέσα δέν κάνει έξω, μά έμένα μου μπήκανε φύλλοι στ' αυτιά, κατάλαβες, λέω χωροφύλακα μάς θάλανε στην πόρτα;

Τό πρωί ήρθε ένας άλλος, έμεις λέγαμε πού είναι ο Μωρίς και μάς είπανε ότι ο Μωρίς έφυγε και αυτός πού ήρθε ήταν Ιταλός ήξερε και ελληνικά τσάτρα-πάτρα και μάς λέει τώρα θά πάτε στη Γερμανία και πρέπει νά δώσετε διακόσια φράγκα ο καθένας για τά ναύλα. Έμεις είπαμε δέν έχουμε, νά τά κρατήσετε από τά μισθά μας. Διακόσια φράγκα ήτανε πέντε κατοίκιας, και...

Πήρε από όσους είχανε και οι άλλοι θά τά δώκουνε από τό μιστό. Μάς χωρίσανε πού λές, έμένα μου δώκανε εισιτήριο μέ τό τραίνο, ύστερα τό θράδυ ξαναβρεθήκαμε όλοι μαζί στη Γερμανία στη Φρανκφούρτη, μάς θάλανε σέ μία αποθήκη είμαστε 18 όλοι μαζί, τό σπίτι ήτανε ένα μακρύ ξύλινο μονοκόματο δίπλα στις γραμμές του τραίνου πού μέναμε και οι 18. Χωρούσαμε καλά μά κοιμόμαστε χάρω. Μάς δώσανε και ξεροφαγία και τήν άλλη μέρα τό πρωί ήρθε ο επιστάτης και μάς είπε πώς χρωστούμε στό άφεντικό από χίλια μάρκα, μά γιατί μωρέ πάλι άφου τά ναύλα μέχρι τό Τσίριχ τά πληρώσαμε μοναχοί μας, έτσι λέει δέν ξέρετε έσεις έδω έχει έξοδα μεγάλα νά σάς τακτοποιήσει. "Έρχεται ο πρώτος μήνας εξακόσα μάρκα, μπρέ λέω 250 ώρες δουλειά εξακόσα μάρκα; Ναι, λέει. Φέρτα, λέω. Μέ δίνει 300. Γιατί μπρέ; Νά λέει 200 για τό χρέος και 100 για τό σπίτι. Ποιό σπίτι μωρέ πού κάθε μέρα φέρνετε και καινούριους και τώρα είμαστε 30 και κοιμάται ο ένας πάνω στον άλλο κι αναπνέει τά χνώτα του. "Αμα δέ σ' άρέσει, λέει, νά σου θγάλοουμε εισιτήριο νά πάς στό χωριό σου. Καλά, λέω, μ' άρέσει, τί νά πώ; Ξαναπήγαμε στό γιαπί δουλέψαμε δυό μήνες πάλι 300 στό τέλος και μόλις πιάσανε τά κρύα πήγαμε σ' ένα εργοστάσιο πού έκανε βίδες και παξιμάδια, εκεί ήτανε καλά, ζεστά, γιατί τό θράδυ στό σπίτι πουντιάζαμε, δέν είχε σόμπα, ούτε φώς, καίγαμε πετρέλαιο, μά εκεί τσάκωσε ή μηχανή τό χέρι μιανού ήρθε τό αυτοκίνητο νά τόν πάρει και μάς όλους μάς κρύψανε και τήν άλλη μέρα δέ μάς ξαναπήγαμε στη δουλειά και λέω κάτι γίνεται έδω, κάτι είναι θρώμικο, δέ θρίσαμε και κανένα πατριώτη νά ρωτήσουμε, έμεις σπίτι δουλειά και τίποτα άλλο.

Και κεί πού καθόμαστε μέσα κρυμμένοι σά ληστές έρχεται

ένας τ' άφεντικού τρεχάτος και λέει φευγάτε γιατί θά σάς πιάσουνε, έμεις τρομάξαμε και φύγαμε άλλοι από τίς πόρτες κι άλλοι από τά παράθυρα κι ύστερα πού πέσαμε μέσα στην ποταμιά σκέφτηκα γιατί μωρέ μάς κυνηγάνε; Δυό τρεις πού δέν προφτάσανε τούς έπιασε ή αστυνομία. "Ε, τί νά σου πώ, από κεί και ύστερα τά ξέρεις, τ' άκουσες πού τ'άλεγα και στον κυρ Νίκο από δω πού έχει δλάκερο γραφεϊο και μπορεί νά βάλει ένα χέρι.

Γυρίσαμε στην παράγκα παραφυλούσαμε δυό μέρες μά δέ φάνηκε κανείς. Χάσαμε και τ' άφεντικό χάσαμε και τή δουλειά, χάσαμε και τά μιστά μας. Και δέν έχω και δεκάρα και ο κυρ Νίκος τώρα θά πεί καλά νά δούμε τί μπορεί νά γίνει αλλά ποιός θά πλερώσει; Ποιός για; Κατάλαβες τώρα και μή λές, κάτι σεκλητισμένο σέ βλέπω πατριώτη...

ΔΙΑΛΟΓΟΙ

Ἐκ τῶν συνεντεύξεων ποὺ ἀκολουθοῦν δὲν ἦταν δυνατό νὰ ἀφαιρεθοῦν οἱ ἐρωτήσεις. Χωρὶς τὴν ἐπιμονὴ τῆς ἐρώτησης ἢ τὴν ὑποβολὴ μιᾶς παραπλήσιας δὲν μποροῦσε νὰ βγεῖ μιὰ ὀλοκληρωμένη ἀπάντηση.

Νταχάου, 1972.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΣΕ ΣΠΙΤΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΗ

1. Χρ. Έτων 43. Από χωριό του νομού Γρεβενών. Παντρεμένος με δύο παιδιά 8 και 10 χρονών. Η οικογένειά του βρίσκεται μαζί του.
2. Τ. Έτων 38. Από τη Θεσσαλονίκη. Παντρεμένος με δύο παιδιά. Οικογένεια στη Γερμανία.
3. Β. Έτων 36. Από τό γομό Κοζάνης. Παντρεμένος με τρία παιδιά. Σύζυγος και δύο παιδιά (8 και 16 ετών) στη Γερμανία. Το άλλο παιδί μαθητής γυμνασίου στην Κοζάνη.
4. Θ. Έτων 33. Καταγωγή: Έλασσόνα. Παντρεύτηκε με Γερμανίδα και χώρισε.
5. Κ. Έτων 40. Από την Ήπειρο. Ανύπαντρη. παντη.

Β. Κατάγομαι από ένα χωριό πολύ μικρό, γύρω στα 60 σπίτια, τριακόσιοι άνθρωποι. Η δουλειά, αυτή που μου άφησε ο πατέρας μου, ήταν γεωργική δουλειά. Δουλεύαμε, ασφαλιστικές τιμές δεν υπήρχαν φυσικά, έκανες παραγωγή δίχως να ξέρεις τί θα πάρεις. Ούτε υπήρχε ασφάλεια από θεομηνίες και κακοκαιρίες αν πάθει κακό τό πράμα σου. 'Απ' τή στιγμή που παντρεύεσαι, αρχίζεις και δημιουργείς οικογένεια, παιδιά και αυτά έχουν απαιτήσεις, εξαναγκάζεσαι σαν άνθρωπος που τάφερες στην κοινωνία να προσπαθείς πώς θα μπορέσεις να ανταπεξέλθεις στα έξοδα αυτά, να κάνεις κάτι για τό σπίτι σου. "Ε, τό 1960 αφού είχαμε τόσα έξοδα, είχαμε δύο παιδιά, αναγκαστήκαμε, βγήκε ή Γερμανία, κλείσαμε τά μάτια μας να φύγουμε για δώ. Τό πρόβλημα δεν ήταν πώς θα φύγουμε για δώ, ήτανε και πώς θα βγάλουμε διαβατήρια, με τί λεφτά θα κινηθούμε, πού θα πάμε τί θα κάνουμε. Έγώ εξαναγκάστηκα αυτά τά δύο βόδια που είχα να τά πουλήσω να πάρω χαρτζιλίκι στη τσέπη μου και πήρα τό δρόμο, αφήνοντας πίσω τήν οικογένειά μου. Συναντήσαμε και δώ δυσκολίες. "Ηρθαμε

εδώ στη Γερμανία τουρίστες. Έδω κατορθώσαμε να βγάλουμε μία παραμονή, να δουλέψουμε σε μία φέρμα, παίρναμε, δέν θυμάμαι τώρα πόσο...

Ερώτηση: Τι κάνατε στο χωριό μετά τη δουλειά σας;

Β. Στο χωριό δέν υπήρχε ηλεκτρικό, ούτε και δρόμος. Ήτανε ένα χωριό θρεινό που συνήθως καλοκαίρι έκανε καλό καιρό έξη-έφτά μήνες, τόν υπόλοιπο βροχές και χιόνια. Στην περίοδο που ήτανε χειμώνας κλεινόσανε μέσα. Υπήρχε ένα καφενείο στο χωριουδάκι μικρό, λοιπόν και σχεδόν δέν μπορούσα να μείνω στο καφενείο γιατί κάναμε και κάτι καπνά, αυτά τὰ καπνά θέλανε και παστάλι, είδες που τὰ πασταλιάζουμε τὰ πράματα αυτά. Και στο καφενείο δέν μπορούσες να πᾶς για τόν έξης λόγο. Μπαίνοντας μέσα στο καφενείο έγω όπωσδήποτε θᾶβρισκα κάποιον συχωριανό μου, να πῶ κανά καφέ δέν τολμούσα γιατί από τή στιγμή που θᾶπνινα έγω καφέ και έκανε δυό φράγκα, έπρεπε να πῶ στον καφετζή, γράφτο, ή να πᾶ να πῶ τή μάνα μου μετά, ή στο σπίτι να πάρω δυό αυγά για να πάω να ξεπληρώσω αυτό τόν άνθρωπο. Και τὰ τσιγάρα μου συγκεκριμένα αυτά που κάπνιζα εκεί τὰ αγόραζα πάντα από... μέ αυγά. Επήγαινα δυό αυγά και έπαιρνα έξη τσιγάρα. Είχαμε τέτοιες τρομερές οικονομικές άνεχειες. Και κλεινόμαστε μέσα όλο τó καιρό. Γιατρός δέν υπήρχε, ήταν κι αυτή ή ανάγκη.

Ερώτηση: Ο γιατρός που ήτανε;

Β. Ο γιατρός ήτανε γύρω στα 25 χιλιόμετρα μακριά. Αν πάθαινε κάποιος εκεί πέρα καμιά ασθένεια, για νᾶρθει έπαιρνες τηλέφωνο σ' εκείνη τή πόλη, έπρεπε να πάνε δυό ζῶα για να τόν μεταφέρουνε τόν άνθρωπο. Αυτός να γράφει φάρμακα, να πάνε κάτω να τὰ φέρουνε, και αν πέρναγε και ήταν και λίγο επικίνδυνο. Πέρναγες, δέν σ' έβλεπε και κανέναν, πέθαινες.

Είχαμε και τó πρόβλημα του σχολείου που αντιμετώπιζαμε εκεί πέρα. Ήταν μακριά γύρω στη μιά ὠρα από τó σπίτι τó δικό μου. Τὰ παιδιά αντιμετώπιζαμε ένα πρόβλημα εκεί πέρα. Πήγαινανε στο σχολείο, να τὰ πηγαίνεις τó χειμώνα, να πηγαίνεις να τὰ παίρνεις.

Ερώτηση: Πῶς ήρθες στη Γερμανία;

Β. Κατέβηκα στη Θεσσαλονίκη απ' τή Κοζάνη από πάνω, πήρα τó τραίνο, έκοφα βίζα γιουγκοσλάδικη, δια μέσου Γιουγκοσλαβίας — Ιταλίας έφτασα στη Ζυρίχη. Πήγα εκεί πέρα σ' ένα καφενείο και βρήκα έναν Έλληνα που ανέλαβε να μᾶς πάρει, είχα κι άλλους δυό-τρεις ταλαίπωρους μαζί μου, τόν πληρώσαμε αυτόνε, αν δέν κάνω λάθος τώρα απ' τó 1960, τὰ 50 δολάρια ό ένας

για να μᾶς φέρει στη Γερμανία. Και τελικά μᾶς έφερε στη Γερμανία, στη Στουτγκάρδη. Πῶς μᾶς πέρασε μέσα δέν έχω ιδέα. Ανέλαβε να μᾶς βρει και δουλειά αλλά μᾶς έγκατέλειψε και σηκώθηκε κι' έφυγε. Από μόνοι μας μετά κατορθώσαμε και βρήκαμε δουλειά εκεί πέρα σ' ένα χωριουδάκι και έμεινα πιά στη Γερμανία. Τό χωριό αυτό τό λένε "Ααλεν. Κάθισα γύρω στους τρεις μήνες εκεί και μετά ήρθα στο Μόναχο.

Χ. Εγώ είμαι από έπαρχία, είμαι από χωριό, ό όποιος είμαι λοιπόν ένας μικρός, πῶς να στο πῶ... ένας μικρός χτηματίας, πολύ μικρός. Και αυτά που παιδευόμουνα έβγαζα, λοιπόν, γύρω τὰ 1.500 κιλὰ καπνό, τελευταία του δίναμε και φωτιά, έφορία, δέν παίρναμε λεφτά, χαμηλές τιμές ήτανε. Τὰ σιτάρια τὰ παίρνε ή τράπεζα με 2,70. Αυτά μᾶς αναγκάσανε να φύγουμε και νᾶρθουμε εδῶ στη Γερμανία. Τὰ κυριότερα θάσανα αυτά ήτανε. Ήρθαμε δῶ. Κι' ήρθα ὡς τουρίστας. Ήρθα εδῶ βρήκα τόν αδελφό μου με βοήθησε αυτός αρκετά. Και από λεφτά και από παραμονή, έτρεχε αυτός συνέχεια. Εγώ δέν ήξερα τή γλώσσα. Μετέπειτα έφόσον πήρα και τήν παραμονή μου κάθισα με τόν αδελφό μου επί δυό χρόνια εκεί. Μετά πήγα στην Ελλάδα. Είδα τή μαύρη πάλι ζωή, λοιπόν κι' όπως είπα μπαίνεις στο καφενείο μέσα, έπρεπε να έχεις έστω και δυό δραχμές. "Αμα δέν είχες σε κοιτούσε ό καφετζής και «μμμ... ήρθανε, να γράψω στο μπλόκ». Αυτά ήτανε στο τέλος. Τό χωριό μου τό λένε Κιθωτός.

Ερώτηση: Πῶς ήτανε ή ζωή στο χωριό;

Χ. Όταν έφυγα εγώ είχαμε κοινότητα, είχαμε τó σχολείο έφτατάξιο, και και δέν υπήρχε γιατρός τακτικός. Τό τρίμηνο μία φορά έρχόταν γιατρός. Οι κάτοικοι του χωριού είναι 1.200 ψυχές. Μεγάλο χωριό. Ο γιατρός καθόταν μία στην Κοζάνη μία στα Γρεβενά. Τό χωριό σε κάμπο μέσα είναι. "Αν δηλαδή πάθεις κάτι πρέπει να πάρεις τó δικό σου τó γαιδουράκι ή τ' άλλογο ν' ανεβείς να πᾶς. Τό όποιοι ήτανε απ' τó χωριό μου τὰ Γρεβενά όχτώ ὠρες και 12 ὠρες ή Κοζάνη. Γι' αυτό ακριβώς οι γιατροί έρχόντανε κάθε τρίμηνο, δέν έρχόντανε ταχτικά. Και συνέπεσε πολλά άτομα να πεθάνουνε. Δέν προλάβαινε και πεθάνανε άπάνω στο κάρο, τó κάρο τούς πήγαινε στο γιατρό.

Ερώτηση: Όταν έφευγες από τήν Ελλάδα για νᾶρθεις εδῶ ήξερες τί θα συναντήσεις στη Γερμανία;

Χ. Δέν γνώριζα τίποτεσ παρά γνώριζα τόν αδερφό μου, «μούτζωτα κι' έλα» λέει. Αυτό γνωρίζω γώ, τίποτεσ άλλο δέν γνωρίζω.

Θ. Έφυγα τó 1961. Αρχισα να κάνω τίς πολλές προσπαθειες για να μεταναστεύω απ' τó 1960. Οι πρώτες δυσκολίες που

συνάντησα ήταν τό πιστοποιητικό κοινωνικῶν φρονημάτων. Δέν μπορούσα νά πάρω αὐτό τό χαρτί. Καί χωρίς αὐτό δέν μπορούσα νά κάνω προσπάθεια γιά τά χαρτιά, τά υπόλοιπα χαρτιά.

Ἐρώτηση: Γιατί, ἦσουν ἀντάρτης;

Θ. Ἀντάρτης δέν ἤμουν ἀλλά ἦταν τέτοια ἡ κατάσταση πού γιά λόγους δηλαδή οικογενειακούς, ἐπειδή ἡ οικογένειά μου ἦταν ἀριστερή καί γώ στόν ἐμφύλιο πόλεμο οὔτε κάν... ἤμουν πολύ πιτσιρικάς, δέν ἔλαβα μέρος. Ἀλλά ἐπειδή ἡ οικογένειά μου ἦταν χαρακτηρισμένη γι' αὐτό καί γώ εἶχα τίς δυσκολίες αὐτές.

Ἐρώτηση: Ἡ ζωὴ στό χωριό πῶς ἦταν;

Θ. Ἡ ζωὴ ἦταν πολύ δύσκολη. Ἐκτός πού δέν ὑπῆρχε δουλειά, γιά μᾶς τούς ἀριστερούς ἦταν ἕνας λόγος πάρα πάνω πού μᾶς τήν ἔκαναν τή ζωὴ πιά δύσκολη. Ὅπουδήποτε νά πῆγαίνεις νά ζητήσεις δουλειά ἀκόμα καί κασμά νά χτυπήσεις, νά δουλέψεις, νά φορτώσεις ἕνα ἀμάξι χρειάζότανε πιστοποιητικό κοινωνικῶν φρονημάτων πράγμα πού γιά μᾶς ἦταν δύσκολο νά τό πάρουμε.

Ἐρώτηση: Εἶχατε χτήματα δικά σας;

Θ. Λίγα. Ἀσχολούμαστε μέ τή γεωργία. Τό χωριό μου λέγεται Τσαρίτσκη. Τελευταία ἐρχόταν καί γιαντρός. Ἐρχόταν ἐπειδή ἦταν μικρό τό χωριό, δέν ἦταν μεγάλο νά ἔχει θεάτρο καί ἄλλα. Τό 1960 ἡ ἔδρα τοῦ γιαντροῦ ἦταν μέσα στό χωριό.

Ἐρώτηση: Τί διαδικασία ἀκολούθησες γιά νά φύγεις;

Θ. Λοιπόν. Οἱ πολλές προσπάθειες ἄρχισαν ἀπό τό 1960, ὅπως εἶπα. Γύρω στό Μάρτη τοῦ 1960. Ἐπειδή ὅμως δέν τολμοῦσα νά πάρω τό πιστοποιητικό κοινωνικῶν φρονημάτων δέν μπορούσα καί νά φύγω, δέν μπορούσα νά πάρω τά υπόλοιπα χαρτιά, νά πάρω τήν κάρτα ἐργασίας. Λοιπόν ἄρχισα μέ μέσα, μέ τά πλάγια μέσα, κάτι βουλευτές, κάτι φίλους, ἀπό δῶ ἀπό κεῖ, μέ κάτι δεξιά στοιχεία τοῦ χωριοῦ, κατόρθωσα τέλος πάντων νά πάρω τό 1961, τόν Ἀπρίλη μήνα, τό πιστοποιητικό κοινωνικῶν φρονημάτων. Μόλις τό πῆρα κατευθείαν ἔβαλα μπρός τά υπόλοιπα χαρτιά, ἔφοριές κλπ. Ἐκεῖνο πού ἦταν δύσκολο ἐκτός ἀπό τό πιστοποιητικό κοινωνικῶν φρονημάτων, ἦταν καί ἡ κάρτα ἐργασίας. Ἐπρεπε νά γραφτῶ στό γραφεῖο εὐρέσεως ἐργασίας καί ἀκολουθοῦσε μιά διαδικασία πού πῆγαίνε πολὺς καιρός ὁπότε ναρθεῖ ἡ σειρά ἡ δικιά μου. Ἐγώ ἐπειδή εἶχα θεῖο, ὁ ὁποῖος ἦταν δεξιός, πολύ δεξιός, κατόρθωσε αὐτός, ἂν θυμᾶμαι εἶχε γίνει καί ἕνα ἐπεισόδιο τότε τό 1961. Ἐπισκέφτηκαν τήν Ἐλασσόνα οἱ βουλευτές τῆς ἀριστερᾶς, Καραγιώργη, Χονδρονάσος, Σδώλου καί δύο ἄλλοι ἦταν δέν θυμᾶμαι τώρα τά ὀνόματα. Οἱ δεξιές δυνάμεις τῆς ἐπαρχίας τῆς Ἐλασσόνας διοργάνωσαν μιά ἐκδήλωση πού θά στρε-

φόταν ἐναντίον τῶν βουλευτῶν. Δηλαδή εἶχανε κανονίσει αὐτοὶ ἀπό δύο μέρες πιά μπροστά, εἶχανε μαζέψει δύο τραχτέρια μέ ντομάτες σάπιες, καί μόλις ἐρχότανε οἱ βουλευτές θά τούς χτυπάγανε μέ τίς ντομάτες. Ἐγώ ἐκεῖνη τήν ἡμέρα ἔτυχε νά βρεθῶ στό γραφεῖο τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ Ροδόπουλου. Πῆγα σ' αὐτό τό γραφεῖο νά πάρω τήν κάρτα μαζί μέ τόν θεῖο μου. Καί κεῖ ἄκουσα ἐγώ τή συζήτηση πού γινότανε, πῶς θά ὑποδεχότανε τούς βουλευτές τῆς ἀριστερᾶς. Καί μάλιστα εἶχε προτείνει αὐτός ὁ ἀντιπρόσωπος νά λάβω καί γώ μέρος σ' αὐτήν τήν ἐκδήλωση. Καί ἔτσι κατόρθωσα καί πῆρα τήν κάρτα ἐργασίας. Μόλις πῆρα τήν κάρτα ἐργασίας τά υπόλοιπα ἦταν πολύ εὐκόλα. Πῆγα κατευθείαν στό γραφεῖο εὐρέσεως ἐργασίας στή Λάρισα, ἔβαλε μπρός τά υπόλοιπα χαρτιά καί τήν πρώτη Αὐγούστου τοῦ 1961 μέ εἰδοποίησαν, μέσω τῆς ἐφημερίδας κιόλας, μᾶς εἶχε πάρει τά ὀνόματα ἡ ἐφημερίδα, νά ἐτοιμαστοῦμε γιά νά μεταναστεύσουμε γιά τή Γερμανία. Φύγαμε ἀπ' τήν Ἑλλάδα θυμᾶμαι καλά, στίς 12 Αὐγούστου, ἀφοῦ εἶχαμε καθίσει 12 μέρες στό Πειραιά, ταλαιπωρηθήκαμε, ἐνῶ εἶδοποιήσανε ὅτι θά φεύγαμε τήν πρώτη. Στόν Πειραιά γινότανε μιά ἐπιλογή σέ ποιά ἐργοστάσια θά μᾶς στείλουν στή Γερμανία. Ἦταν Ζήμενς, ἄλλος ἐπήγαίνε Μπός, δεξιά κι' ἀριστερά. Ἐρχότανε οἱ Γερμανοὶ οἱ ἀντιπρόσωποι καί διαλέγανε. Ἀπό γιαντροῦς περάσαμε στή Λάρισα. Ἦταν κάπως δύσκολα ἐκεῖ πέρα. Κοιτάγανε τά μάτια, κοιτάγανε ἂν εἶσαι σωματικά ὑγιής, μή σοῦ λείπει τίποτα. Θυμᾶμαι περνάγαμε δέκα - δέκα πέντε ἄτομα μαζί. Πεντυνόμαστε, μᾶς ἔβλεπε ὁ γιαντρός, στοὺς δεκαπέντε πού ἤμουν ἐγώ ἔκοψε δύο, ἀπ' τά μάτια. Ἀφοῦ περάσαμε ἀπό γιαντροῦς στίς 12 Αὐγούστου ξεκινᾶμε μέ τό καράβι «Κολοκοτρώνης» νά ταξιδέψουμε γιά τή Γερμανία. Μέχρι τό Μπρίντσι. Τό καράβι ἦταν ἕνα ἀπό τά παλιοκάραβα, ὅσοι ταξίδεψαν μ' αὐτό τό καράβι τό ξέρουν πολύ καλά. Μᾶς εἶχανε ρίξει στήν τρίτη θέση, κατώτερη δέν ὑπῆρχε, ἐκεῖ πού βάζουν τά μουλάρια. Μέχρι τό Μπρίντσι οὔτε κοιμηθήκαμε καθόλου. Ταλαιπωρίες, περιπέτειες, τραγούδια. Ἦτανε καί μερικοὶ τουρίστες ἐκεῖ μέ τίς κιθάρες. Φτάσαμε τέλος πάντων στήν Ἰταλία. Ἀπ' τήν Ἰταλία, ἀφοῦ περάσαμε μιά διαδικασία μέ τό τελωγεῖο, τελειώσαμε κατὰ τίς ἑπτὰ ἡ ὦρα. Φύγαμε ἀπό τόν Πειραιά στίς ὄθδεκα ἡ ὦρα, φτάσαμε στό Μπρίντσι τήν ἄλλη μέρα στίς 5 ἡ ὦρα. Τίς θαλίτσες καί τά υπόλοιπα τά θάλανε στό τραῖνο καί μᾶς φόρτωσαν ὅλους γιά τή Γερμανία. Στό τραῖνο ἡ ζωὴ ἦταν κάπως καλύτερη δέν εἶχαμε ἐκεῖνο πού εἶχαμε στό καράβι. Μετά ἀπό μιά μέρα φτάσαμε μέσω Ἰνσμπρουκ στό Μόναχο. Ὅταν περάσαμε ἀπό τή γερμανική ἐπιτροπή μᾶς εἶπαν ὅτι θά μᾶς ρίξουν

στήν Ζήμενς του Μονάχου. Καί έτσι νομίζαμε όταν φτάσαμε στο Μόναχο. Η Ζήμενς είχε δύο λεωφορεία έτοιμα. Ήμασταν κάπου 80 έργατες για τή Ζήμενς στο Τράουνρόιτ. Μας είπανε ότι είναι κοντά στο Μόναχο. Ήμεεις ταξιδεύαμε μέ τό λεωφορείο κάπου δύο-μισι ώρες και αναρωτιόμαστε πότε θά φτάσουμε, αφού μας είχανε πεί ότι ήταν στο Μόναχο. Όταν σηκωθήκαμε στις 15 Αυγούστου, ήταν και άργία νομίζω, είδαμε ότι θρικόμαστε σ' ένα χωριό. Από τό Μόναχο ήμαστε κάπου 150 χιλιόμετρα έξω. Έτσι φτάσαμε στή Γερμανία.

Κ. Πώς νά ήτανε τό χωριό μας; Μεγάλες τυραννίες είχαμε. Φτώχεια είχαμε, πείνες είχαμε, ξυπόλυτοι γυρνάγαμε, όρφανή ήμιον, άνυπαντρη κι' άνυπαντρη θρικόουμει σήμερα ακόμα και εφόσον είχα τόσες δυσκολίες εκεί πέρα τό πήρα άπόφαση νά ξε-νιτευθώ. Γιατί πέρα στο χωριό μας ήτανε πολύ δύσκολη ή ζωή. Κτηνοτροφία είχα. Πήγαινα πουλούσα τό γάλα μέ τρεις δραχμές τό κιλό, τί θάφτιαχα; Είχα πέντε κιλά γάλα τήν ήμέρα δηλαδή. Δήλωσα νά πάω στή Γερμανία. Στή χωροφυλακή πού πήγα νά πάρω τό κοινωνικών φρονημάτων μέ ρώτησαν γιατί φεύγεις. Φεύγω γιατί αφού ξέρετε και τό χωριό μας πώς έχει... πώς ζούμε. Και λέει, γιατί δέν είσαι εύχαριστημένη έδω πέρα και θά φύγεις; Έ, λέω δέν είμαι. Έ, φέρανε λίγες άντιρρήσεις για νά μας δώσουν τίς πράσινες κάρτες πού λέγανε τότε τά διαβατήρια. Προσκυνάγα-με πολύ τά γραφεία. Και μπορούσανε εκείνοι πού είχαμε... πώς λέει, «εκείνος πού έχει μαχαίρι τρώει πεπόνι». Έγώ ως γυναίκα όμως δέν είχα κανένα νά μέ υποστηρίξει. Μά μπρός γκρεμός και πίσω ρέμα. Έ, και ξεκινήσαμε τό Νοέμβρη του 1962 κι' ακόμα έδω είμαστε...

Έρ. Πηγαινεις τακτικά στήν Ελλάδα;

Κ. Πηγαινω πώς. Τώρα μόνο έχω δύο χρόνια νά πάω.

Έρ. Τί έντυπώσεις έχεις από τίς πρώτες μέρες στή Γερμανία;

Κ. Παράξενο μας φάνηκε. Μας πήγανε κει κάτω, μας δώσανε κάτι σούπες, κάτι μπανάνες για νά φάμε, άλλα τά πετάξα-με... Ήμεεις δέν μείναμε άμέσως στο Μόναχο, πήγαμε πολύ μακριά σέ άλλη φίρμα, πολύ μακριά, στο Λούμπεκ.

Έρ. Στο Λούμπεκ;

Κ. Όχι, στο Λούμπεκ.

Έρ. Έχει και θάλασσα εκεί;

Κ. Πώς δέν έχει. Έξω από τό Λούμπεκ* είμαστε δέκα λεφτά.

* Πρόκειται για τό Λούμπεκ στή Β. Γερμανία.

Σέ σπινεράι πήγαμε και δουλέψαμε, σέ κλωστήριο πού λέμε στα ελληνικά.

Έρ. Σέ εργοστάσιο είχες ξαναδουλέψει;

Κ. Όχι, πού θάμανε, στα πρόβατα ήμιουνε, δέν ήμιουνε...

Έρ. Πώς σου φάνηκε όταν πρωτομπήκες στο εργοστάσιο;

Κ. Έ, πώς μου φάνηκε. Ένα επτάιλουνγκ** είχε έβδομηντα μηχανές. Και μεις πολύ σκληρά μας φάνηκε. Και μένα μέ είχανε σέ..., από έξη κορίτσια πού ήμασταν μέ θάλανε στήν πιό φιλή τέ-χνη. Και έντούτοις τήν έμαθα τήν τέχνη. Πολύ δύσκολα άλλα μετά τήν πήρα. Έλεγα, προτιμούσα καλύτερα νά κόψω τό κεφάλι παρά νά ξαναμπώ δώ μέσα. Άλλά οι περισσότερες ήτανε Γιουγκοσλάδες εκεί πέρα, άλλες Έλληνίδες δέν υπήρχανε στο επτάιλουνγκ και σιγά-σιγά έμαθα τήν τέχνη.

Έρ. Σας είχε δείξει κανείς τή δουλειά;

Κ. Οι γυναίκες πού βρίσκαμε εκεί πέρα μόνο, οι συναδέρφισ-σες μας.

Έρ. Όταν ξεκινούσες από τήν Ελλάδα ήξερες τί θά συναν-τήσεις στή Γερμανία;

Κ. Όχι, δέν ήξερα. Άποφάσισα νά φύγω χωρίς νά ξέρω τί θά βρω. Γιατί ήμιον τόσο..., τέτοια ζωή είχα στο χωριό μου. Είπα μπρός θαθύ και πίσω ρέμα. Έγώ γνωστό δέν είχα κανένα. Εκεί πού πήγα εγώ ήτανε... για γουρούνια ήτανε, δέν ήτανε για κό-μο. Άλλά τί νά κάνουμε, εξαναγκαστικά καθίσαμε.

Έρ. Πόσες κοπέλλες μένατε στο δωμάτιο;

Κ. Τρία κορίτσια. Χωρίς πόρτες τά δωμάτια, χωρίς τίποτα. Και οι άλλες Έλληνίδες ήτανε.

Έρ. Δέν είχαν πόρτες τά δωμάτια;

Κ. Στο δωμάτιο πού κάθισα εγώ... δέν είχε τίποτα. Κι' έρχονταν και μεθυσμένοι και κοιμόντανε απ' όζω...

Έρ. Τό χάιμ δέν ήτανε μόνο για γυναίκες;

Κ. Για γυναίκες ήτανε μόνο, άλλα ποιός έμπαινε και ποιός έβγαينه... Μόνο για γυναίκες ήτανε άλλα ήτανε κι' άλλοι πού έρχονταν.

Έρ. Ήταν εύκολο νά πλύνετε και νά μαγειρέψετε εκεί;

Κ. Τίποτα δέν ήταν εύκολο. Ένα μάτι είχαμα και μαγει-ρεύαμε 30 γυναίκες. Εκεί έβγαζαν και τά μαλλιά τους. Ούτε μπάνιο είχαμα ούτε τίποτα.

* Abteilung = τμήμα

Θ. Στο χάιμ τής Ζήμενς έμενα. Στο Νουόντόρφ, όπως είπα, σ' ένα χωριό. Πού δέν ήταν χάιμ, ήταν ένα μπάρ. Μέναμε 40 άτομα, όλοι μαζί σ' ένα δωμάτιο. Σ' ένα θάλαμο μεγάλο. Κουζίνες δέν υπήρχαν για μαγειρέμα. Υπήρχε ένα μπαράκι και όποιος ήθελε μπορούσε νά τρώει εκεί πέρα. Νά φανταστείτε ότι δουλεύαμε θάρδιες. Η μία θάρδια σχολούσε στίς 10 ή ώρα, ή δεύτερη στίς 12 και ή τρίτη στίς μία και τέταρτο. Και όλοι αυτοί έρχονταν μέσα στο ίδιο δωμάτιο. Μας είχε πάρει κι' ό χειμώνας κι' όποιος έρχόταν καθόταν. Υπήρχε μία σόμπα μέσα στο δωμάτιο και κει μπορούσε νά τηγανίσει κανένα αυγό νά φάει, νά πλυθεί ό άνθρωπος. Φανταστείτε τί φασαρία γινότανε εκεί πέρα και πώς μπορούσαμε νά κοιμηθούμε. Εκτός απ' αυτό δίπλα ήτανε και ένα μπαράκι πού συχνάζανε Γερμανοί. Μόνο για τούς Γερμανούς ήτανε. Αυτοί οί Γερμανοί δέν δούλευαν σέ εργοστάσιο, δούλευαν σέ δικές τους δουλειές. Και καθότανε μέχρι άργά τό βράδι, δώδεκα - μία ή ώρα μέ κάτι κορνέτες εκεί πέρα και κάτι τύμπανα και τραγουδάγανε. Δέν μας αφήγανε καθόλου νά κοιμηθούμε. Η ζωή στόν πρώτο χρόνο ήτανε μαρτύριο μέσα σ' αυτό τό χάιμ. Μετά από τρία χρόνια μας πήγαν στο εργοστάσιο, στο χωριό πού είναι ή φίρμα, στο Τράουρνόιτ.

Έρ. Τό σπίτι σου στην Έλλάδα ήταν πιό καλό από αυτά έδω;

Κ. Φυσικά. Πολύ πιό καλό.

Έρ. Κουράστηκες για νά βρεις σπίτι;

Κ. Πρώτα έμενα σ' ένα συγγενή μου. Έγώ έμνησκα στην κουζίνα και αυτοί ήταν άρραδωνιασμένοι και είχανε ένα δωματιάκι. Κάθισα εκεί 18 μήνες. Αυτοί φύγανε για τήν Έλλάδα. Μετά έγώ δέν μπορούσα για νά μείνω μόνη μου μέ 180 μάρκα τό μήνα δωμάτιο. Μετά ταλαιπωρήθηκα πολύ. Άλλά γνώρισα τήν φίλη μου Ζωή έδω πέρα, καθίσαιμαν μαζί έννεα μήνες. Μετά έφυγε. Έγώ σ' αυτό τό σπίτι μετά έμεινα τρία χρόνια μόνη μου. Σ' ένα έρημοκατοικημένο σπίτι.

Έρ. Είχε νερό, ηλεκτρικό;

Κ. Τί νάχει. Αφού δέν είχε τίποτα. Τό βράδι κάρφωνα τήν πόρτα μέ θελόνες και τό πρωί τήν ξεκάρφωνα κι' έφευγα. Καρφιά μέ σφυρί, γιατί φοβόμουν.

Έρ. Γιατί, δέν είχε κλειδί;

Κ. Πού νά τάχε τά κλειδιά; Δέν είχε τίποτα. Για φώς είχε γκάζι, δέν είχε ρεύμα. Μπουκάλι. Μέ λαμπίτσα.

Έρ. Αυτό τό σπίτι ήτανε στο Νταχάου;

Κ. Νά, έδω πιό πάνω είναι, πέντε λεφτά δέν είναι.

Έρ. Υπάρχει ακόμα ή τό γκρεμίσανε;

Κ. Βέβαια υπάρχει. Γιατί γελάς; Παράξενο είναι έ; Νάμαστε στή Γερμανία και νά ζούμε μέ γκάζι και τό νερό από τή λούμπα, μέ σκουλήκια και μέ πολλά και διάφορα.

Έρ. Δέν είχε θρύση;

Κ. Πού νάχει θρύση; Έξω απ' τή λούμπα βγάξαμε νερό.

Έρ. Έδω στή Γερμανία; Έδω στο Νταχάου;

Κ. Έδω στή Γερμανία. Έδω πέντε λεφτά πιό πάνω...

Έρ. Και πόσο πληρώνατε νοίκι;

Κ. 45 μάρκα. Μέχρι τό 69 εκεί ήμουνα.

Έρ. Ήτανε μικρό τό δωμάτιο;

Κ. Πολύ μικρό.

Έρ. Πόσο δηλαδή;

Κ. Έ, χωρούσε τό κρεβάτι μου, ένα τραπεζάκι και μιá μικρή σομπίτσα.

Χ. Μένω σέ σπίτι, σέ παράγκα του εργοστασίου. Μένουμε λοιπόν σ' ένα καπιταλιστή μεγάλο. Τό όποιο πληρώνουμε εκεί 35 μάρκα τό νοίκιο. Εκεί μένουν και τά ζώα μέσα. Καλύτερα τά ζώα μένουν παρά οί άνθρωποι. Όλες οί ανακαθαρσίες όλα τά κουνούπια, όλες οί βρωμες εκεί μέσα είναι. Δέν υπάρχει λόγος δηλαδή νά πούνε νά τά καθαρίσουνε. Έννιά έχει ό μήνας. Μιά τουαλέτα τήν έχουνε πέντε οικογένειες. Η τουαλέτα αυτή έάν σέ πιάσει μιá διάρροια, ένας πόνος νά χά..., στο δρόμο, όπουδήποτε. Αυτά έχει σήμερα ό καπιταλισμός άπάνω στόν εργάτη. Θα τόν εκμεταλλευτεί όσο μπορεί, μέχρι θανάτου. Τό σπίτι είναι τής φίρμας.

Έρ. Μένουν κι' άλλοι εκεί;

Χ. Ασφαλώς. Έλληνες. Άρκετοί Έλληνες. Γι' αυτό ακριβώς έμεις όλοι οί Έλληνες, ή ξένοι, Ίσπανοί, οποιοδήποτε νάναι, δήθεν έχουν τά ίδια δικαιώματα. Δυστυχώς δέν έχουν τά ίδια δικαιώματα. Κι' αν ξέρουν τή γλώσσα μερικοί, λαδώνονται, τί κάνουνε, τά φέρνουν πλακάνκια. Κι' ό άλλος ό κόσμος πεθαίνει, χροποθεαίνει, πώς νά στο πώ δηλαδή...

Έρ. Έχει κουζίνα και νερό μέσα στο δωμάτιο;

Χ. Θα φτάσω και σ' αυτό τό θέμα. Πενταμελής. Έχει δυό οικογενειακά δωμάτια. Μπορείς νά κάνεις εκεί σ' ένα δωμάτιο μαγειρική, μπορείς νά κοιμηθείς σ' ένα δωμάτιο μέσα. Για νά σου δώσει ή φίρμα πρέπει νάσαι τόσο πιστός, τόσο καλός, νά σου δώσει 3-4 δωμάτια. Υπάρχουν άνδρόγυνα πού έχουνε 4 δωμάτια.

Είναι τοῦ ἐργοστασίου χαφιές. Γνωστός. Αὐτά τὰ βλέπουμε, τσιρίζουμε, δέν μᾶς ἀκοῦνε. Ἡ δουλειά μας εἶναι γιά 10 ἐργάτες Γερμανούς, ἢ γιά 10 χαφιέδες καί αὐτά τὰ βλέπει καί ὁ μάεστρος καί ὁ φοραρμπάιτερ*, κάνουν τήν κοροΐδα. Γι' αὐτό ἀκριβῶς τὰ δωμάτια τῆς φίρμας δίνονται σέ πολύ στενό κύκλο. Ὑπάρχει ἀνδρόγυνο πού μαγειρεύει σ' ἓνα δωμάτιο καί κοιμάται, λοιπόν καί ἠλεκτρικό δέν ἔχει καί νερό δέν ἔχει κι' ἔρχεται στό δικό μας τὸ δωμάτιο γιά νά πάρει νερό. Ἀντρόγυνο. Πῆγαν τρεῖς φορές στή φίρμα καί ζήτησαν ἄλλο δωμάτιο. Ἡ φίρμα λέει, δέν ἔχω. Ἀπ' τὸνα μέρος μᾶς λέει δέν ἔχω καί ἀπ' τ'ἄλλο δίνει σέ κάποιον ἄλλο πού πῆγε μέ τό χαρτί μαζί. Μᾶς λένε, ὅτι ὅσα δικαιώματα ἔχει ἓνας Γερμανός ἔχει καί ἓνας ξένος. Δυστυχῶς ὄχι. Τίς βαριές δουλειές τίς ἔχουν ὅλες οἱ ξένοι.

Β. Γιά τούς ξένους ἐργάτες τὸ ζήτημα τῶν σπιτιῶν εἶναι ἓνα σοβαρό πρόβλημα. Ὅταν τὸ 1962 ἀποφάσισα νά φέρω τήν οἰκογένειά μου ἐδῶ, ἐπιδίωξα νά θρῶ καί ἓνα σπίτι. Τελικά κατόρθωσα νά τό θρῶ ἐδῶ πιό πάνω στήν Hochstrasse. Ἐνα σπίτι εἶναι μέχρι τῆ μέση χτισμένο μέ πέτρες καί τὸ ἄλλο ξύλινο. Στόν ἐξώστη πού εἶναι περίπου τὸ ἓνα μέτρο ὕψος στήν ἄκρη καί στή μέση πιάνει ἓνα καί ἐνενήντα. Τὰ τετραγωνικά μέτρα εἶναι δύο ἐπὶ δύομισι περίπου, χωράει ἓνα κρεβάτι, μιὰ σόμπα καί τίποτα ἄλλο. Ἐγὼ ἐξαναγκάστηκα καί ἔβαλα δύο μονά κρεβάτια. Φῶς δέν ὑπῆρχε ἀλλά ἦταν ἐκεῖ πέρα ἓνα φωτοπετρογκάζ πού λέμε, τὸ εἶχαν συνδέσει καί κατέβαζε φῶς κάτω. Πολύ ἐπικίνδυνο γιατί καμιά φορά ἄμα ἔφευγε μποροῦσες νά πᾶς κατά διαδίου. Μέσα σ' αὐτό τὸ δωμάτιο μαγειρεύαμε, τρομερά ἀνθυγιεινό. Νερό δέν ὑπῆρχε. Εἶχε μιὰ τουλούμπα, τήν πάταγες, ἔριχνες νερό πρῶτα μέσα γιατί δέν ἔθγαινε καί τρόμππαρες καί ἔθγαζες νερό. Μ' αὐτό μαγεύεινε.

Ἐρ. Αὐτό ἦταν πηγάδι;

Β. Ναι πηγάδι ἦταν. Καί εἶχαμε πάντα ἓνα κουτί ἐκεῖ πού εἶχε νερό μέσα, τὸ ρίχναμε γιά νά ἀπορροφήσει καί νά μπορέσουμε νά θγάλουμε τὸ ἄλλο. Συγκοινωνία δέν ὑπῆρχε, στή δουλειά μου πῆγαινα μέ ποδήλατο, ἕξη χιλιόμετρα μακριά. Καί νύχτα, δούλευα βάρδια. Τὸ 1963, εἶχαμε κάνει καί τήν Ἀλεξάνδρα, ἐπιδίωξα νά θρῶ ἄλλο σπίτι, τελικά ἦταν ἀδύνατο. Ἐπὶ τρία ὀλόκληρα χρόνια ἤμιον ἐξαναγκασμένος νά μένω σ' αὐτό τὸ σπίτι μαζί μέ τό μικρό. Δέν ξέρω πῶς εἶχαν πληροφορηθεῖ οἱ ἀρμόδιες ἀρχές καί μιὰ μέρα μοῦ ἔκαναν ἐφοδο. Μοῦ εἶπαν πῶς εἶναι τρομερό

* Προϊστάμενος.

πράγμα νά μένουμε τρεῖς σ' αὐτό τὸ δωμάτιο. Ἐγὼ τούς εἶπα δώστε μου ἄλλο σπίτι καί φεύγω ἀμέσως. Δέν ἔγινε ὅμως τίποτα. Μέχρι τὸ 1966 μέναμε σ' αὐτό τὸ σπίτι. Πολλές φορές ἔρχόντανε φίλοι μας γιά ἐπίσκεψη καί δέν ξέρανε, ἀνεβαίνοντας τὰ σκαλιά ἔπρεπε νά σκύθεις ἂν εἶχες ὕψος περισσότερο ἀπὸ ἓνα καί ἐξήγητα. Κι' αὐτοὶ οἱ φουκαράδες ἀνεβαίνοντας ἀπάνω, μπάμ! χτυπούσανε στοῦς τοίχους.

Ἐρ. Μέ τί μαγειρεύατε μέσα στό δωμάτιο;

Β. Μ' αὐτό τὸ γκάζι πού ἔδινε φῶς, μ' αὐτό μαγειρεύαμε. Ἡ σόμπα ἔκαιγε μέ ξύλα. Τὰ τζάμια στό παράθυρο ἦταν μονά καί τὸ χειμῶνα τὰ τζάμια ἀπὸ μέσα ἐπιαναν δύο δάχτυλα κρυστάλλα, πάγο, καί ἡ πόρτα ἐπίσης. Τὸ χειμῶνα γιά νά θγοῦμε τὸ πρωὶ ἔξω ἐπαιρνα ἓνα σφυράκι καί ἔσπαγα τούς πάγους πού εἶχε πιάσει ὅλη νύχτα.

Ἐρ. Πῶς περνάτε τίς ἐλεύθερες ὥρες σας;

Κ. Ἐγὼ πῶς τὰ περνῶ; Τὰ Σάββατα πάντα δουλεύω. Τελειώνοντας ἀπ' τῆ δουλειά μου θά πάω στό σπίτι πάλι, ἔχω δουλειές στό σπίτι. Ἡ τελειώσω ἢ δέν τελειώσω, ἂν προλάβω νά τελειώσω ἔχει καλῶς. Ἐρχεται ἡ Ἀλεξάνδρα, δέν πρόκειται νά μ' ἀφήσει Σάββατο μόνη μου. Καί ἔτσι θέλοντας καί μὴ ἐδῶ ἔρχομαι τὰ Σαββατοκύριακα. Ἐγὼ μόνο στή Ζωή ἔρχομαι. Ἄλλου πουθενά δέν πάω. Ἄν θά πᾶμε στό σινεμά θά πάω μέ τῆ Λούλη, μέ τὸν Ἀλέκο, τότε μέ τῆ Ζωή, μόνη μου δέν πάω πουθενά.

Χ. Τὸν καιρὸ πού δέν εἶχα τῆ γυναῖκα μου ὅλα τὰ Σαββατοκύριακα θρσικόμουνα μέσ στό Μόναχο. Μέ τούς φίλους μου πολύ σπάνια μέναμε στό Νταχάου. Τῆ θγάζαμε λοιπόν μέσ στό σταθμὸ τοῦ Μονάχου. Βλέπαμε κάνα φίλο, κάνα πατριῶτη, λέγαμε τὸν πόνο μας, τί κάνεις, τί λεφτά παίρνεις, τί λεφτά στέλνεις. Αὐτά λέγαμε. Ὅταν ἦρθε ἡ οἰκογένεια ἡ δική μου, σᾶς ἔχω πει πιό μπροστά ὅτι μένουμε σέ παράγκες. Ἡ φίρμα μοῦ εἶχε πει ὅτι φέρε τήν οἰκογένειά σου καί εἴμαστε ἐμεῖς σέ θέση νά τήν θάλουμε σέ δωμάτιο μέσα. Γνωρίζουμε πολύ καλά ὅτι ἡ φίρμα ἔχει σπιτία καλὰ χτισμένα, πολυκατοικίες, ἀλλά τάχουν γιά τούς Γερμανούς. Βάζω τὸ «ἀλλά» γιά τούς ξένους. Ξένοι ἐφόσον εἶναι, δέν χωρίζει εἶναι Ἑλληνας ἢ Ἴταλός, ἀρκεῖ νά εἶναι ξένος, θά πάει στήν παράγκα. Κατέβασα ἐγὼ τὸ θέμα καί τούς εἶπα ὅτι ὑπάρχει σέ σπιτία τουαλέτα πού εἶναι γιά 4 καί 5 οἰκογένειες, δέν ὑπάρχει γιά μιὰ οἰκογένεια μιὰ τουαλέτα. Ἀπὸ τὰ δωμάτια ἡ τουαλέτα εἶναι 25 - 30 μέτρα μακριά. Καί ἂν σοῦ ἔρθει μιὰ διάρροια, στό δρόμο, ποτίζεις δέ ξεποτιζεις. Γιά τήν ψυχαγωγία σκέφτομαι, εἶμαι ἓνας σκλά-

δος, ένας δούλος. Νά πάρω τό Σαββατοκύριακο μιά δεκάρα νά κατεβῶ κάτω. Πρέπει νά κάνω οικονομία. Γύριζα ξυπόλυτος, άνεργος, χτυπημένος, τώρα θέλω νά δουλέψω, νά κάνω κάτι γι' αυτό καί μπαίνω στό ζυγό. Τίς ελεύθερες ώρες πού έχουν οί Γερμανοί ἐγώ κάνω υπερωρίες, δέν προφταίνω νά κοιμηθῶ κι ὅταν εἶμαι βάρδιες ἀκόμα χειρότερα.

Τ. Ἐχω τρία παιδιά. Πηγαίνανε στό ἐλληνικό σχολεῖο ἀλλά δέ μαθαίνανε τίποτα. Φέτος τά ἔστειλα στό γερμανικό καί μόλο πού έχουν δυσκολίες μέ τή γλώσσα εἶμαστε εὐχαριστημένοι.. Ἐμεῖς δέ μπορούμε νά τά προσέχουμε γιατί δέν ξέρούμε. Στόν παιδικό σταθμό δέν μπορέσαμε νά θάλουμε τό μικρό γιά νά δουλέψει καί λίγο ἢ κυρά, εἶναι λέει συμπληρωμένα.

Στήν Ἑλλάδα ἤμουν σ' ἕνα ἐργοστάσιο πού ἔφτιαχνε καρο-σερί. Ἀλλά τό μεροκάματο λίγο, δέν ἔφτανε. Δέν φτάνανε γιά νά θγείς σάν ἄνθρωπος τό καλοκαίρι νά πάρεις ἕνα ζευγάρι παπού-τσι καί ἕνα παντελόνι, δέ φτάνανε. Ἀκόμα καί τίς Κυριακές κατέβαινα νά δουλέψω μισό μεροκάματο γιά νά μπορέσουν νά ξεπε-ρισσέφουν νά πάρω κάτι γιά τόν ἑαυτό μου. Ὅταν σηκώθηκα γιά νά παντρευθῶ κιάλας χρεώθηκα, σήκωσα ἐνάμισο χιλιάριο γιά νά κάνω τά ἔξοδα τοῦ γάμου. Ἦτανε μαρτύριο. Γι' αὐτό μετά πού παντρεύτηκα κιάλας εἶπα ἄς ξενιτευτοῦμε κανένα - δυό χρόνια γιά νά κάνουμε τίποτα, ἀλλά δῶ πέρασαν τά δέκα χρόνια καί δέν κά-ναμε τίποτα καί μᾶς τρώει καί ἡ ξενιτειά. Ὅταν πρωτοἤρθα πῆγα στό Ἑσλιγκεν μέ συμβόλαιο. Ἐμείνα σέ παράγκες, ἄθλια ζωή. Ἄμα τέλειωσε τό συμβόλαιο ἔφυγα καί ἤρθα στό Μόναχο. Ὑστε-ρα ἔφερα καί τήν οἰκογένεια.

Ἐρ. Ποιές εἶναι οἱ σχέσεις σας μέ τούς Γερμανούς;

Β. Νά σοῦ πῶ ἐγώ γιά τίς σχέσεις μέ τούς Γερμανούς. Ὅσο τούς ἔχεις ἀπό μακριά καλοί εἶναι, ὅταν λές μόνο μιά καλημέρα. Ἀπό τή στιγμή πού ἔχεις πολλές πολλές σχέσεις μαζί τους, συζη-τᾶς, λές ἀστεία, μπορεί νά τόν θίξεις κάπου χωρίς νά θέλεις φυ-σικά, αὐτός τό παίρνει σοβαρά κι ἀρχίζει νά σέ ἀντιπαθεῖ ἀμέ-σως. Ἐγώ τουλάχιστον μέσα στό ἐργοστάσιο πού δουλεύω μέ Γερμανούς ἐπί τό πλεῖστον ἔκοψα νά ἔχω παρτίδες μαζί τους γιατί δέ μέ χωνεύουνε. Γιατί; Παράδειγμα ὅταν κάποτε εἶδανε τά λε-φτά πού πῆρα στό τέλος τοῦ μήνα καί ἤτανε τά ἴδια μέ τά δικά τους, κοίταξε λέει — μου τῶπε ἀνοιχτά — κοίταξε ἤρθε δῶ πέρα καί παίρνει τά ἴδια λεφτά μέ μένα. Δέ μπορῶ μέ τούς Γερμα-νοῦς, θέλουνε νά εἶσαι πάντα ξένος, τούς ἀρέσει νά τούς φιλοξε-νεῖς καί νά τούς λές πάντα ναι, νά τοῦ κάνεις τήν καρδιά του πάν-

τα καί τά ρέστα. Ἀπό τή στιγμή πού λές καί σὺ ὅτι κάτι ξέρεις σάν ἄνθρωπος μέσα στήν κοινωνία ἀρχίζει καί σέ μισεῖ. Εἶναι καί κάτι ἄλλο. Οἱ Γερμανοί νομίζουνε ὅτι εἶμαστε — καί εἶμαστε — καθυστερημένοι, ἀμόρφωτοι, ἀλλά αὐτοί μᾶς περνᾶνε πέρα γιά πέρα ἄγριους λαούς. Νομίζουν πῶς ἂν ἔλθουν στά σπίτια μας θά μᾶς θροῦνε βρωμιάρηδες, χαμένους· καί ἔχω τήν ἐντύπωση ὅτι ἂν ἕνας Γερμανός, μιά γερμανική οἰκογένεια ἔμεινε σ' ἕνα δωμάτιο, ἐκεῖ μαγεῖρευε, ἔπλενε, ὅλα τάκανε μέσα καί θά ἦταν πολύ πιό χειρότερα ἀπό μᾶς.

Ἐπιδίωξα νά ἔχω σχέσεις μέ Γερμανούς καί ἔχω, ἔρχονται στό σπίτι μου, εἶναι καταδεκτικοί, ἀλλά οἱ Γερμανοί αὐτῆς τῆς κατηγορίας εἶναι πολύ λίγοι, νομίζω πῶς δέ φτάνει στά 30%.

Ἀλλά εἶναι καί ἕνας ἄλλος λόγος πού δέ μᾶς χωνεύουνε καί δέν ἔχουν ἄδικο. Ἐμεῖς ὅλοι ἐρχόμαστε ἀπό τήν ἐπαρχία, γεωργοί, ἄνθρωποι πού δέν ξέρούμε τί θά πεῖ ἐργάτης, τί ἀξία ἔχει ὁ ἐργάτης. Ἐγώ ἔφυγα ἀπό τό χωράφι. Ἦρθα ἐδῶ, δέν ἤξερα τίποτα κι ἔπεσα μέ τά μούτρα στή δουλειά. Ἐμεῖς δέν εἶχαμε ποτέ τίποτα καί δῶ ἔπαιρνα κάτι, ἐνῶ ἔπρεπε νά ποῦμε στό δχτάωρο νά θγάλω 10 κομμάτια ἔβγαζα 15 μέ 17. Ἦρθε μετά τό χρονόμετρο καί μᾶς χτύπησε. Δηλαδή εἶπε ὅτι στό δχτά-ωρο δέ θά θγάζετε πιά δέκα ἀλλά δεκαπέντε κομμάτια μέ τά ἴδια λεφτά. Ἐμένα δέν ἤρθε ὅμως κανείς νά μοῦ πεῖ, ξέρεις ὁ ἐργά-της ἔχει αὐτά τά δικαιώματα, ἔτσι πρέπει νά δουλεύει, τόσα πρέπει νά θγάζει στό δχτάωρο γιατί δέν εἶμαστε γιά πέντε μέ-ρες καί ἔπρεπε νά μᾶς ποῦνε. Κι αὐτό τούς ἐπηρέασε τούς Γερ-μανούς γιατί ἀναγκάστηκαν κι αὐτοί μαζί μέ μᾶς νά δουλεύουν περισσότερο.

Τ. Ἐκεῖ ἀπάνω πού ἤμουνα μοῦ ἔδειξε καλή συμπεριφορά ἕνας Γερμανός. Μάλιστα τήν χρονιά τῆς κρίσης προσπάθησε νά μοῦ θρεῖ δουλειά μᾶ δέν τά κατάφερε. Κι ἐδῶ τώρα ἔχουμε παρτίδες μέ μιά γερμανική οἰκογένεια, πάμε, ἔρχονται. Δέν ξέ-ρούμε βλέπεις καί καλά τή γλώσσα, μέ τόσες σκοτούρες πῶς νά μάθεις γλώσσα.

Χρ. Ἰδίως ἐμᾶς τούς Ἕλληνες δέ μᾶς θένε οἱ Γερμανοί. Λένε: «Ἄλλε Γκρίχεν παρτιζάνεν, νίξ γκούτ. Δέν ξεχνᾶνε ἀπό τότε. Πάντως καί μεῖς τούς ἀνεθάσαμε τό ἀκκόρντ. Ὅταν ἤρ-θαμε πέσαμε μέ τά μούτρα στή δουλειά, νοιώθαμε σά νά δουλεύ-αμε στά χτήματά μας. Κανείς δέ μᾶς εἶπε πόσο πρέπει νά πα-ράγουμε.

Λένε πῶς γιά τούς Γερμανούς καί τούς ξένους ἰσχύουν οἱ ἴδιοι νόμοι. Ἐγώ νά ποῦμε τρία χρόνια προσπάθῳ νά θάλω τό

παιδί μου στόν παιδικό σταθμό. "Όποτε πάω μου λένε «γκάντς φόλ» δηλαδή πλήρες.

Έρ. Πώς αντιμετωπίζετε τήν εκπαίδευση τών παιδιών σας;

Τ. Έμεις τά παιδιά τά στέλνουμε στό γερμανικό σχολείο και είμαστε εὐχαριστημένοι. "Όπως ήλθαν τά πράγματα θά μείνουμε νά τά σπουδάσουμε, δέ μάθαμε έμεις γράμματα, νά μή μείνουν και αυτά κούτσουρα, δέν πάει σ' αὐτόν τόν κόσμο.

Β. Στο Νταχάου υπάρχει ένα ελληνικό σχολείο πού έχει 160 μαθητές, κορίτσια και παιδιά. Τό διδαχτικό προσωπικό είναι τρεις δασκαλοι. Ένας για δύο τάξεις. Κάνουν τρεις ώρες μάθημα τή μέρα. Οί Έλληνες κατοικοῦν αρκετά χιλιόμετρα από τό σχολείο, δέν υπάρχει καμιά κατάλληλη συγκοινωνία, τό παιδί για νά πάει σχολείο θέλει μιά ώρα στό δρόμο. Δέν υπάρχει σύλλογος νά φροντίσει για τά προβλήματα τοῦ σχολείου. Υπάρχει μιά επιτροπή πού τή διόρισε τό προξενείο αλλά δέν κάνει τίποτα. Είπαμε νά κάνουμε ένα σύλλογο αλλά σαμποταρίστηκε από τό προξενείο. "Ηρθανε όρισμένοι άνθρωποι, κάναμε καταστατικό, τό υποβάλαμε νά εγκριθεί νά προχωρήσουμε, αλλά έπεσε μιά σπόντα μέσα ότι τά παιδιά σας δέν πρόκειται νά προδικαστοῦν ὅσοι θά γίνετε μέλη στό σύλλογο αὐτό.

Ο σύλλογος είχε σά σκοπό νά πιάσει τίς ώρες τών μαθημάτων, νά πιάσει πῶς θά μποροῦν τά παιδιά νά πηγαίνουν σχολείο, νά βρεῖ κανένα ἀμάξι, τελικά μπήκαν ἐμπόδια, ήταν δέκα πρωτοπόροι, μείναμε αὐτοί οί δέκα δέν μποροῦσαν νά προχωρήσουν και ἔμεινε και ὁ σύλλογος.

Τά βιβλία λένε ότι είναι δωρεάν. "Η δική μου κόρη πήγε στό σχολείο τό Σεπτέμβρη και τό Δεκέμβρη τῆς δῶσαν ένα ἀναγνωστικό από μιάν ἄλλη τάξη και ἀναγκάστηκα νά γράψω σ' ένα γνωστό μου στήν Ελλάδα νά μου στείλει τά βιβλία πού χρειαζόμαστε.

Έδῶ δίπλα, στό Κάρλσφελντ, είναι και ένα ἄλλο σχολείο μέ 180 παιδιά και τέσσερις δασκάλους. Έκει πάει τώρα και ἡ δική μου ἡ κόρη. Μέ τά βιβλία τό ἴδιο και δῶ, δέν υπάρχουν και παραγγελαμε στήν Ελλάδα. Από δῶ πού μένουμε τό σχολείο ἀπέχει ὀχτώ χιλιόμετρα. Συγκοινωνία δέν υπάρχει. Σύλλογος δέν λειτουργεῖ. Ἀναγκαστήκαμε νά βροῦμε έναν Ἰταλό μέ ἀμάξι νά μεταφέρει τά παιδιά. Ἀλλά επειδή είναι ένα ἀμάξι και μεταφέρει πολλά παιδιά ἡ Ἀλεξάνδρα μου σχολάζει στίς 5 και φτάνει στό σπίτι στίς 6.30. Μερικές φορές δέν ἔρχεται νά τά πάρει και τότε, ὅπως σήμερα, δέν πηγαίνουν σχολείο.

Ἐπιδιώξαμε και δῶ νά φτιάξουμε σύλλογο γονέων και κη-

δεμόνων αλλά είχαμε πάλι ἀποτυχία. Ἐγώ βρήκα μερικούς κηδεμόνες ἀπρόθυμους, λέω γιατί; λέει συνήθως τούς συλλόγους αὐτούς τούς φτιάχνουν οί κομμουνιστάι και επιδιώκουν νά διαπαιδαγωγήσουν τά παιδιά έτσι πού νά είναι ἐναντίον τοῦ κράτους και κάτι τέτοια. Και ἡ κατάληξη είναι νά τά στέλνουμε στά γερμανικά σχολεία για νάμαστε ἡσυχοί.

Μόναχο, 1972.

Συζήτηση μέ δύο μετανάστριες. Ζ. ἐτῶν 34, μητέρα τριῶν παιδιῶν, Κ. ἐτῶν 40, ἀνύπαντρη.

Έρ. Πόσα χρόνια ἔμεινες στήν Ελλάδα χωρίς τόν ἄντρα σου;

Ζ. Ἐνάμισι χρόνο ήταν αὐτός ἐδῶ, ἐγώ ἤμουνε κάτω. Μετά αὐτός είχε κάνει ἐγχείρηση στό στομάχι και είχε ἄδεια ἀπ' τόν γιατρό δύο μήνες. Και ἔκανε μιά πρόσκληση για μένα, πήρε τήν πρόσκληση μαζί του όταν ἤρθε στήν Ελλάδα νά μᾶς δεῖ και μετά γυρίσαμε πίσω μαζί. Ἐ ἤρθε, καθίσαμε στήν Ελλάδα δύο μήνες και μετά ἤρθαμε οί δύο μας ἐδῶ. Ἐγώ μέ τήν πρόσκληση θέβαια δέν πήγα ἀμέσως στή δουλειά, κάθισα 17 ἡμέρες για νά ἀδειάσει μιά θέση δῆθεν καλή και πήγα μετά.

Έρ. Ποῦ ἔμειναν τά παιδιά σας στήν Ελλάδα;

Ζ. Τά παιδιά τά είχε ἡ πεθερά μου. "Όταν ήταν ὁ ἄντρας μου ἐδῶ ἔμεις στήν Ελλάδα ἤμαστε γεωργοί. Τό κοριτσάκι μου γεννήθηκε στή Γερμανία. Τό μικρό τό ἀγόρι πηγαινε στά νήπια, στήν Ελλάδα. Ο μεγάλος, αὐτός ἐδῶ πού είναι τώρα, ήταν 6 ἐτῶν, αὐτός πηγαινε στό σχολείο.

Έρ. Εἶχες δυσκολίες στό χωριό χωρίς τόν ἄντρα σου;

Ζ. Φυσικά, δυσκολίες είχαμε πολλές. Εἶχαμε τά παιδιά, ἡ πεθερά μου γριά, τά παιδιά μικρά, ξέρεις θέλουγε ἄνθρωπο στό σπίτι, χωράφια είχαμε μέ τή γεωργία παλεύαμε, ζῶα είχαμε. Ἀναγκασόμαστε ἡ πεθερά μου νά μένει στό σπίτι και γῶ νά πηγαίνω στά χωράφια. Και γῶ νέα ἤμουνα ἡ πεθερά μου δέν ἤθελε. Και παίρναμε και τό παιδί πολλές φορές, τό ἀφήναμε σέ έναν ἴσκιο και κάναμε χωράφια. Εἶχαμε μεγάλες δυσκολίες, στε-

ναχώριες, είχα και δυσκολίες στο χωριό, νέα γυναίκα ήμουν βλέπεις...

Έρ. Έσύ Κ. είπες ότι ήσουν ορφανή, ζούσες με τη μητέρα σου, δέν φρόντισαν τ' αδέρφια σου καθόλου για σένα. Ποιός ήταν ο λόγος πού δέν παντρευτήκες;

Κ. Δέν είχα προίκα, ήμουν φτωχειά. Και κείνον πού με ζήτηξε δέν μου τόν δώσανε και γι' αυτό αναγκάστηκα και γώ και ξεγιτευτήκα. Λίγα πράματα ζήτησαν αλλά δέν θέλησαν οι δικοί μου να τά δώσουν. Καίτοι ήταν συγγενείς μου, δέν ήταν ξένοι. Δέν θέλανε. Γιατί εγώ να ζούσα καλά με ένα χωράφι πού θάπαιρνα και δέν θάπαιρναν οι άλλοι. Και εν τῷ μεταξύ αυτές παντρεμένες ήτανε οι αδερφές μου. Άλλά αφού θάπαιρνα εγώ πού ήμουν η τελευταία θάθελαν κι αυτές να πάρουν. Και φυσικά αυτό μ' έκανε και μένα και ξεγιτευτήκα.

Έρ. Στην Γερμανία δέ θέλησες να παντρευτείς;

Κ. Όχι δέ θέλησα. Γιατί ήμουν δυσσαρεστημένη και δέν θέλησα. Δέν ενδιαφέρθηκα καθόλου, μόνο για τή δουλειά μου. Δέν έδωσα σημασία.

Έρ. Είσαι ευχαριστημένη πού ζεις μόνη σου εδώ;

Κ. Αυτό καλό είναι αλλά έρχονται και στιγμές πού στενοχωρούμαι. Σέ ξειντειά θρίσκομαι, μόνη μου είμαι, κλείνω τήν πόρτα και άν πεθάνω και ποιός θά με δει. Έδώ τουλάχιστον χόρτασα τό ψωμί, χόρτασα τό ντύσιμο και όλα. Και πέντε λεφτά έχω στην άκρη. Κι ενώ εκεί κι άν παιδευόμασταν, τί σέ κτηγοτροφία, τί σέ γεωργία, τίποτα δέν είχα. Έκτός αυτό στο χωριό σαν ανύπαντρη γυναίκα πού ήμουν είχα και δυσκολίες.

Έρ. Νομίζεις ότι μιá ανύπαντρη κοπέλλα πού ζει στην Γερμανία έχει τίς ίδιες δυσκολίες με μιá κοπέλλα πού ζει στο χωριό σου;

Κ. Όχι, φυσικά δέν έχεις τίς ίδιες. Έδώ ήρθανε κορίτσια από χωριό και ζούνε ελεύθερη ζωή, πού αυτή τή ζωή δέν μπορούσανε να τή ζήσουνε εκεί.

Έρ. Πώς βλέπεις τους γάμους των Έλλήνων με Γερμανούς;

Κ. Άφου άρέσει σ' αυτουνοús εγώ τί να πῶ. Ένας πού συμπάθησε, ή Γερμανός τήν Έλληνίδα ή Έλληνίδα τόν Γερμανό, αυτό μιá συμπάθεια είναι.

Έρ. Γνωρίζεις καιμιά κοπέλλα πού να είναι παντρεμένη με Γερμανό;

Κ. Όχι, τέτοιες παρτίδες δέν έχω.

Ζ. Έγώ γνωρίζω. Έχουμε έναν Έλληνα εδώ, τους βλέπουμε, καλά τά πάνε.

Έρ. Πώς είναι ή συμπεριφορά του άντρα σου απέναντί σου μετά τόσα χρόνια παραμονή του στην Γερμανία;

Ζ. Φυσικά έχει αλλάξει πολύ. Στην Ελλάδα πού ήμασταν ζούσαμε σέ χωριό, δέν ξέραμε τίποτα να πούμε. Καθώς ήρθαμε εδώ λίγο πού θγαίνουμε έξω, ύστερα και ο άντρας μου πού έχει μπλέξει με τό Συνδικάτο και τά πολιτικά, έ, εξελίχτηκε πιό καλά και πιό ώραία φέρεται και στην οικογένεια του. Δέν είναι όπως πριν. Τά παιδιά τώρα είναι μεγάλα. Πάνε σχολείο. Τό πρωτό σηκωνόμαστε μαζί, ο μεγάλος φεύγει στις έξη και μισή και μετά φεύγω εγώ. Η δέ μικρή μένει εδώ μόνη της και φεύγει στις δώδεκα και μισή. Περνάει ένας Ιταλός μ' ένα λεωφορείο, μαζεύει όλα τά παιδάκια και τά πηγαίνει στο σχολείο. Σχολάζοντας τό θράδυ έρχεται πρώτα ο γιός μου στο σπίτι, στις 2 με 3 ή ώρα, μετά σχολάμε και μεις στις 4, στις 5 έρχόμαστε στο σπίτι. Φυσικά όταν είναι τό κοριτσάκι μόνο του στο σπίτι στενοχωριέται. Μικρό είναι, δέν του κόβει, να μή βγει έξω, να μή πάθει στο σπίτι τίποτα. Και κείνο στενοχωριέται και πάντοτες μου λέει, μαμά πάλι μόνη μου θά μείνω στο σπίτι; ή μου λέει πάρε άδεια ή βγές άρρωστη. Τίς ώρες αυτές πού μένει μόνη της στο σπίτι διαβάζει, γράφει, κεντάει, όλα μόνη της. Πολύς φορές παίρνει καθαρίζει δήθεν, σκουπίζει, στρώνει τά κρεβάτια.

Έρ. Έχει άλλα κοριτσάκια στην γειτονιά να παίξει μαζί τους;

Ζ. Έλληνόπουλα δέν έχει, είναι με γερμανάκια. Πολλές φορές θγαίνει έξω αλλά εγώ δέν τό αφήνω πολύ συχνά γιατί δέν ξέρεις τί γίνεται.

Έρ. Σκέφτεσαι να τά σπουδάσεις και τά δυό σου τά παιδιά ή υπάρχει καιμιά διάκριση όσον άφορά τό άγόρι και τό κορίτσι;

Ζ. Καιμιά διάκριση στα παιδιά. Όλα είναι ένα. Έγώ δέν τῶχω αυτό τό πράγμα. Φυσικά μετά τό καθένα τίς προβλέψεις πού έχει. Θέλει γράμματα να μάθει, θέλει να σπουδάσει, ότι θέλει να πούμε. Άφου θά είμαστε εδώ και θά έχουμε τίς δυνάμεις θά τά μάθουμε ότι θέλουμε.

Έρ. Γνωρίζεις τόν άντρα σου πριν τόν παντρευτείς;

Ζ. Με προξενειό σχεδόν έγινε, με μιá θεία μου, έ, ήρθανε με ζήτησανε ξέρω γώ κει, και έγινε.

Ἐρ. Τόν εἶχες δεῖ πρίν, πέρναγε ἀπό τό μυαλό σου ὅτι θά μπορούσες νά τόν παντρευτεῖς;

Ζ. Ὁχι, δέν εἶχα καθόλου τέτοιες ιδέες, ἤμασταν καί μικροί, ἤμουνα 19 χρονῶν πού παντρεύτηκα, ζούσαμε καί σέ χωριό. Θά πῶ ὅπως ἀκριβῶς ἔγινε. Ἦρθε ἡ πεθερά μου στό σπίτι καί μέ ζήτησε στή μάνα μου καί στόν πατέρα μου. Ἐ, καθῶς δεχτήκανε κι αὐτοί, πρῶτα ρώτησαν τούς γονεῖς μου καί οἱ γονεῖς μετὰ ρωτήσανε καί μένα ἂν θέλω ἢ ὄχι. Βέβαια ὅτι πούνε οἱ γονεῖς, εἰδικά ὁ πατέρας μου, ἐμεῖς ἔπρεπε νά τόν ἀκούσουμε. Καί ἀφοῦ ἤθελε ὁ πατέρας μου νά τόν πάρω, ἔ καί γώ δέν εἶπα τίποτα. Καί στά χωριά ξέρεις, λίγο ἡ ντροπή, σεβόμασταν τούς γονεῖς, οἱ γονεῖς φυσικά δέν θέλανε τῶν παιδιῶν τους τό κακό, ἀραγε γιά νά ἤθελε ὁ πατέρας μου ἤξερε καί τί ἄνθρωπος θά ἦτανε, τί γονεῖς εἶχε γιατί εἶχανε ἐπαφές μαζί. Ἐγιναν οἱ ἀρραβῶνες καί μετὰ ἕνα χρόνο ἔγινε κι ὁ γάμος. Ὅταν φύγαμε γιά τή Γερμανία τό παιδί τό ἕνα τό ἀφήσαμε κάτω λόγω πού εἶναι καί ἡ πεθερά μου μόνη της νά ἔχει παρέα.

Ἐρ. Πόσο χρονῶ εἶναι;

Ζ. Εἶναι δώδεκα χρονῶ ἐκεῖνος. Ἐβγαλε τό δημοτικό καί πηγαίνει τώρα στό γυμνάσιο. Ἐχει ἔξω ἀπ' τό χωριό μιά κομῶπολη καί τό παιδί μένει ἐκεῖ, στό οἰκοτροφεῖο καί πηγαίνει ἡ πεθερά μου κάθε Σάββατο καί τό βλέπει. Πληρώνουμε ἐμεῖς ἀπό δῶ φυσικά, 800 δραχμές. Ἐγώ ἔχω νά δῶ τό παιδί τρία χρόνια καί πᾶμε στά τέσσερα.

Ἐρ. Μπορεῖ νά ἔρθει ἐδῶ τό παιδί γιά νά τό δεῖτε;

Ζ. Ξέρω γώ. Καθῶς εἶδαμε μ' αὐτά τά παιδιά πού ἔχουμε φέρει συναντήσαμε πολλές δυσκολίες. Καί δέν ξέρουμε πῶς θά γίνει καί μέ κείνο. Λέμε νά τό φέρουμε ἐδῶ γιά νά τό δοῦμε, ἐπειδή δέν μπορούμε νά πᾶμε ἐμεῖς, ἀλλά δέν κάναμε ἀκόμα ἐνέργειες γιά νά δοῦμε ἂν θά μπορέσει ἢ ὄχι.

Ἐρ. Οἱ Ἑλληνίδες πού ἔχουν μωρά πού τά ἀφήνουν ὅταν ἐργάζονται;

Ζ. Αὐτοί πού ἔχουνε παιδιά στό ἐργοστάσιο πού δουλεύω ἐγώ τάχουνε καλύτερα οἱ μπαμπάδες ἀπό τίς μαμάδες. Ἀλλά οἱ γυναῖκες τούς ἐτοιμάζουν φαί νά φᾶνε νά τά θγάλουν ἔξω νά πάρουν τόν καθαρό ἀέρα τους. Καί ναρθοῦν οἱ ἄντρες στό σπίτι νά τά θροῦν ὅλα ἔτοιμα.

Κ. Ἀχ, δέν ξέρουμε ὅτι ἡ γυναῖκα σκληρά εἶναι... Ἡ Γερμανίδα θά γνωρίσει ἕναν θά γνωρίσει δύο, ποῖός θά τῆς κάνει ἐκεῖνον θά πάρει. Δέν εἶναι τυχαῖο νά πάρει ἕναν ἄνθρωπο. Νά τόν γνωρίσουν πρῶτα μαθές. Καί τήν καλύτερη ζωὴ ἔχουν. Δέν

εἶναι σάν τήν Ἑλλάδα. Στήν Ἑλλάδα εἶναι, ἰδίως στά χωριά, ἄστα. Στίς πόλεις εἶναι κάπως καλύτερα. Ὁ Γερμανός δέν μπορεῖ νά πᾶει ἔτσι, δέν σοῦ μιλάει, δέν σέ πειράζει. Ἀλλά οἱ Ἑλληνας, οἱ Ἑλληνες εἶναι σάν τά σκυλιά πού λέμε.

Στουτγκάρδη, 1970.

Ἡλίας Α. Οἰκογενειακῶς ἐγκατεστημένος στή Γερμανία ἀπό τό 1961. Ἡλικία 57 ἐτῶν.

— Πῶς βρεθήκατε σέ τόσο μεγάλη ἡλικία στή Γερμανία;

— Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς ἡ ἐπιτροπή πού πῆγα καί παρουσιάστηκα στήν Ἀθήνα μέ ἀπόρριψε. Εἶπε δηλαδή ὅτι πάσχω ἀπό ἀσθένειες ἀλλά νομίζω ὅτι ἦταν μόνο καί μόνο γιά τήν ἡλικία. Ἦμουν τότενες 48 χρονῶν. Εἶχαμε ὅμως μεγάλη ἀνάγκη, δέ θγαίναμε μέ τή δουλειά στά χτήματα, τά καπνά δέν εἶχανε τιμὴ καί μεῖς δυστυχούσαμε. Τά παιδιά ἦταν μικρά, τό ἀγόρι μου πῆγαίνε στό γυμνάσιο μέ χίλιες στερήσεις. Τώρα ἐδῶ στή Γερμανία τελειώνει τό πανεπιστήμιο. Τήν κόρη δέν τήν στέλναμε σχολεῖο δέν μπορούσαμε. Ἐγώ πάγαίνα καί γιά κρέατα, δηλαδή βοηθοῦσα ἕναν ἔμπορα πού ἀγόραζε χοντρά ζῶα γιά πούλημα στό παζάρι μὰ μόλο πού ἤμουνα ἀπό τούς καλύτερους κρέατες δέν ἔβγαίνε καί κεῖ μεροκάματο. Τότε φεύγαγε γιά τή Γερμανία ὄλοι ἀπό τό χωριό. Ἐγώ ἔφυγα σάν τουρίστας καί ἤρθα ἐδῶ σ' ἕνα χωριανό. Τότε ἀκόμα ἦτανε εὐκόλα, δέν ἦτανε αὐστηρά ὅπως τώρα. Οἱ φέρμες γυρεύανε ἀνθρώπους καί θρῆκα μιά μικρὴ φέρμα πού μέ πῆρε καί ἀργότερα μοῦ ἔφτιασε τά χαρτιά μου κανονικά.

— Δέν εἶχατε δυσκολίες νά προσαρμοστεῖτε στήν βιομηχανική ἐργασία;

— Εἶχα καί παραεῖχα. Ἐγώ εἶμανε 48 χρονῶ καί δέν εἶχα δεῖ ἐργοστάσιο. Ὅλο στό χωράφι καί στό παζάρι δούλευα. Καί ἔαφνικά βρέθηκα μέσα στίς μηχανές. Ὑστερα δέν εἶχα καί τήν οἰκογένεια μαζί, πού δέν εἶχαμε χωρίσει εἴκοσι χρόνια. Μὰ τί νά κάνω; Ὅσο θυμόμουνα τή ζωὴ μας στό χωριό κι ἔλεγα «τώρα στά γεράματα μάθε γέρο γράμματα». Εὐτυχῶς ὕστερα ἀπό ἕνα χρόνο ἔφερα καί τήν οἰκογένεια, ἡ γυναῖκα μου καί τό κο-

ρίτσι πιάσανε δουλειά και τό αγόρι πήγε σχολείο και γίνεται τώρα επιστήμονας. Έγώ τώρα πιά βρίσκω ελαφριές δουλειές γιατί θγάζουν και οι άλλοι και καλά περνάμε.

— Πώς είναι οι σχέσεις σας με τούς Γερμανούς;

— Νά σου πῶ. Τά παιδιά ἔχουνε σχέσεις, τώρα πιά προτιμούνε νά πηγαίνουν στό γερμανικό κινηματογράφο παρά στόν ἑλληνικό. Ἐχουνε φίλες και φίλους Γερμανούς και μιλάνε πολύ καλά τά γερμανικά. Ἰδίως τό αγόρι, μόνο πού ξεχνᾶ τά ἑλληνικά. Ἐμεῖς οἱ γέροι δέν ἔχουμε σχέσεις, δέ μάθαμε και τή γλώσσα. Ἀλλά ἐδῶ είναι ὅλο τό χωριό μας, ἔχουμε φίλους και συγγενεῖς και κάνουμε παρέα και δέ μᾶς φαίνεται ἡ ξενιτειά.

— Αὐτό σημαίνει ὅτι δέν νοσταλγεῖτε νά επιστρέψετε στήν Ἑλλάδα;

— Ὁ καθένας νοσταλγεῖ. Ἀλλά ἐγώ δέν ἔχω καμιά διασύνη. Στό χωριό πιά δέν ἔχουμε κανένα. Οἱ γέροι πεθάνανε και οἱ νέοι είναι ἐδῶ. Τί νά πάμε νά κάνουμε. Τώρα μάθαμε κιόλας νά ζοῦμε γερμανικά. Ἐδῶ μᾶς φέρνονται καλά ὄχι σάν μιά φορά πού ὁ ἀγροφύλακας στό χωριό μέ τουφέκισε γιατί δέν ἄκουσα πού μου σφύριξε και δέ σταμάτησα. Ἐσεῖς μιλάτε, ἀλλά δέν ξέρετε τί θά πεί χωριό μετά τόν πόλεμο. Ἦτανε μιά ζωή πίσω ἀπό τόν ἥλιο και κρυφά ἀπό τό Θεό πού λέμε. Καμιά φορά θά γυρίσουμε ἅμα ἀποκατασταθοῦν τά παιδιά και πάρουμε και μεῖς τή σύνταξή μας. Γιατί τό χωριό είναι καλό ἅμα σούρχεται ἡ σύνταξη ἀπό τό ἐξωτερικό ὅπως στους Ἀμερικάνους. Γιά δουλειά στήν Ἑλλάδα δέν μπορεῖ νά σκέπτεται κανεῖς ἅμα ἔχει συνηθίσει τόσα χρόνια στή Γερμανία.

— Γιατί;

— Νά σου πῶ. Τό πρώτο είναι ὁ μισθός πού είναι για κλάματα. Ἀκόμα είναι τό μεροκάματο λέει 120 δραχμές. Ἐγώ τά θγάζω ἐδῶ μέ δυό ὥρες δουλειά, ἄλλοι πιά νέοι μέ μιάμιση. Ὑστερα είναι τό πιό σπουδαῖο ἡ συμπεριφορά τῶν ἀφεντικῶν. Ἐκεῖ στήν πατρίδα νομίζουνε πώς εἶσαι σκλάβος και πώς σου κάνουνε χατήρι νά σου δώσουνε δουλειά. Κάθε ὥρα σέ προσδάλουνε. Καί τί νά πεις; Τίποτα νά μήν πεις, γιατί ἅμα μιλήσεις σου δείχνουνε τήν πόρτα.

— Μά τώρα ἔχουν ἀλλάξει πολλά πράγματα.

— Δέ ξέρω, μακάρι. Ἐγώ μιά φορά καμένος εἶμαι και δέν πάω. Τό 1955 ἤρθανε στό χωριό ἕνας πολλά θαρῦς μέ τήν κουστωδία του. Λέγανε πώς κάποτε κρατοῦσε ἡ φύτρα του ἀπό τά χωριά μας. Ἐθγάλε λοιπόν κάτι χαρτιά στόν πρόεδρο και λέει ἐδῶ πέρα ὁ κάμπος ἀνήκει στήν οἰκογένειά μου, δρίστε και τά

χαρτιά. Στόν κάμπο εἶχα και γώ ἕνα χωράφι και μου λέει κι αὐτό εἶναι δικό μου. Λέω αὐτό τό κληρονόμησα ἀπό τόν πατέρα μου και κείνος ἀπό τόν παππού μου. Λέει ὁ παππούς σου εἶχε καταπατήσει. Πήγαμε στόν δικηγόρο στήν πόλη, λέει ὁ δικηγόρος και καταπάτηση νάσαι δέ θά τό πάρει γιατί ἔχουν περάσει τόσα χρόνια. Ἐοδέψαμε ἕνα σωρό λεφτά, ὕστερα χρειάζοτανε κι ἄλλα για τό παραπάνω δικαστήριο, δέν εἶχαμε και χάσαμε και τό χτήμα. Τί μου λές τώρα ἐσύ, ἐγώ αὐτό ξέρω.

— Ἐχετε ἀποκτήσει στή δουλειά σας καμιά ειδικότητα;

— Ὅχι. Οὔτε ἡ γυναίκα μου. Τό κορίτσι μας ὅμως ἔμαθε πλέχτρια στά νάυλον, δέν ξέρω ἀκριβῶς πώς τά λένε, και είναι τώρα τεχνίτρα. Κερδίζει καλά.

— Τά παιδιά σας δέν θέλουν νά επιστρέψουν στήν Ἑλλάδα;

— Τά παιδιά ἔχουν μπλέξει μέ τά πολιτικά και είναι ἐναντίον στήν κατάσταση.

— Ἐγώ σᾶς ρώτησα ἂν θέλουν νά επιστρέψουν στήν Ἑλλάδα.

— Ὅχι, δέ θέλουν. Τό αγόρι κιόλας δέν ἔχει διαβατήριο.

— Γιατί δέν ἔχει;

— Τοῦ τό πήρανε ὅταν τοῦ κόψανε τήν ἀναβολή ἀπό τό στρατό. Εἰδοποιήσανε τήν ἀστυνομία ὅτι δέν ἰσχύει πιά. Τοῦ κόψανε τήν ἀναβολή ἀπάνω στό δίπλωμα. Ἐκεῖνος εἶπε ἅμα πάω τώρα στρατιώτης και περάσουνε δυό - τρία χρόνια πάει τό δίπλωμα. Καί δέν πήγε. Εὐτυχῶς ἐδῶ οἱ Γερμανοὶ τοῦ δώσανε δικό τους διαβατήριο.

— Εἶστε εὐχαριστημένος ἀπό τό σπίτι σας; Τό δρῆματε μέ δυσκολία;

— Τό διαμέρισμα πού βλέπετε είναι δικό μας. Τό ἀγοράσαμε τό 1968 για 77.000 μάρκα. Δώσαμε τά 20.000 μπροστά, μπῆκαμε μέσα και ὕστερα πληρώνουμε 400 μάρκα τό μήνα, ὅσο δηλαδή θά δίναμε νοίκι μέχρι νά τό ξεπληρώσουμε. Τό ἔχουμε πάρει στό ὄνομα τοῦ κοριτσιοῦ γιατί και κείνο ἔβαλε τά πιό πολλά λεφτά. Ἐτσι δέν ξέρουμε τίς δυσκολίες πού λένε οἱ ἄλλοι. Πάντως ὑπάρχουνε δυσκολίες νά βρεῖς σπίτι και οἱ Γερμανοὶ νοικοκύρηδες πολύ ἐκμεταλλεύονται τούς ξένους.

Μόναχο, 1972.

N.G. Κατάγεται από χωριό τῆς Δράμας. Παντρεμένος. Ἐτῶν 40.

— Γιατί δέν προσπάθησες τόσα χρόνια νά μάθεις μιὰ τέχνη;

— "Άκου νά δεις καί μή λές γιατί δέν πάω. Σοῦ τῶπα καί πρωτύτερα ἐγώ στά πρόβατα ἤμανε καί εὐχαριστημένος ἤμανε ἂν εἶχα δικά μου κι εἶχα καί χωράφια νά τά θόσκω. Γιατί νά ξέρεις ἢ γεωργική δουλειά ἀφήνει ἅμα ἔχεις στρέμματα. Ἐγώ ἔχω σκοτούρες, ἅμα ἔχεις σκοτούρες πῶς νά μάθεις γράμματα, γλώσσα πού λένε κι ἅμα δέ ξέρεις γλώσσα νά καταλάβεις τί σοῦ λένε πῶς νά μάθεις τέχνη; Νά γυρίσω στή Σαλονίκη νά πάω στή φάμπρικα νά πάρω τί; 120 πού εἶναι τό μεροκάματο; Ὁ πατέρας μου γράφει πῶς γυρεῖ ἐργάτες γιά τά ροδάκια καί παίρνει 150 μάρκα, 600 δραχμές κατάλαβες, δέν πάω στό ἐργοστάσιο, θέλω νά πάρω δύο χτηματάκια καί ν' ἀνοίξω ἕνα μαγαζί νά ζήσω τά παιδιά μου. Ἡ τέχνη λέει, παίρνει πιό πολλά, λένε καί στό χωριό μου «μάθε τέχνη κι ἄστηνε» ἅμα μπορεῖς μάθε...

— Πῶς κανονίζετε τίς δουλειές σας χωρίς νά ξέρετε γερμανικά;

— Εἴμαστε ἐγγιά οἰκογένειες ἀπό τό ἴδιο χωριό. Δουλεύουμε σχεδόν ὅλοι μαζί καί μένουμε στήν ἴδια γειτονιά. Δέν ἔχουμε πάρε - δῶσε μέ Γερμανούς οὔτε μέ ἄλλους ξένους. Ὁ γιός μου πάει στό γερμανικό σχολεῖο, εἶναι τώρα 15 χρονῶ. Αὐτός μας βοηθᾷ ὅλους στά γερμανικά. Ἀπό μάς δέν ξέρει κανείς.

— Αὐτός ὁ τρόπος ζωῆς δέν εἶναι δύσκολος γιά σᾶς;

— Δύσκολος ξεδύσκολος ἔτσι μάθαμε νά ζοῦμε. Ἰδίως οἱ γυναῖκες ἀγριεύονται ν' ἀλλάξουνε γειτονιά καί νάχουνε γύρω τους ξένους.

— Ὁ γιός σας πῶς ἔμαθε γερμανικά;

— Τό στείλαμε ἀπό μικρό σ' ἕνα παιδικό σταθμό, στίς καλόγριες, μᾶς τό εἶχε δάλει ἕνα κοριτσάκι ἀπό τή γειτονιά πού δούλευε ἐκεῖ καί κεῖ τᾶμαθε τό παιδί.

Ἐρλάγκεν, 1972.

Ἄφρ. 28 ἐτῶν.

— Ποιοί ἦταν οἱ λόγοι πού σ' ἀνάγκασαν νά φύγεις ἀπό τήν Ἑλλάδα;

— Κατ' ἀρχήν οἱ συνθήκες πού μ' ἀνάγκασαν νά φύγω ἀπό τήν Ἑλλάδα ἦταν γιά νά βοηθήσω τόν ἀδελφό μου. Σπούδαζε ἐδῶ στό ἐξωτερικό καί ἐπειδή οἱ γονεῖς μου δέν μπορούσανε νά τόν βοηθήσουνε γι' αὐτό τό λόγο ἀναγκάστηκα καί ἦρθα στό ἐξωτερικό. Ἦρθα μέ συμβόλαιο καί ἔμεινα βέβαια σέ χάιμ. Τότε τό '61 ἦτανε φτηνό τό ἐνοίκιο, ἦταν 30 μάρκα στό ἄτομο. Στό δωμάτιο μέναμε τέσσερις κοπέλλες. Σέ ἄλλα δωμάτια μένανε καί τρεῖς καί πέντε. Ἐκεῖ ἔμεινα 13 μῆνες ἀκριβῶς. Μετά ἔφυγα ἀπ' αὐτή τή φέρμα.

— Ποιά φέρμα ἦταν αὐτή;

— Ἦτανε κλωστήριο τοῦ Νέκερμανν. Μετά ἀπό κεῖ ἦρθα ἐδῶ στόν ἀδελφό μου καί μέναμε σέ πριβάτ σπίτι. Ἦτανε πολύ ἀκριβότερο τό ἐνοίκιο καί ἐργαζόμουνε σέ ἴδιο ἐργοστάσιο. Ἄλλά τά λεφτά ἦτανε πάρα πολύ λίγα.

— Πῶς ἐργαζόσουν ἐκεῖ, εἶχες ἀκκόρντ;

— Τό ἀκκόρντ ἦταν ομαδικό. Σ' αὐτή τή φέρμα ἔμεινα δύο-μυῖ χρόνια. Μοῦ εἶχε δώσει ἡ φέρμα ἕνα σπίτι πού ἦτανε σέ πολύ ἄθλια κατάσταση. Ἦτανε μιὰ τρώγλη καί μέναμε μέ τόν ἀδελφό μου καί μιὰ ἄλλη κοπέλλα. Πληρώνουμε 15 μάρκα τό ἄτομο, ἀλλά ἦτανε τό νερό ἔξω, καμινές ἔξω, ἦτανε πρωτόγονη ἡ κατάσταση. Καί ἕνα δωμάτιο δύο ἐπί δύο, τά κρεβάτια ἦτανε τό 'να πάνω σ' ἄλλο. Ὅπως οἱ στρατιῶτες. Μετά ἀπό κεῖ, δέν κάθισα φυσικά πολύ καιρό γιατί δέν μπορούσα νά μένω σ' ἕνα τέτοιο σπίτι, ἔφυγα καί πῆγα στή Ζήμενς. Ἀπό τότε εἶμαι ἐκεῖ. Σπίτι δέν πῆρα ἀπό τή Ζήμενς γιατί δέν μπορούσανε νά δώσουν καί στόν ἀδελφό μου ἐπειδή δέν ἐργαζότανε σ' αὐτή τή φέρμα. Ἀπό τότε ἐξακολουθῶ νά εἶμαι σ' αὐτό τό ἐργοστάσιο. Φυσικά ἔχω ἀκκόρντ, ἡ ὥρα εἶναι πολύ ἐλαττωμένη, μετά ὅμως ἀπό 4 χρόνια ἄλλαξα δουλειά καί πῆγα σέ ἕνα ἄλλο τμήμα ἀνήκει στή Ζήμενς ἀλλά αὐτό εἶναι ἐκεῖ πού γίνονται οἱ ἐφευρέσεις, οἱ δοκιμές τῶν μηχανῶν καί ἐκεῖ δέν ὑπάρχει ἀκκόρντ καθόλου. Τά χρήματα φυσικά εἶναι λίγο καλύτερα, πῆραμε καί τήν ἀβέση ἔ, ἀπό τότε εἶμαι ἐκεῖ.

— Πόσο πληρώνεσαι τήν ὥρα;

— 5,51 μάρκα ἀκάθαρτα.
 — Εἶχες ἐργαστεί σέ ἐργοστάσιο στήν Ἑλλάδα;
 — Ὁχι, στήν Ἑλλάδα δέν εἶχα ἐργαστεί ποτέ μου σέ ἐργοστάσιο. Ἐργαζόμουνε σέ χωράφια.
 — Ὅταν ἦρθες ἐδῶ γιά πρώτη φορά σέ ἐργοστάσιο τί ἐντύπωση σοῦ ἔκανε;
 — Πολύ δύσκολα γιὰτί ὅσο νᾶναι δέν ἤξερα ἄς ποῦμε πῶς εἶναι ἡ ἐργασία στό ἐργοστάσιο καί μου φαινότανε πολύ δύσκολα.
 — Εἶσαι παντρεμένη;
 — Ὁχι.
 — Πῶς βλέπεις τήν ζωή ἐδῶ σάν κοπέλλα; Ἐχεις φίλιες μέ Γερμανούς;
 — Φίλιες μέ Γερμανούς δέν ἔχω πάρα πολλές, μόνο στό ἐργοστάσιο. Ἐξω πριθάτ δέν ἔχω. Ἴσως νά μὴν τό ἐπιδίωξα γιὰτί ἔχω πάρα πολλές δουλειές, ἂν ἐπιδίωξω ἴσως νά κάνω φίλιες.
 — Σκέφτεσαι νά μείνεις πολλά χρόνια στή Γερμανία;
 — Ὁχι, δέν σκέφτομαι νά μείνω πάρα πολύ ἐδῶ, θέλω νά γυρίσω στήν Ἑλλάδα.
 — Ἐχεις σκεφθεῖ νά εἰδικευτεῖς ἐδῶ σέ μιὰ δουλειά, νά πᾶς σέ καμιὰ σχολή;
 — Εἶχα πάει μιὰ φορά σέ μιὰ σχολή κομμωτικῆς καί πῆρα ἓνα δίπλωμα, φυσικά σέ λίγο διάστημα, σέ ἕξι ἐβδομάδες. Προηγούμενως ὅμως δέν εἶχα μάθει τίποτα σχετικό μ' αὐτό τό ἐπάγγελμα, ἀλλά ἐπειδή μ' ἄρεσε πολύ πῆγα καί πῆρα τό χαρτί. Ἴσως νά μοῦ χρησιμεύσει ἀργότερα.
 — Πῶς διασκεδάσεις ἐδῶ;
 — Ἐχω δύο χρόνια νά διασκεδάσω. Πρῶτα πῆγαινα, ἀλλά ἐδῶ ἡ διασκέδαση εἶναι πολύ ἐξωφρενική, δέν μ' ἀρέσει. Οἱ νέοι ἔχουν πάρει ἓναν ἄσχημο δρόμο, δέν μ' ἀρέσει ἐμένα αὐτός ὁ δρόμος.
 — Στήν Ἑλλάδα τί σκέφτεσαι νά κάνεις;
 — Σκέφτομαι νά ἐργαστώ.
 — Ἐφυγες ἀπό τήν Ἑλλάδα μέ πλοῖο ἢ μέ τραῖνο;
 — Ἐφυγα μέ τό πλοῖο. Ἐκινήσα ἀπό τή Μακεδονία, ἀπό τό χωριό μου μέ τό λεωφορεῖο, μετά ἀπό τή Θεσσαλονίκη μέ τό τραῖνο μέχρι τήν Ἀθήνα καί τόν Πειραιά καί μετά ἀπό κεῖ μέ τόν Κολοκοτρώνη, αὐτό τό θαπὸρι πού μεταφέρει ὅλους τούς μετανάστες στή Γερμανία. Προτοῦ ξεκινήσω εἶχε ἔρθει ἓνας ἀπό τό χωριό μας πού αὐτός ἐργαζόταν σ' αὐτή τή φέρμα σάν διερμηνέας. Αὐτός εἶχε ἔρθει μέ ἓναν ἀντιπρόσωπο τῆς φέρμας καί εἶχε πεῖ ὅτι χρειάζονται ἐργάτες. Γράφτηκα καί γώ, πῆραμε τήν πράσινη

κάρτα. Φυσικά ἐπειδή ἦταν αὐτός γιὰτί ἀλλῶς δέν τήν παίρναμε εὐκολα. Μέ τό ὄνομα αὐτουνοῦ πῆγαμε στό γραφεῖο καί πάλι ἐκεῖ δυσκολίες βρεθήκανε. Ὁ ὑπάλληλος δέν πίστευε. Τέλος πάντων τό ἀπόγευμα τῆς ἴδιας μέρας ξαναπῆγα καί τήν πῆρα τήν πράσινη κάρτα. Ἦμαστε τέσσερις κοπέλλες ἀπό τό χωριό μου. Τήν ἴδια μέρα πῆραμε τήν κάρτα ἐπειδή ἦταν ὁ διερμηνέας. Ἐκεῖ ἔξω ὅπως ἐβλεπα δυσκολευόταν νά τήν πάρουν, περίμεναν οὐρές. Μετά ἀπό κεῖ, σέ ἓνα μῆνα σχεδόν, ἔγιναν τά χαρτιά, διαβατήριο, περάσαμε γιὰτρούς, ὅλα ἐντάξει. Εἶχαμε συμφωνήσει ἀπό τό γραφεῖο εὐρέσεως ἐργασίας τῆς Θεσσαλονίκης νά φύγουμε σέ ἓνα μῆνα, ἀλλά δέν ἦταν δυνατόν διότι εἶχε συμπληρώσει ἡ ἀποστολή κι' ἔτσι φύγαμε τήν ἐπόμενη ὀδομάδα. Τό ταξίδι ἦταν πέντε μέρες. Ἦταν ἀκριθῶς στίς 22 Σεπτεμβρίου τοῦ 1961 καί φτάσαμε στόν προορισμό μας στίς 26 Σεπτεμβρίου, στή Χαϊλμπρόν. Ἔτσι λέγεται αὐτή ἡ πόλις. Ὅταν φτάσαμε στήν Ἰταλία μετά πῆραμε τό τραῖνο ἀπό τό Μπρίντισι, ἦρθαν οἱ ἀχθοφόροι, φυσικά ὅλα αὐτά ἦταν πληρωμένα. Μᾶς παράλαβαν τίς βαλίτσες μέ ἀμαξάκια τίς πῆγαμε στό τραῖνο καί μεῖς περνούσαμε ἀπό κοντρόλ. Ἐν συνεχείᾳ μπαίναμε στό τραῖνο γιά Μόναχο. Στό Μόναχο φτάσαμε μεσάνυχτα. Ἐκεῖ μᾶς παραλάβανε διερμηνεῖς, Ἑλληνες, μᾶς κατέβασαν κάτω στό ὑπόγειο καί κεῖ προτοῦ μᾶς φωνάξουνε τά ὀνόματα μᾶς εἶχανε δώσει ἓνα ποτήρι καφέ, κάτι σοκολατάκια, κάτι μπανάνες καί μετά φωνάζανε στό μεγάφωνο κατά σειρά ὅπως ἦτανε κανονισμένα τά συμβόλαια μέ τά νούμερα καί τόν προορισμό τῶν ἐργατῶν. Καί ἔτσι μᾶς διαμοιράσανε ἀπό κεῖ τόν κάθε ἐργάτη πού ἔπρεπε νά πάει. Καί μετά ἀπό κεῖ ἐν συνεχείᾳ τό ταξίδι ὡς τή Στουτγκάρδη καί μετά Χαϊδελβέργη.

— Ἦξερεις τή δουλειά πού πῆγαινες νά κάνεις; Σοῦ ἔδειξε κανεῖς;

— Ἦτανε μιὰ αἶθουσα ὄχι πολύ μικρή ἀλλά οὔτε πολύ μεγάλη πού ἦτανε μιὰ δασκάλα μέσα ἀπό τό ἐργοστάσιο πού μᾶς μάθαινε πρῶτα σχετικά μέ τή δουλειά, λίγα πράματα, ὄχι ὅλα. Δηλαδή τό πιό σπουδαῖο ἦτανε νά φτιάχνουμε τούς κόμπους γιὰτί ἔπρεπε νά ἐνώνουμε τίς κλωστές, γιὰτί ἦτανε κλωστήριο. Αὐτό βασικά ἔπρεπε νά μάθω ἐκεῖ μέσα, κάθισα σαράντα μέρες. Ἐπειτα μᾶς στείλανε στά τμήματα.

— Εἶχες καλές σχέσεις μέ τίς Γερμανίδες στό ἐργοστάσιο;

— Οἱ σχέσεις μου ἐμένα, ἦταν σχετικά, δηλαδή δέν εἶχα καλή ἐμπειρία ἀπό τίς σχέσεις. Ἦτανε μόνο μία πού καταλάβαινε περισσότερο, ἐπειδή δέν ἦτανε τώρα ἀπό κείνο τό μέρος

μάς καταλάβαινε περισσότερο ή ήταν τά αισθήματά της τέτοια, δέν μπορώ νά καταλάβω.

— Οί Έλληνίδες έδω πώς περνοῦν τόν ἐλεύθερο χρόνο τους, πώς διασκεδάζουν;

— Οί Έλληνίδες ὅσον ἀφορᾷ τίς παντρεμένες γυναῖκες, γιατί ἐκεῖ πού δουλεύω ἐγώ δέν υπάρχουν ἐλεύθερες, αὐτές κλείνονται στό σπίτι, οἱ ἄντρες τους δέν τίς θγάζουν ἔξω ποτέ, αὐτοὶ ἀσχολοῦνται μέ τά χαρτιά καί μέ τό ποδόσφαιρο. Αὐτές στό σπίτι ἔχουν τήν τηλεόραση, ἀποβλακώνονται ἐκεῖ πέρα, ἔχουνε τά παιδιά τους καί ἀσχολοῦνται μέ τίς δουλειές τοῦ σπιτιοῦ. Αὐτή εἶναι ή διασκέδαση τῶν Έλληνίδων γυναικῶν. Οἱ ἐλεύθερες, οἱ περισσότερες, ἔχουν πάρει ἀπ' ὅτι ἀκούω κακό δρόμο. Δηλαδή ἔχουν πέσει στήν παρανομία, δηλαδή πώς τό λένε... Ἐργάζονται καί σέ ἐργοστάσιο. Ἄλλες πάλι ἐργάζονται σέ ἑλληνικά μαγαζιά, πού εἶναι ἄς ποῦμε διασκεδάσεως μαγαζιά καί ἐκεῖ μέσα γίνονται αὐτά τά πράματα.

— Συναντᾶς δυσκολίες μέ τή γερμανική γλώσσα;

— Ὁχι, ἐγώ δέν ἔχω δυσκολίες. Ἐχω πάει δύο φορές στό σχολεῖο, διάβασα καί μόνη μου' τά πιό σπουδαῖα τά ἔχω μάθει, αὐτά πού χρειάζομαι περισσότερο ὅταν ἔχω ἐπαφές μέ Γερμανούς, δηλαδή στή δουλειά ἀπάνω.

— Γενικά οἱ κοπέλλες ἔχουν δυσκολίες μέ τή γλώσσα καί πώς ἀντιμετωπίζουν τά προβλήματά τους;

— Ὅλες οἱ κοπέλλες, τότε καί γώ δέν γνώριζα γερμανικά, εἶχαμε ὅμως τό διερμηνέα πού κάθε τόσο πηγαίναμε σ' αὐτόν καί μάς ἐξυπηρετοῦσε, φυσικά ὄχι ὅλες τίς φορές. Αὐτός πού ήταν καί ἀπό τό χωριό μου καί τόν γνωρίζω προσωπικά, ὄχι δέν τό λέω ἄς ποῦμε ὅτι ἔχω κανένα μίσος ἀπέναντί του, ἦτανε μάλιστα φίλος τοῦ ἀδελφοῦ μου ἀπό τά σχολικά χρόνια. Αὐτός μιά φορά εἶχε κάνει τό ἔξής σέ μιά συμπεθέρα μου. Τῆς εἶχε γίνει ἕνα λάθος μέ τά λεφτά της. Τῆς δώσανε λιγότερα 60 μάρκα καί ή κοπέλλα ἐπειδὴ δούλευε καί τάβγαζε μέ τόν ἰδρώτα της ἄρχισε νά κλαίει καί διαμαρτυρότανε στόν μαέστρο της καί τῆς λέει ὁ μαέστρος νά πάει στό διερμηνέα. Πηγαίνει στό διερμηνέα καί τῆς λέει αὐτός, ἔ μωρέ τώρα τί θέλεις, καλὰ λεφτά πῆρες, τί θέλεις νά πᾶμε ἐκεῖ πέρα στό γραφεῖο. Δέν πηγαίνομε. Δῶσε ἕνα τάλληρο, τῆς λέει, γιά νά πᾶμε. Καί τότε αὐτή ἔρχεται μέ τά κλάματα σέ μένα καί τῆς λέω ἐγώ δέν θά δώσεις οὔτε ἕνα φράγκο, αὐτός πληρώνεται ἀπό τή φίρμα, ἀπό τά δικά μας τά λεφτά πληρώνεται, ἐπομένως δέν θά τοῦ δώσεις φράγκο. Καί μετά πηγαίνει στό μαέστρο της, εὐτυχῶς πού ήταν αὐτός καλός ἄνθρωπος

καί τή βοήθησε καί πῆγαν μαζί στό γραφεῖο καί τῆς δώσανε τά λεφτά πού τῆς εἶχανε κάνει αὐτό τό λάθος ἀπό ἀπροσεξία δῆθεν.

— Οἱ κοπέλλες πού εἶναι ἐδῶ μαθαίνουν γερμανικά; Ὑπάρχει καμιά σχολή πού νά μποροῦν νά παρακολουθήσουν τή γλώσσα;

— Ὡς τώρα δέν ὑπῆρχε τίποτα. Σχολή ὑπῆρχε μόνο ἀπό τήν πόλη, ὅπως καί γώ ἔχω πάει σ' αὐτήν τήν σχολή καί πλήρωνα ἀπό τό πορτοφόλι μου λεφτά. Φυσικά δέν ήταν πολλές ὥρες μαθήματα. Ἦταν δύο φορές τήν ἐβδομάδα. Καί τώρα ἀπό φέτος ἄρχισε μιά σχολή, ἔχει ἀναλάβει ή Ἀρμπάιτσοάμτ τῆς Νυρεμβέργης στό Ἐρλάνγκεν καί ἐκεῖ πηγαίνουν καί γυναῖκες καί ἄντρες καί μαθαίνουν τή γερμανική μέ Ἑλληνες δασκάλους. Ἄλλά τά λεφτά εἶναι περισσότερα. Πληρώνουν 45 μάρκα τό τρίμηνο. Τά χρήματα αὐτά τά παίρνει τό Ἀρμπάιτσοάμτ.

— Οἱ κοπέλλες πού βρίσκονται ἐδῶ σκέφτονται νά γυρίσουν κάποτε στήν Ἑλλάδα;

— Ναί, οἱ περισσότερες θέλουν κάποτε νά γυρίσουν στήν Ἑλλάδα. Θέλουν ὅμως πρώτα νά κάνουν λεφτά πολλά. Καί φυσικά αὐτός εἶναι καί ὁ λόγος πού κλείνονται μέσα στό σπίτι τους καί κάνουν οἰκονομίες ἀπό διάφορα ἄλλα πράγματα, ἀπό ρούχα, ἀπό φαγητό, ἀπό διασκέδαση. Φυσικά θέλουν μιά μέρα νά γυρίσουν στήν Ἑλλάδα. Αὐτοὶ πού θέλουν νά μείνουν εἶναι λίγοι, μετρημένοι.

— Οἱ κοπέλλες αὐτές πού εἶναι ἐδῶ γυρίζοντας στήν Ἑλλάδα θέλουν νά συνεχίσουν νά ἐργάζονται;

— Αὐτές οἱ κοπέλλες ἀπ' ὅτι ἔχω συζητήσει μέ ὀρισμένες, λένε ὅτι, «θά πάω στήν Ἑλλάδα, ὁ ἄντρας μου θά δουλεύει καί γώ θά κάθομαι σπίτι». Καί οἱ ἀνύπαντρες μαζεύουνε πάρα πολλά λεφτά, κάνουνε σκληρή οἰκονομία γιά νά παντρευτοῦνε ἕνα πλούσιο γαμπρό καί νά πᾶνε κι' αὐτές στήν Ἑλλάδα νά τόν θροῦνε, ἢ νά τόν θροῦνε ἐδῶ. Δηλαδή μαζεύουνε τά χρήματα γιά νά θροῦνε ἕναν πλούσιο γαμπρό νά κάθονται στό σπίτι. Κάνουν προίκα. Δυστυχῶς ἐξακολουθοῦν νά σκέφτονται ἔτσι. Καί οἱ περισσότερες ἔρχονται μ' αὐτό τό σκοπό στή Γερμανία.

Μόναχο, 1972.

Σοφία, 24 χρονών. Από χωριό της Μακεδονίας.

Ἐγώ στην Ἑλλάδα ζούσα σέ χωριό. Ἦμασταν πέντε ἀδέλφια καί μία μητέρα. Δέν δούλεψα στην Ἑλλάδα σέ ἐργοστάσιο, μόνο στά χτήματα στό χωριό πού ἤμουν. Ζούσα σέ στενό περιβάλλον, τό χωριό μου ἦταν μικρό, ἤθελα πιά νά φύγω ἀπό τό χωριό, νά πάω κάπου ἄλλοῦ νά ἐργαστῶ καί ἔτσι προτίμησα ν'ἄρθω στην Γερμανία. Νομίζω ὅτι οἱ ὅροι τῆς ἐργασίας τέλος πάντων εἶναι καλύτεροι στή Γερμανία ἀπ' ὅτι στην Ἑλλάδα σ' ἔνα ἐργοστάσιο. Καί ὄχι ὅτι πειράχτηκα ἀπό τούς ἄλλους καί ἔφυγα, μόνη μου ἔτσι πήρα τήν ἀπόφαση νά φύγω.

— Ἦταν ἄλλοι στην οἰκογένειά σου πού εἶχαν φύγει;

— Ὄχι, στην οἰκογένειά μου ἤμουν μόνο ἐγώ πού ἔφυγα, γράφτηκα στό γραφεῖο, μετά ἀπό δύο μήνες ἔγιναν τά χαρτιά μου, στην Ἀθήνα βέβαια, καί ἤρθα μέ τό πλοῖο καί ἀπό κεῖ ἐν συνεχείᾳ μέ τό τραῖνο στή Γερμανία.

— Εἶχες ξαναδουλέψει σέ ἐργοστάσιο;

— Ὄχι, ὄχι ποτέ μου.

— Πῶς σοῦ φάνηκε ὅταν πρωτομπήκες στό ἐργοστάσιο;

— Ἐ, βέβαια λιγάκι δύσκολα, γιατί ἐγώ εἶχα συνηθίσει νά δουλεύω σέ διαφορετική δουλειά ἀπ' ὅτι συνάντησα ἐδῶ. Ἀλλά δέν μπορῶ νά πῶ ὅτι μοῦ ἦταν δύσκολα, προσαρμόστηκα εὐκολα.

— Εἶπες ὅτι ἄρχισες ἀπό τήν ἀρχή μέ ἀκκόρντ;

— Ναι, βέβαια.

— Ἦταν αὐστηρό τό ἀκκόρντ;

— Ὄχι.

— Δούλεψες σέ ἀνθυγιεινή δουλειά;

— Ἡ δουλειά μου λέγεται μουτζούρα. Στό ἀμπτάιλουγκ πού δουλεύω ἐγώ εἶναι λίγο θρώμικη ἢ δουλειά, ἄν καί γώ δέν τήν βλέπω καί τόσο ἀνθυγιεινή.

— Μουτζούρα γιατί;

— Γιατί λερώνονται τά χέρια, ἢ ρόμπα ἢ ὅποια φοροῦμε, κατὰ τά ἄλλα εἶναι καλή, βέβαια δέν ἔχω δουλέψει καί σέ ἄλλα τμήματα γιά νά κάνω σύγκριση καί ἔτσι δέν ξέρω.

— Δουλεύεις ἀπό τότε πού ἤρθες στή Ζήμενς;

— Ναι. Ἀπό τήν ἀρχή στην Ζήμενς καί στην ἴδια δουλειά.

— Μένεις ἀπό τήν ἀρχή στό χᾶιμ;

— Ναι.

— Πόσα χρόνια ἔχεις στή Γερμανία;

— Τέσσερα.

— Σκέφτεσαι νά γυρίσεις στην Ἑλλάδα;

— Ναι, σκέφτομαι νά γυρίσω καί γρήγορα.

— Ἦρθες ἐδῶ γιά νά κάνεις χρήματα;

— Ὄχι. Ἄν πῶ ὅτι ἤρθα γιά νά κάνω λεφτά θά πῶ ψέματα.

Γιά νά ζήσω μόνο μιά καλύτερη ζωή, δηλαδή πιό ἄνετα σάν ἐργαζόμενη μπορῶ νά πῶ. Ἀλλά ὄχι γιά νά κάνω πολλά λεφτά καί νά γυρίσω στην Ἑλλάδα. Ὅπως διαπίστωσα βέβαια ἐγώ, δέν μπορῶ, δέν γίνεται. Τά λεφτά γιά νά τά κάνεις πρέπει γά δουλέψεις πολύ, δέν πρέπει νάχεις κάτι ἔξοδα πού ἄλλοι τά θεωροῦν περιττά — οἱ μετανάστες τέλος πάντων — αὐτά δέν πρέπει νά τάχεις γιά νά μαζέψεις πολλά λεφτά.

— Σκέφτεσαι ποτέ νά παντρευτεῖς Γερμανό;

— Καί σ' αὐτό δέν μπορῶ νά πῶ ψέματα. Ἄν μοῦ τύχαινε ἕνας καλός Γερμανός καί θά μ' ἄρεσε πάρα πολύ, θάταν καλός, μπορεῖ νά τόν ἔπαιρνα. Ἄν ἔλεγα ὄχι δέν θάταν ἀλήθεια.

— Ἐρεῖς ἄλλες περιπτώσεις γυναικῶν πού νάχουν παντρευτεῖ μέ Γερμανούς;

— Ναι.

— Εἶναι εὐχαριστημένες;

— Δυστυχῶς οἱ περιπτώσεις πού ξέρω οἱ περισσότερες δέν εἶναι εὐχαριστημένες.

— Γιά ποιούς λόγους κυρίως;

— Ἐ, μήπως τά ἤθη καί τά ἔθιμα τῶν Ἑλλήνων δέν ταιριάζουν βέβαια μ' αὐτούς τούς Γερμανούς ἐδῶ καί αὐτές μπορεῖ νά εἶναι οἱ κυριότερες συνθήκες πού κάνουν τή ζωή τους δύσκολη. Ἄν μέ τά χρόνια προσαρμοστοῦν καί μποῦν στό περιβάλλον αὐτό στό ὁποῖον εἶναι καί αὐτοί μπορεῖ σιγά-σιγά νά συνηθίσουν καί νά τό ξεπεράσουν αὐτό καί νάνα εὐχαριστημένες, βέβαια στην ἀρχή ὅλες ἢ οἱ περισσότερες εἶναι μετανιωμένες. Εἶναι μερικές πού εἶναι εὐχαριστημένες, δέν μποροῦμε νά πούμε κανόνας ὅτι ὅλες ἀπότυχαν.

— Στή δουλειά πού κάνεις ὅλα αὐτά τά χρόνια ἔχεις εἰδικευτεῖ κιόλας; Μπορεῖς νά πᾶς στην Ἑλλάδα σάν εἰδικευμένη ἐργάτρια;

— Ὄχι, δέν φαντάζομαι. Ἐκτός ἄν πάω στό ἐργοστάσιο στή ὑποκαταστήματα πού εἶναι ἐκεῖ τῆς Ζήμενς καί ἐργαστῶ. Ἄν ἔχω τό χαρτί ἀπό δῶ ὅτι ἐργάστηκα στή Ζήμενς καί τό δείξω ἀσφαλῶς περισσότερες προϋποθέσεις ὑπάρχουν νά μέ πάρουνε.

— Θέλεις νά ἐργαστεῖς στην Ἑλλάδα πάλι στην Ζήμενς;

— Θά προτιμούσα πάλι σέ γερμανική εταιρία γιατί δέν ξέρω, δέν έχω ξαναδουλέψει στήν Ελλάδα σέ εργοστάσιο γιά νά δώ πώς είναι οί εργαζόμενες στήν Ελλάδα. Έδω είμαι ευχαριστημένη και θά προτιμούσα πάλι νά εργαστώ στή Ζήμενς. Στά ελληνικά εργοστάσια νομίζω πώς δέν θά μπορώ νά θρώ δουλειά στό τύπο τής εργασίας πού κάνω. Και τώρα πού φεύγω, βέβαια νά ξεκουραστώ λίγο στήν Ελλάδα νά αναπνεύσω λίγο άέρα ελληνικό και μετά ν' αρχίσω δουλειά πάλι στό εργοστάσιο τής Ζήμενς τό όποιο είναι στή Θεσσαλονίκη.

— Ύπάρχουν σχολές γιά τή γερμανική γλώσσα πού νά μποροῦν οί εργαζόμενοι νά παρακολουθοῦν;

— Άπ' ότι άκούω υπάρχουν και χωρίς λεφτά μπορεί νά πει κανείς. "Όταν προσπαθήσει κανείς και θελήσει νά μάθει νομίζω ότι είναι εύκολο, σου δίνεται ή ευκαιρία." Άλλο τό άν δέ θέλουμε έμεις, άδιαφοροῦμε, ή δέν έχουμε όρεξη ή είναι τά άλλα θέματα αὐτά. Λένε ότι υπάρχουνε. Έγώ δέν μπορώ νά μιλήσω υπεύθυνα γι' αὐτό.

— Πρίν φύγεις γιά τή Γερμανία είχες ξαναταξιδέψει σέ μεγάλη πόλη στήν Ελλάδα;

— Ναι, άσφαλώς. Είχα πάει στήν Άθήνα και στήν Θεσσαλονίκη.

— Ύπῆρχε καμιά διαφορά μεταξύ τοῦ ταξιδιοῦ πού έκανες στήν Άθήνα μέ τό ταξίδι πού έκανες πρὸς τό Μόναχο;

— "Όταν ήρθα δῶ στό Μόναχο; Δηλαδή άν συγκρίνεις τό ταξίδι στήν Άθήνα και Θεσσαλονίκη; Μά έγώ όταν πήγαινα στήν Άθήνα ή στή Θεσσαλονίκη δέν πήγαινα νά εργαστώ. Αὐτή ήτανε ή διαφορά. Έκει πήγαινα γιά νά γυρίσω, τέλος πάντων νά δῶ, ένῶ έδῶ ήρθα μέ τή προϋπόθεση νά δουλέψω, δέν ήρθα ὡς τουρίστρια.

— "Όταν έφτασες στό Μόναχο πέρασες πάλι από επιτροπή;

— Ναι, περάσαμε πάλι από επιτροπή, από γιατρό.

— Πώς ήταν ή συμπεριφορά τους άπέναντί σας;

— Καλή, καλή.

— Έφυγες από τήν Ελλάδα μέ σκοπό νά βοηθήσεις και τήν οικογένεια σου;

— Όχι.

— Γνωρίζεις Έλληνες πού νά έχουν επιστρέψει στήν Ελλάδα;

— Όχι, δέν μου έτυχε νά έκανα παρέα τέτοιους πού νά φύγανε στήν Ελλάδα. Οί περισσότεροι παραμένουν. Έκτός από μία φίλη μου, όχι και πολύ φίλη μου, αλλά τέλος πάντων γνωστή κοπέλλα ή όποια δούλευε έδῶ στή Ζήμενς και έφυγε και πήγε

στή Θεσσαλονίκη, έπιασε δουλειά στή Ζήμενς και είναι ευχαριστημένη.

— Κρατήσεις έχεις πολλές από τή δουλειά σου;

— Ναι, έχω.

— Πόσα χρήματα παίρνεις και τί κρατήσεις έχεις;

— Από 1.147,64 μάρκα μένουνε καθαρά 709,46 πού περιλαμβάνεται τό δωμάτιο και όλα τά άλλα.

— Στή δουλειά σου πώς σου φέρονται;

— Πολύ καλά.

— Έχεις καλές σχέσεις μέ τους Γερμανούς στή δουλειά σου ή και μέ άλλες εθνικότητες;

— Πολύ καλές μπορώ νά πῶ. Είμαι ευχαριστημένη από τους προϊσταμένους μου, άπ' όλους. Μέχρι τώρα στά τέσσερα χρόνια πού είμαι δέν μου έτυχε ποτέ μία άσχημη περίπτωση νά τή θυμάμαι. Πραγματικά θά φύγω από τή Γερμανία, και δέ μου έτυχε ένα κακό, νά πῶ νά φύγω νά γλυτώσω. "Όχι, αὐτό τό πράγμα δέν μου συνέβη. Φεύγω γιατί λέω φτάνει, τέσσερα χρόνια μακριά από τους δικούς μου, ύστερα και ή άποκατάσταση έδῶ στή Γερμανία είναι πολύ δύσκολη, τό κλίμα βέβαια μ' ένοχλεί...

— Σου έτυχε σ' αὐτά τά τέσσερα χρόνια ν' άρρωστήσεις έτσι πού νά χρειάστηκες νά φύγεις άπ' τή δουλειά σου;

— Ναι, βέβαια. Μου έτυχε, άρρώστησα.

— Ήταν κανένα άτύχημα τής δουλειάς;

— Όχι, όχι. Δικό μου.

— Σ' αὐτά τά τέσσερα χρόνια έχεις πάει καθόλου στήν Ελλάδα;

— Μία φορά.

— "Όταν πρωτοήρθες στό εργοστάσιο θά είχες σίγουρα δυσκολίες μέ τή γλώσσα. Πώς ξεπέρασες αὐτές τίς δυσκολίες;

— Α, εύτυχώς υπήρχανε άλλες Έλληνίδες πού είχαν χρόνια και οί όποίες αὐτές μάς βοήθησαν έμάς τίς καινούργιες πού δέν ξέραμε τή γλώσσα. Και έτσι δέν αντιμετώπισα δυσκολίες.

— Ύπάρχουν κι άλλες εθνικότητες στό τμήμα πού εργάζεσαι έσύ;

— Ναι, βέβαια. Τουρκάλες, Γιουγκοσλάβες...

— Τί σχέσεις έχουν οί Έλληνίδες μ' αὐτές;

— Καλές. Οί περισσότερες έχουν καλές σχέσεις. Νομίζω ότι οί εργαζόμενες οί Έλληνίδες είναι πιό φιλήσυχες και πιό εργατικές στή δουλειά τους, γι' αὐτό και δέν υπάρχουν περιπλοκές μέ τίς κοπέλλες οί όποίες έρχονται από τήν Ελλάδα, ένῶ οί ξένες, λίγο οί Τουρκάλες, δέν άγαποῦν τόσο τήν εργασία, τέλος πάντων

δέν έρχονται νά δουλέψουν αλλά έρχονται μόνο και μόνο για νά ξεφύγουν από τό περιβάλλον στό οποίο ζοῦνε και δέν έχουν ανάγκη. Γι' αυτό και δέν φέρονται κανονικά στην εργασία τους. Φεύγουν εκεί πού δέν πρέπει, λείπουν και δέν τηλεφωνοῦν, τέλος πάντων αὐτοί είναι κανόνες πού πρέπει νά τούς τηροῦν.

—Υπάρχουν και Γερμανίδες εκεί πού εργάζεσαι;

—Υπάρχουν.

—Τί σχέσεις έχουν οι Γερμανίδες μέ τίς ξένες;

—Λιγάκι ὄχι τόσο θερμές. Αὐτές περισσότερο κάνουν παρέα μεταξύ τους, δέν θέλουν νάχουν δισοληψίες μέ τίς ξένες ἐθνικότητες.

—Ἐξω ἀπ' τή δουλειά σου κάνεις παρέα μέ Γερμανούς;

—Ὀχι, δέν κάνω.

—Γιατί; Ὑπάρχει κανένα ἐμπόδιο; Ἡ δέν θέλεις ἐσύ;

—Ὀχι μπορῶ νά πῶ. Μπορεῖ βέβαια και ἡ γλώσσα ἐπειδή δέν ἤξερα νά μιλῶ κι' ἔτσι δέν ἔτυχαν περιπτώσεις δέν μπορῶ νά πῶ ὅτι ἐγώ προσπάθησα ἢ θέλησα αλλά βρήκα ἀπό μέρος τους ἀδιαφορία και περιφρόνηση, δέν ἔτυχε.

—Εἶπες ὅτι ἀπό τήν ἀρχή εργάζεσαι ἀκκόρντ;

—Ναί.

—Μέ τόν τρόπο πού δουλεύουν οι ξένοι συμβαίνει νά βοηθᾶνε στό νά ἀνεβαίνει τό ἀκκόρντ;

—Καλά τό ἀκκόρντ ἐδῶ πού τά λέμε ἐμεῖς οι ξένοι τό ἀνεβάσαμε, οι Γερμανοί ἀδιαφοροῦν γι' αὐτό, κι' ἂν θά πάρουν και πέντε μάρκα περισσότερο δέν τά θέλουν, ἀρκεῖ νά έχουν τό κεφάλι τους ἤσυχο κι' ὄχι πολύ δουλειά. Ἐμεῖς οι ξένοι για νά πάρουμε πιά πολλά δουλεύουμε πιά πολύ και ἀνεβαίνει τό ἀκκόρντ. Ἐγώ δέν ξέρω ἀπό καμιά Γερμανίδα νά ἀνέβασε τό ἀκκόρντ αὐτή γιατί δούλεψε πιά περισσότερο. Εἴμαστε ἐμεῖς οι ξένες πού δουλεύουμε και πραγματικά ἄς ποῦμε, αὐτό συμβαίνει. Ἀπό 15.000 (κοιμάτια) πού ἦταν τό ἀκκόρντ αὐτές θγάζανε 17.000 - 18.000 οι περισσότερες, βέβαια ἦταν φυσικό νά τ' ἀνεβάσουνε, σοῦ λείει ἀφοῦ μπορεῖτε και θγάζετε περισσότερο νά θγάλετε περισσότερο. Ἐάν ὅμως σταματοῦσανε σίς 15.000 δέν εἶχαν αὐτήν τήν ἀπαίτηση οι Γερμανοί, τέλος πάντων οι προϊστάμενοι αὐτοί οι ὅποιοι κάνουν αὐτές τίς δουλειές. Σ' αὐτό φταιμε ἐμεῖς πού ἀνεβάσαμε τό ἀκκόρντ. Ἀφοῦ τώρα πού ἔγινε 17.000 αὐτές θγάζουν 18.000 - 19.000. Ἐγώ τουλάχιστον στην εργασία μου λέω, ἀφοῦ κάνετε ἔτσι θά μᾶς τ' ἀνεβάσουν και 19.000. Ἐγώ μπορεῖ νά μὴν τό θγάλω, αλλά σοῦ λείει, ἐσύ δέν θέλεις νά τό θγάλεις, ἢ ἄλλη πῶς τό θγάζει. Και γι' αὐτό τό ἀνεβάζουμε. Ποιός φταίει σ' αὐτή τήν περίπτωση; Ἐμεῖς

πού εἴμαστε στή δουλειά μας πολύ... Νομίζουν πῶς θά πάρουν περισσότερα ἂν τό κάνουν 18.000. Τώρα δέν παίρνουν περισσότερα και τίς 18.000 νά θγάλουν και τίς 19.000 αὐτοί πληρώνουν μέ τό 17.000. Γιατί ἔτσι μετά δύο - τρεῖς μῆνες μποροῦν νά τ' ἀνεβάσουν 18.000. Λένε, και σύ μπορεῖς νά θγάλεις αλλά ἐσύ ἀδιαφορεῖς, κάνεις τίς βόλτες σου γι' αὐτό. Οι ἄλλες ἀφοῦ θγάζουν ἄρα εἶναι δυνατό νά θγάλεις και σύ. Ἐγώ ἂν δέν θγάζανε ὅλες μαζί, εἶναι αὐτή ἡ κακή συνήθεια, ἐμεῖς οι ξένοι εργαζόμενοι νομίζω δέν συνηγοροῦμεθα ὅλοι μαζί. Ἡ κάθε μία ἔχει τή δική της γνώμη.

—Οι δουλειές τῶν γυναικῶν εἶναι πιά ἐλαφριές ἀπό τῶν ἀνδρῶν;

—Ἐγώ νομίζω εἶναι τῶν γυναικῶν πιά ἐλαφριές. Πρῶτα ἀπ' ὅλα στή Ζήμενς πού εργάζομαι, σέ ἄλλες φέρμες δέν ξέρω, τρεῖς βάρδιες στην ἀπογευματινὴ και τή βραδινὴ εργάζονται μόνο ἄνδρες. Εἶναι πιά δύσκολο νά μὴ δουλεύεις νορμάλ. Ἐγώ δουλεύω πάντα βάρδια. Ἔτσι εἶναι τό τμήμα μου. Για νά δουλέψω νορμάλ πρέπει νά πάω σέ ἄλλο τμήμα. Ἡ βάρδια μέ κουράζει αλλά δέν τό ἀποφασίζω νά ἀλλάξω τμήμα, προϊστάμενες και ν' ἀρχίσω πάλι ἀπ' τήν ἀρχή.

—Βάρδια δουλεύουν και Γερμανοί;

—Ἐγώ δέν συνάντησα πολλούς Γερμανούς νά δουλεύουν, οι περισσότεροι πού δουλεύουν βάρδια εἶναι ξένοι.

—Ποιές εἶναι οι σχέσεις σας μέ τίς συναδέλφους σας;

—Για τίς Γερμανίδες δέν ἔχω νά πῶ τίποτα. Δέν μοῦ συνέβη τουλάχιστον ἐμένα, παρά τά ὅσα λένε, οι δικές μας εἶναι χειρότερες μπορεῖ νά πει κανεῖς ἀπό τίς Γερμανίδες. Ἐμεῖς ὅμως πού εἴμαστε ξένοι και σάν Ἑλληνες πού εἴμαστε πρέπει νά υποστηρίζομαστε. Και ὅμως αὐτές ἂν εἶναι δυνατό νά σοῦ κάνουν τή ζωή σου πιά δυσάρεστη στην εργασία σου. Δυστυχῶς ἀπό Ἑλληνίδα, ἢ Γερμανίδα ἀδιαφορεῖ τέλος πάντων τί κάνεις, πῶσα παίρνεις, ἂν ἔχεις ἀπόδοση, ἂν ἔχεις κάτι πού δέν εἶναι καλό στην δουλειά σου δέν θά πᾶει νά τό πει. Ἀλλά δυστυχῶς ὑπάρχουμε μερικῆς Ἑλληνίδες πού για νά τάχουμε καλά τάχα μέ τό προϊστάμενο εἶναι ἱκανές νά πᾶνε νά σέ καρφώσουν, ὅπως τό λέμε και ἑλληνικά, για νά καλυτερέψουν τή θέση τους αὐτές, νά τίς βλέπουν μέ καλύτερο μάτι, δῆθεν ὅτι ἐνδιαφέρονται για τήν ἐπιχείρηση. Τέτοια περίπτωση συνάντησα και λυπήθηκα πάρα πολύ πού ἦταν Ἑλληνίδα. Ἰσα - ἴσα αὐτή πρέπει νά καλύπτει και ὄχι νά τά λείει ὅλα.

Νυρεμβέργη, 1973.

Σ.Κ. Παντρεμένος. Σύζυγος και δύο παιδιά επίσης στη Γερμανία. Δέκα χρόνια συνεχούς παραμονής.

— Έργαστηριακή σέβνα εργοστάσιο επεξεργασίας σιδήρου που άνηκει στα εργοστάσια της βαριές βιομηχανίας της Γερμανίας. Το εργοστάσιο είναι στη Νυρεμβέργη. Έγώ εργάστηκα σ' αυτό γύρω στα πενήντα χρόνια με αποτέλεσμα να γνωρίσω το είδος της δουλειάς πολύ καλά, έτυχε να δουλεύω στα θάλασσα από την πρώτη στιγμή που πήγα. Τα θάλασσα είναι κάτι ρόλοι στρογγυλοί που έχουνε καλίμπρες μέσα, είναι σκαμμένα δηλαδή με κάτι ειδικά πράγματα και περνάει το σίδηρο από κει μέσα. Δούλευα στην τσιμπίδα και η δουλειά αυτή ήταν πολύ επικίνδυνη. Επικίνδυνη γιατί το εργοστάσιο είναι παλιό και δουλεύει με αρχαία μέσα. Τόν τελευταίο καιρό άρχισε να κάνει ορισμένες μεταρρυθμίσεις μέσα και να το αυτοματοποιεί, αλλά αυτό όμως δεν έγινε στο σύνολο του. Στην Φάιντορσασε που λένε, δηλαδή εκεί που βγαίνουν τα φιλά σίδηρα, που γίνεται επεξεργασία φιλών σιδήρων. Είναι πολύ επικίνδυνη η δουλειά και πιο πολύ για τους ξένους, γιατί εμείς οι ξένοι δεν ξέρουμε από βαριές βιομηχανίες για να ξέρουμε πως μπορεί να γίνει μια δουλειά τέτοιου είδους και συχνά παθαίνουμε τρομερά ατυχήματα. Έχω δει ανθρώπους που έτυχε να δουλεύουν τρανσπόρτ στους γερανούς, άλλους να τους πιάνουν τα δέματα τα πόδια, ένας άλλος Έλληνας που είναι στη ρήχιμανση τον χτύπησε το σίδηρο και του κοψαν το πόδι. Και άλλος ένας Έλληνας με θανατηφόρο ατύχημα που πέθανε μέσα σε μία ώρα σχεδόν. Γιατί; γιατί το εργοστάσιο δουλεύει με παλιά μηχανήματα και βρέθηκε αυτό το σίδηρο, το μοιραίο σίδηρο του θανάτου που λένε, που ακριβώς βρήκε εκείνο το σίδηρο κανείς δεν μπόρεσε να το ανακαλύψει. Και η τσιμπίδα που κρατούσε ο άνθρωπος του μπήκε και τον χτύπησε.

— Τι σίδηρα επεξεργάζεστε;

— Ε, διάφορα, ατσάλια ή άλλα κανονικά. Είναι κάτι τετραγωνες κολόνες που δίνουν στο σίδηρο άλλη μορφή, μόνο που ζεσταίνεις το σίδηρο σε φούρνους ειδικούς, γύρω στους χίλιους βαθμούς, το ζεσταίνεις, το κοκκινίζει, το κάνει πολύ μαλακό για να μπορεί να περνάει μέσα από τις μηχανές αυτές και να αλλάζει καλούπι. Στα καλούπια αλλάζει μορφή το σίδηρο. Οι Έλληνες είναι αυτοί που παθαίνουν τα περισσότερα ατυχήματα εκεί μέσα.

— Όχι ότι είναι απρόσεχτοι οι άνθρωποι, δεν ξέρουν τον τρόπο δουλειάς, γιατί όπως είπα και προηγούμενα δεν υπάρχουν τέτοιες βιομηχανίες στην Ελλάδα.

— Υπάρχει κάποια εκπαίδευση όταν έρχονται εδώ;

— Φυσικά γίνεται μία μικρή εκπαίδευση ωστόσο να μπορεί ο άνθρωπος αυτός να βγάλει την παραγωγή εκείνη που χρειάζεται το αφεντικό. Αλλά από τη στιγμή που πιάσει το σίδηρο ο εργάτης, ή ειδικευμένος είναι αυτός ή ανειδίκευτος, αυτό είναι δουλειά δική του πλέον το πως θα μπορέσει να το βάλει μέσα στην καλίμπρα την καινούργια αφού θα το πιάσει από τη μία. Άρα λοιπόν παίρνοντας το σίδηρο στα χέρια του ή εθύνει είναι ολόκληρη δική του. Και πως αυτός θα πολεμήσει να το βάλει μέσα, αυτό είναι δική του δουλειά. Γι' αυτό ακριβώς, όσο και να ειδικευτεί ο άνθρωπος σ' αυτή τη δουλειά, πάντα υπάρχουνε τα κενά σημεία, ή άργησε λιγάκι ή δεν τσπιασε καλά, τσπιασε μακριά, τσπιασε κοντό για να το σκατζάρει και έτσι εκεί γίνονται τα περισσότερα δυστυχήματα. Υπάρχουν πολλών ειδών ατυχήματα. Έγώ στα τόσα χρόνια που δούλεψα εκεί είχα πάρα πολλά. Αυτή η φίρμα πάντα τους ξένους ρίχνει σε τέτοιες δουλειές, που να μην δουλεύουν πολύ αλλά δεν παίρνουν καλά λεφτά. Ελάχιστοι είναι εκείνοι οι ξένοι που κρατούν μία σταθερή θέση, μετρημένοι στα δάχτυλα. Αυτοί παίρνουν τα ίδια λεφτά που παίρνουν και οι Γερμανοί εργάτες.

— Απ' ότι τουλάχιστον εγώ έχω προσέξει μέσα σ' αυτά τα δέκα χρόνια που βρίσκομαι στη Γερμανία το 80% των Γερμανών είναι εκείνοι που σε βλέπουν με έχθρικό μάτι. Διότι οι ξένοι ήταν εκείνοι, κατά τη γνώμη τους φυσικά, και ίσως να ναι και σωστό, που τους ανέβασαν το ακκόρντ, έχουν τη γνώμη ότι τους πήρανε το φωμί από το στόμα και πάντα φέρονται έχθρικά. Πέρα από το ότι αυτοί οι άνθρωποι είναι λίγο εγωιστές και εθνικιστές, δεν βλέπουν τον άλλο σαν ίσο άνθρωπο. Οι ξένοι από τη φτώχεια και τη δυστυχία του χωριού ήρθαν εδώ νομίζοντας ότι θα τα βρουν όλα ρόδινα. Και ο μάστερος λοιπόν έλεγε στο εργοστάσιο, «όσα περισσότερα θα βγάξετε, τόσα περισσότερα θα παίρνετε», με την κατάληξη στο τέλος να ανέβει το ακκόρντ. Από κει που ήταν ανέθηκε σε ένα μεγάλο βαθμό και δεν μπορούσαν πια ούτε οι Γερμανοί ούτε οι ξένοι να το πιάσουν. Και τους βλέπεις κάθε μέρα, χωρίς να ξέρουνε, χωρίς καν να έχουν καταλάβει οι άνθρωποι οι καινούργιοι που έρχονται εδώ ότι το ακκόρντ είναι το σύστημα εκείνο που βοηθάει τον εργοδότη να βγάλει περισσότερη παραγωγή με λιγότερα λεφτά. Μόλις εγώ πήγα το

1965 στην φέρμα Τάφελ τό ακκόρντ ήταν πολύ χαμηλό. Μόλις χάλαγε κάτι και περιμέναμε νά φτιαχτεί για νά αρχίσουμε πάλι δουλειά, ό χρόνος αυτός πληρωνόταν μέχρι τό τελευταίο λεπτό. Αργότερα δέν τόν πλήρωναν. Είχε φτάσει σέ τέτοιο σημείο νά γίνεται διακοπή πέντε μέ έξη φορές τήν ημέρα από είκοσι λεπτά και νά μήν σου πληρώνουν αυτές τίς ώρες. "Έπειτα ενώ μās πλήρωναν μέ μηνιατικό τό ακκόρντ τό λογάριαζαν έβδομαδιαίο. "Έτσι όχι μονάχα έμεις μά και οί Γερμανοί δέν μπορούσαμε νά λογαριάσουμε άν ήταν σωστά τά λεφτά πού παίρναμε. Εγώ έφυγα από κει γιατί παρόλο πού δούλευα πολύ και τόσο βαριά δουλειά δέν έπαιρνα καλά λεφτά.

— Σ' αυτό τό έργοστάσιο είναι περισσότεροι οί Γερμανοί ή οί ξένοι;

— Μέσα στην Τάφελ οί ξένοι πιάνουν τό 35%. Οί περισσότεροι είναι Έλληνες. Είχαμε πολλά προβλήματα. Κάποτε έκανε ή φέρμα μιά συγκέντρωση και συζητήθηκαν τά προβλήματα του ακκόρντ. Έμεις οί ξένοι φυσικά δέν καταλαβαίναμε τίποτα. Υπήρχαν εκεί άνθρωποι πού καταλαβαίναν, είχαν δέκα χρόνια μέσα στην φέρμα, αλλά αυτοί κοίταζαν μόνο τόν έαυτό τους, δέν μετέφραζαν τίποτα. Καί πήγα εγώ μέ έναν άλλο μαζί στον υπεύθυνο και του λέμε, αυτό δέν είναι σωστό, τό 30% των εργατών εδώ νά είναι Έλληνες, νά έρχόμαστε στή συγκέντρωση και νά μήν καταλαβαίνουμε τίποτα. Καί έτσι καταφέραμε μέ μιά -δύο πιέσεις νά κάνουμε έξτρα συγκέντρωση, φέραμε έναν άνθρωπο απ' έξω πού ήξερε γερμανικά, φυσικά μέ τή βοήθεια του Συνδικάτου. Κάναμε συγκέντρωση στα έλληνικά για νά ξέρουνε οί Έλληνες πώς δουλεύει κανείς μέ ακκόρντ.

— Υπάρχουν στην φέρμα μέσα παροχής πρώτων βοηθειών;

— Υπάρχει ένα είδος πρώτων βοηθειών. Αλλά οί άνθρωποι αυτοί δέν κατέχουν απ' αυτή τή δουλειά. Αν πάθεις ένα μεγάλο ατύχημα πρέπει νάρθει τό νοσοκομειακό νά σέ πάρει. Προχθές απ' ότι έμαθα, εγώ δέν δουλεύω πιά εκεί, έγινε ένα ατύχημα. Έκοψε τό πόδι του ένας Έλληνοτουρκος ήταν, και ένας Ιταλός, ό οποίος ήταν ό μοναδικός εκεί, αυτός έσπασε τό πόδι του. Ο Έλληνοτουρκος είναι άσχημα, θά του κόψουν τό πόδι, δέν υπάρχει σωτηρία απ' ότι είπανε. Είναι μιά δουλειά πού για μās τούς ξένους είναι πολύ επικίνδυνη νά τήν κάνουμε. Βέβαια αυτοί πού έρχονται δέν μένουνε πολύ καιρό γιατί παίρνουν και λίγα λεφτά. Έρχονται εκεί και παίρνουν έξη κατοστάρικα, έφτά κατοστάρικα. Εκεί μένουν αυτοί πού κρατάνε καλή θέση.

— Πόσους εργατές έχει ή Τάφελ όλους μαζί;

— Έχει γύρω στους 400 μέ 450 εργατές.

— Όταν πάθει κανείς αναπηρία από τέτοιο δυστύχημα αναγνωρίζεται εύκολα από τίς άρμόδιες υπηρεσίες;

— Σέ μιά περίπτωση πού ήταν θανατηφόρο τό δυστύχημα ή ασφάλεια τό αναγνώρισε άμέσως ως άρμπαϊτσούνφαλλ. Γνώρισα δύο περιπτώσεις Έλλήνων. Η μιά μ' ένα γέρο, ό μπάρμπα - Κώστας ό λεγόμενος, έπαθε ένα σύνφαλλ, τόν πίεςαν δυό θαγόνια, πήγε νά περάσει τήν ώρα εκείνη, άπροσεξία του ήταν αυτή φυσικά και τουσπασαν τή λεκάνη. Του έβγαλαν μιά σύνταξη 400 μάρκα τό μήνα. Είχε γίνει καλά αλλά πονούσε. Τό δεύτερο ήταν ένα θανατηφόρο δυστύχημα. Φυσικά έβγαλαν σέ όλη τήν οικογένεια του, όσο τά παιδιά είναι ανήλικα, ή γυναίκα του παίρνει κανονικά σύνταξη. Εκτός αυτό τούς έδωσαν και μιά αποζημίωση.

Συνήθως όταν πεθαίνει ένας εργατής μέσα στή φέρμα από δυστύχημα, ή φέρμα προσπαθεί νά τό κρύψει, δηλαδή λέει ότι αυτός πέθανε στό δρόμο πρός τό νοσοκομείο. Πάντα προσπαθεί μέ κάθε τρόπο νά τό κρύψει όταν πεθαίνει κανείς μέσα στό εργοστάσιο. Αυτό τό ξέρω από προσωπική εμπειρία μέ τό δυστύχημα αυτό του Έλληνα. Μπροστά στα μάτια μου πέθανε και ή έφημερίδα δημοσίευσε ότι πέθανε στό νοσοκομείο. Μπροστά στα μάτια μου πέθανε, μέσα στα χέρια μου δηλαδή, έτυχε. Έλληνες δέν πηγαίνανε άλλοι γιατί δέν τούς άφηγε ό διευθυντής. Καί του λέω, τί είναι αυτά τά πράγματα... υπάρχει εδώ ένας Έλληνας πού πεθαίνει, άσε μας ήσυχους του λέω, νά κάνουμε τή δουλειά μας. Μου λέει, σās παρακαλώ κύριε Κ. δέν κάνει, νά μήν βλέπουνε οί άλλοι Έλληνες. Καλά του λέω, νά τούς διώξεις τούς άλλους αλλά εγώ δέν μπορώ, είχε οικογένεια ό άνθρωπος εδώ... σέ κάποιον μήπως πει καμιά κουβέντα, τί θά γίνει, ό άνθρωπος πεθαίνει...

Όταν ένα ατύχημα γίνει, έτσι γιατί έγινε, δηλαδή χωρίς νά φταιεί τό εργοστάσιο τά έξοδα και τή σύνταξη τά τραβάει ή Κράνγκενάσσε (άσφ. ταμείο). Όταν όμως προέλθει από φταίξιμο του εργοστασίου τότε τσακώνονται ποιός θά πληρώσει. Παράδειγμα εγώ είχα ένα σύνφαλλ μέ φταίξιμο του εργοστασίου. Τελείωσα τή δουλειά μου, πήγα άπάνω στα μπάνια και άνοιγω τούς διακόπτες του νερού, ζεστού και κρύου, για νά κάνω μπάνιο. Κάθε μέρα φεύγοντας κάνουμε μπάνιο γιατί είναι θρώμικη δουλειά. Καί ξαφνικά πετάγεται ό διακόπτης του ζεστού νερού και πέφτει τό κωντό νερό άπάνω μου, εδώ στό στήθος μου και στην κοιλιά μου. Αυτό τό φταίξιμο ήταν του εργοστασίου γιατί δέν έστειλε τόν υδραυλικό νά φτιάξει τίς θρύσες ούτε έβαλε καμιά

προειδοποιητική ταμπέλα. Ζεματίστηκα για καλά αλλά παρά τις διαμαρτυρίες μου δέν έγινε τίποτα. Ή φίρμα έλεγε πώς έπρεπε να προσέξω. Εύτυχως πού δέν έπαθα τίποτα σοβαρό και τά παράτησα. Γιατί συμβαίνει κι αυτό μέ μās τούς ξένους. Δέν κυνηγάμε τό δικιο μας. Και γι' αυτό μās κάνουν ότι θέλουν.

Νυρεμβέργη, 1972.

Ε.Κ. Παντρεμένη μέ δύο παιδιά.

— Πώς αποφάσισες να φύγεις από την Ελλάδα και γιατί;

— Να σου πω. Όταν είπαμε να φύγουμε από την Ελλάδα είχαμε ανοίξει ένα μαγαζί, ραφείο. Τό είχαμε ανοίξει περίπου έξη μήνες. Φυσικά παρόλο πού είχε πολλά μαγαζιά εκεί τριγύρω, κάπως έμεις είχαμε δουλειά. Αυτό ήταν στον Κορυδαλλό. Παρόλο πού είχαμε λίγη δουλειά και μπορούσαμε να ανταπεξέλθουμε κάπως, ο Σωτήρης αποφάσισε να φύγουμε. Όταν όμως πήγα να θγάλω τά χαρτιά του βρήκα μία δυσκολία. Του είχανε κάνει ένα δικαστήριο ότι είχε κτυπήσει μία γυναίκα. Ποτέ δέν είχε γίνει αυτό. Η γυναίκα αυτή κτυπήθηκε μόνη της πηγαίνοντας να υποστηρίξει ένα γείτονα μας εκεί. Και επειδή ήταν ο Σωτήρης στρατιώτης του κάνανε ένα στρατιωτικό δικαστήριο και τον δικάσανε. Αλλά έμας δέν μās είχε έρθει καιμά κλήση, γιατί είχαμε φύγει απ' αυτό τό σπίτι και είχε γίνει τό δικαστήριο έρημην. Τόν είχανε δικάσει τρεις χιλιάδες δραχμές. Φυσικά όταν πήγα εγώ να πάρω τό χαρτί από την έφορεία μου είπανε ότι ο άντρας σου χρωστάει και δέν μπορεί να φύγει. Παραξενεύτηκα. Λέω πού χρωστάει; λέει έχει δικαστεί. Τέλος πάντων τά πληρώσαμε, θγάλουμε τά χαρτιά μας και ήρθαμε. Ήρθαμε μέ συμβόλαιο στη Ζήμενς, τον Ιούνιο του 1964. Εγώ ήρθα μέ 2,30 την ώρα και ο Σωτήρης νομίζω 3,40 ή 3,60 δέν θυμάμαι ακριβώς.

— Όταν ήρθατε έδω μείνατε στο ίδιο σπίτι μέ τό Σωτήρη;

— Όχι, χωριστά. Έμένα μέ πήγανε σέ άλλο χάλι και τον Σωτήρη σέ άλλο, τής φίρμας φυσικά. Έμεινα εγώ σέ ένα δωμάτιο μέ τέσσερις κοπέλλες, μās κρατάγανε 100 μάρκα για την κάθε μία. Εκεί έμεινα τρεις μήνες. Ο άντρας μου δέν επιτρεπόταν ναρθεί στο χάλι, γενικά άντρες δέν επιτρεπόταν ναρθούν, εγώ

όμως μπορούσα να πάω στο δικό του. Να καθήσω στην τραπεζαρία, να του πάω φαγητό, να κουβεντιάσουμε. Στην Ζήμενς είχα άκκόρντ. Δούλευα στις περιελξείς, μοτόρ, και είχα άκκόρντ άτομικό, δηλαδή κάθε άτομο όσα έθγαζε όσα έπαιρνε. Ο Σωτήρης είχε γκρούπ - άκκόρντ. Έμεις όμως επειδή δέν ξέραμε ούτε να μιλήσουμε, ούτε να γράφουμε, μās έγραφε τις κάρτες μία Γερμανίδα μέ τή βοήθεια μιας Έλληνίδας, δήτην κάτι ήξερε κι' αυτή, και μās έκμεταλλευότανε. Έπαιρνα τό δεκαπενθήμερο 200 μάρκα κι' άλλα όσα έπαιρνε ο Σωτήρης. Φυσικά μās δίνανε τις πιο σκάρτες δουλειές. Η δουλειά ήτανε πολύ βαριά, άνθυγεινή, γιατί αυτή ή σκόνη πού έθγαζε τό σύρμα μās έπιανε φαγούρα, τον πρώτο καιρό προσητήκανε τά χέρια μας. Δέν όπηρχε τίποτα κατά αυτής τής φαγούρας. Ούτε σαπούνη μās δίνανε να πλυθούμε. Απλώς μία σκόνη. Μετά από τρεις μήνες μās έδωσαν ένα δωμάτιο, αφού βλέπανε ότι εγώ κάθε θράδυ σχολούσα απ' τή δουλειά, έτρεχα να πάω να ψωνίσω, να πάω στο χάλι να μαγειρέψω, την ώρα πού μαγειρεύα να πλύνω κάτι ρουχάκια, να πάρω την κατσαρόλα και να πάω στο χάλι, μετά από μισή ώρα δρόμο, να πάω τό φαγητό στον άντρα μου. Τέλος πάντων κράτησε αυτή ή διαδικασία τρεις μήνες. Στους τρεις μήνες άπάνω μās δώσανε ένα δωματιάκι στην Μπούργκστράσσε, τό όποιο πληρώναμε 130 μάρκα. Είχε μέσα ένα κρεβάτι, ένα νεροχύτη εκεί μέσα μαγειρεύαμε, εκεί τρώγαμε, εκεί όλα. Η τουαλέτα ήταν χωριστά και την χρησιμοποιούσαν τέσσερις οικογένειες. Καθίσαμε εκεί ένα χρόνο και τρεις μήνες. Μετά από τέσσερις μήνες, μόλις πήραμε τό σπίτι αυτό, έφερα τό παιδί μου, τή Μαρία. Σκέψου τώρα σ' αυτό τό δωματιάκι, μαγειρεύαμε, τρώγαμε, κοιμόμαστε μέ τό παιδί, όλα εκεί μέσα. Τέλος πάντων καθίσαμε εκεί ενάμισι χρόνο. Ο άντρας μου στη Ζήμενς δέν έπαιρνε καλά λεφτά, 200 μάρκα τό δεκαπενθήμερο, 400 μάρκα τον μήνα.

— Στο χάλι τί ένοίκιο πλήρωνε;

— Δέν θυμάμαι να σου πω. Έπειδή τό δικό μας τό χάλι ήτανε υπέρ λούξ, πληρώναμε 100 μάρκα τό μήνα.

— Στην Ελλάδα είχες έργαστεί σέ έργοστάσιο;

— Όχι.

— Όταν πρωτοπήμας στο έργοστάσιο τί έντύπωση σου έκανε;

— Πίστεφέ με ότι όταν πλησίαζα τό έργοστάσιο, κάτι αισθανόμουνα, κάτι μ' έσφιγγε, δέν μπορούσα καθόλου να αντικρίσω τό έργοστάσιο. Όχι μόνο σ' αυτό. Και μετά πού φύγαμε από τή Ζήμενς και πήγαμε σέ άλλο τό ίδιο πράγμα αισθανόμουνα.

Δέν ξέρω γιατί, μόλις έβλεπα αυτό τό κτίριο, μ' έπιανε κάτι.

— Πόσο χρονών ήταν ή Μαρία όταν ήρθε εδώ;

— Ήταν έφτά χρονών.

— Τήν έστειλες σέ σχολείο;

— Κάθε πρωί τό παιδάκι μου μέσ τό χειμώνα τό σήκωνα και τόπαιρνα μαζί μου, ή Ζήμιενς διέθετε ένα χάιμ ξέω από τήν φίρμα, τό οποιο τό πρωί τό αφήναμε εκεί και τό παίρναμε τό απόγευμα. Είχε μέσα κοπέλλες παιδαγωγούς, οι οποίες τό πηγαίνανε άπέναντι στό σχολείο. Φυσικά στό γερμανικό γιατί έλληνικό τότε δέν υπήρχε. Αφού πήγε δυό χρόνια στό γερμανικό, άνοιξε μετά τό έλληνικό και υποχρεωτικά πήγε. Ξεκινήσαμε μέ σκοπό από τήν Έλλάδα νά καθίσουμε δύο-τρία χρόνια και νά ξαναγαυρίσουμε στην πατρίδα μας. Δυστυχώς όμως πάμε στα έννέα χρόνια τώρα και δέν ξέρουμε πού θά φτάσουμε.

— Έκει πού εργάζεσαι τώρα είσαι ευχαριστημένη;

— Πολύ.

— Τί δουλειά κάνεις;

— Δουλεύω σ' ένα γηροκομείο. Τό πρωί σφουγγαρίζουμε όρισμένα δωμάτια, όχι μόνη μου, μέ τρεις άλλες γυναίκες στό ίδιο τμήμα, από τίς 8 μέχρι τίς 9 ή ώρα. Μετά πηγαίνουμε στην κουζίνα. Μοιράζουμε τό φαγητό και τελειώνουμε στις 12. Από τίς 12 μέχρι τίς 14.15' έχουμε διάλειμμα. Μετά πιάνουμε πάλι δουλειά μέχρι τίς 5.20', μέχρι τήν ώρα πού θά τελειώσουμε. Κανονικά ή εργάσιμη ώρα είναι μέχρι τίς 5.20', έμεις τελειώνουμε στις 5, εξαρτάται τί ώρα θ' αρχίσουμε νά μοιράζουμε τό φαγητό, τελειώνουμε και φεύγουμε. Δέν έχουμε ούτε κάρτα νά χτυπήσουμε ούτε τίποτα. Τήν ώρα παίρνω ακάθαρτα 5,33 μάρκα, αλλά εργάζομαι πολλές ώρες, εργάζομαι και Σάββατα και Κυριακές.

— Μέ Γερμανίδες κάνεις παρέα;

— Νά σου πώ. Όχι, φίλιες δέν έχω. Έκτός από μία οικογένεια πού ξέρουμε. Πάνε τώρα έξη χρόνια. Αυτός είναι έντάξει. Δέν ξέρω, ίσως γιατί έχει γυρίσει όλες τίς χώρες τίς μεσογειακές, έχει πάει Έλλάδα, Τουρκία, Ίσπανία, είναι τελείως διαφορετικός απ' ότι οι άλλοι Γερμανοί. Έγώ τούς Γερμανούς από τήν ώρα πού ήρθα δέν τούς συμπάθησα και ούτε πρόκειται νά τούς συμπαθήσω δηλαδή, μου κάνουν πολύ κακό πού τούς βλέπω, διότι είναι τελείως διαφορετικοί χαρακτήρες και ξέρω και τό βλέπω φανερά, ότι μάς μισούν έμάς τούς ξένους. Στην δουλειά μας άπάγω φυσικά οι Γερμανίδες μάς βλέπουν σάν ξένες. Σ' αυτή τή δουλειά εργάζομαι τώρα έξη χρόνια και ούτε νομίζω πώς θά φύγω, μ' ευχαριστεί πολύ, είναι ή μόνη δουλειά πού βρήκα και μ' εδ-

χαριστεί. Άν εξακολουθούσα νά πηγαίνω σέ εργοστάσια από τότε πού ήρθα θά είχα αλλάξει πάρα πολλά, δέν τό μπορώ τό εργοστάσιο, δέν ξέρω, εκεί μ' ευχαριστεί. Ίσως επειδή έχει δουλειά σπιτιού, νοικοκυριό και μένα μ' άρέσει. Πάντως αν δέν μέ διώξουνε δέν φεύγω ακό και. Έκτός αν φύγουμε για πάντα στην Έλλάδα.

— Τό Θανασάκη ποιός τόν μεγάλωσε;

— Ό Θανασάκης μου μετά από ένα χρόνο άφου γεννήθηκε, δίπλα μου ακριβώς είχαμε μία πάρα πολύ καλή Γερμανίδα, ή οποία μου τό κράτησε και μου τό κρατάει μέχρι σήμερα. Μπορώ νά σου πώ ότι τό αγαπάει περισσότερο και από μένα. Είμαι πάρα πολύ ευχαριστημένη. Και αυτήνης τής κάνει ευχαρίστηση νά τό κρατάει διότι αυτή ή γυναίκα έχει πάρει θραδειο από τήν Νυρεμβέργη, από τίς αρχές τής πόλεως γιατί έχει μεγαλώσει δυό παιδιά ξένων. Τά πήρε τεσσάρων εβδομάδων και τάχει κάνει όλόκληρα παλικάρια, ένα κορίτσι και ένα αγόρι. Είναι πάρα πολύ καλή γυναίκα και μου είπε, τό Θανασάκη θέλω νά τόν κρατήσω και δέν θέλω νά μου δίνεις τίποτα. Έγώ όμως παρόλα αυτά τής δίνω και θά τής δίνω.

— Γενικά είσαι ευχαριστημένη από τή ζωή σου στή Γερμανία;

— Όχι. Παρόλο πού έχουμε δουλειά και δουλεύω κάθε μέρα, έχουμε τό καθημερινό, δέν είμαι ευχαριστημένη. Γιατί έμεις ζούμε τό κλίμα μας, είναι άλλο τής Γερμανίας είναι άλλο. Έδώ είναι δουλειά σπίτι, σπίτι δουλειά και αυτή ή μονότονη ζωή ή οποία μάς έχει κάνει νευρασθενικούς μακριά από τούς δικούς μας, όπως είναι ή κατάσταση τώρα... όλα αυτά. Δέν μ' άρέσει τό περιβάλλον τής Γερμανίας καθόλου. Θά ήμουνα ευτυχισμένη αν αύριο γινόταν κάτι στην Έλλάδα και μπορούσαμε νά φύγουμε. Θάφευγα αύριο τό πρωί κι' ως μήν έχω ούτε μία δραχμή στην άκρη.

— Σκέφτεσαι νά εργαστείς στην Έλλάδα;

— Έξαρτάται. Άν μπορέσει ό άντρας μου νά ανοίξει τή δουλειά του θά εργαστώ και γώ εκεί, στό ραφείο. Μου τήν έχει μάθει ό άντρας μου τή δουλειά.

— Μέ Έλληνίδες γυναίκες κάνεις καθόλου παρέα;

— Όχι. Άλλο από τήν δουλειά μου δέν έχω. Φυσικά μία καλημέρα υπάρχει. Αυτό κάθε άνθρωπος τό κάνει. Άλλά φίλιες μέ Έλληνίδες δέν έχω. Δέν μου τό επιτρέπει ή ώρα τής εργασίας μου. Δέν εύκαιρώ νά πάω σέ μία φίλη μου, νά τής κάνω έπίσκεψη, εκτός από τούς ανθρώπους πού βρίσκονται πολύ κοντά μας.

— Πώς διασκεδάζετε;
 — Σ' αυτό δέν μπορώ νά πῶ τίποτα γιατί δέν διασκεδάζω, δέν πηγαίνω πουθενά κι' ἔτσι δέν ξέρω ἀπό διασκέδαση...

Μόναχο, 1972.

Στ. Κ. Ἐτῶν 32. Παντοεμένη.

Ε. Τί σέ ἀνάγκασε νά φύγεις γιά τή Γερμανία;

Α. Κατ' ἀρχήν πρῶτα μέναμε στό χωριό. Μετά λόγω τούς πόρους ζωῆς, πού εἴμαστε πολλές ἀδελφές καί δέν μπορούσαμε νά ζήσουμε, ἀναγκαστήκαμε νά πάμε στίς μεγάλες πόλεις. Στίς μεγάλες πόλεις λέγοντας, πιά καλύτερα θά δουλεύαμε, τό μεροκάματο θά ἦτανε πολύ καλύτερο ἀπ' τό χωριό, γιατί στό χωριό ἐκτός πού ὀλόκληρο τό καλοκαίρι ἔπρεπε νά δουλεύεις, κερδίζεις τό ψωμί σου μόνο καί τίποτα ἄλλο δέν μπορεῖς σάν ἄνθρωπος νά κάνεις. Καί πήγαμε στήν πόλη. Στήν πόλη δυστυχῶς δέν μπορούσαμε νά βγάλουμε τό μεροκάματο πού θέλαμε. Δουλεύαμε καί στό σπίτι, παίρναμε παντελόνια, πουκάμισα γιά νά ράψουμε ἀλλά κι αὐτό δέν ἀπέδιδε τό μεροκάματο. Δουλεύαμε ὀλόκληρη τήν ἑβδομάδα. Ὄταν πηγαίναμε νά πληρωθοῦμε γιά τήν ἑβδομάδα πού εἴχαμε δουλέψει ὁ ἔμπορος πού παίρναμε τή δουλειά μᾶς ἔλεγε, δέν ἔχω σήμερα, αὔριο, μεθαῦριο, Χριστούγεννα ἦτανε, περιμέναμε ἀπ' αὐτό τό μεροκάματο. Καί μιά δυό τέλος πάντων ἐγώ τό εἶχα πάρει ἀπόφαση καί λέω ἀφοῦ δουλεύω καί δέν ὑπάρχει πόρος ζωῆς, τίποτα, σάν κοπέλλα νά ντυθῶ νά ζήσω σάν ἄνθρωπος, θά ἀναγκασθῶ νά φύγω. Ὅπως ἔβλεπα ὅλοι οἱ νέοι καί ὅλες οἱ κοπέλλες πού φεύγανε καί πηγαίνανε στό ἐξωτερικό ἦτανε πολύ πιά καλύτερα καί ἀποφάσισα καί γώ νά φύγω. Ἐφυγα ἐλεύθερη, τόν Αὐγούστο 1964, 21 Αὐγούστου. Σέ 15 ἡμέρες μέσα ἔδωκα τά χαρτιά μου, τό διαβατήριό μου, ὅλα. Ἦταν ἡ πρώτη φορά πού ἔβγαينا στό ἐξωτερικό. Στό ταξίδι τό περιβάλλον ἦταν διαφορετικό ἀπ' ὅτι σέ μᾶς, φαινόταν κάποια ἐξέλιξη, μᾶς ἔκανε μεγάλη ἐντύπωση. Καί ὅπως ἤρθαμε ἐδῶ πέρα μέ τήν ἄλλη τή φίλη μου στή Ζήμενς γιά πρώτη φορά, στό χρόνο μέσα περιοριστήκαμε, πουθενά οὔτε μιά δόλτα σάν κορίτσια δέν πηγαίναμε, πουθενά τίποτα, δουλειά καί σπίτι. Ἐμένα στά χάϊμ τῆς Ζήμενς. Στό δωμάτιο

μέναμε τέσσερις κοπέλλες καί πληρώναμε ἀπό 50 μάρκα ἡ κάθε μιά. Ἦπρχαν καί δωμάτια μέ τρεῖς κοπέλλες, ἐκεῖ πληρώνανε 75 μάρκα, δύο κοπέλλες σέ ἓνα δωμάτιο πληρώνανε 90 μάρκα ἡ κάθε μιά. Γιά μιά ἐλεύθερη κοπέλλα ἦτανε πράγματι ἐξασφαλισμένη καλά. Ἦτανε δωμάτιο, κουζίνα, μπάνιο, τουαλέτα, ὅλα. Νά σκεφτεῖς νά πήγαινες ἔξω νά πλήρωνες 100 μάρκα καί μόνη κοπέλλα πού θά πήγαινες, ἐνῶ ἐκεῖ ἦταν κάπως διαφορετικά ἐξασφαλισμένη. Ὁ μισθός ἦτανε τότε πού πήγα ἐγώ τό '64, 470 μάρκα περίπου χωρίς τό ἐνοίκιο. Τόν πρῶτο χρόνο οὔτε ἔδωκα ἔξω, οὔτε ντύσιμο, τίποτα. Καί τά 200 μάρκα, 250 πού ἔβαζα στήν ἄκρη καί τά ὑπόλοιπα τά ἔτρωγα. Ἀλλά μετά ἡ ζωῆ ἀκριθῆνε. Ἦστερα εἶχα φύγει ἀπό τή Ζήμενς μετά δυό χρόνια, ἔφυγα καί πήγα σέ μιά ἄλλη φέρμα. Μετά ἀπό κει πάλι ἔφυγα γιατί ἦτανε πολύ δύσκολη ἡ δουλειά. Ὄταν ἔφυγα ἀπό τή Ζήμενς ἀρραβωνιάστηκα μετά καί θρήναμε σπῆτι μαζί μέ τόν ἀρραβωνιαστικό μου.

Ε. Ὄταν γεννήθηκαν τά παιδιά συνέχισες νά ἐργάζεσαι;

Α. Τό μεγάλο τό παιδί τό ἔχουμε φυσικά κάτω στήν Ἑλλάδα στήν πεθερά μου. Μετά ἔστειλα καί τό ἄλλο τό μικρό στήν μαμά μου καί ἐργάστηκα, δέν σταμάτησα καθόλου.

Ε. Τά ἔβλεπες τά παιδιά σ' αὐτό τό διάστημα, πήγαινες στήν Ἑλλάδα;

Α. Ὅχι, δέν ἔχω πάει καθόλου, πήγα μιά φορά τό '66. Τό μεγάλο τό ἔφερα μετά ἐδῶ. Τό μικρό τό ἔστειλα στή μαμά μου ἀεροπορικῶς. Τό μεγάλο πηγαίνει τώρα στό σχολεῖο. Σηκώνουμαι ἐγώ, τό σηκώνω κι αὐτό τό ἐτοιμάζω. Ἐγώ φεύγω στίς 6.05, αὐτό φεύγει στίς 6.45. Τρῶει, εἶναι ἔτοιμος καί κάθεται, περιμένει γιά νᾶρθει ἡ ὥρα του νά φύγει. Μόνο του φεύγει, πηγαίνει καί παίρνει τό τραῖνο. Τώρα εἶναι 8 χρονῶ. Μία ὥρα περίπου μένει μόνος του. Μετά ἔρχεται ὁ ἄντρας μου πού δουλεύει νορμάλ, ἔρχομαι καί γώ, νά τοῦ δάλω νά φάει, τήν περιποίησή του, ὅλα. Ἀπό τό σχολεῖο ἔρχεται μόνος του. Εἶναι ἡ πρώτη χρονιά πού πηγαίνει στό σχολεῖο. Στήν ἀρχή τόν πήγαينا γιά δυό μῆνες μέχρι νά συνηθίσει.

Ε. Μέ τή γλώσσα πῶς πάει;

Α. Ἀπό γλώσσα τίποτα. Μόνο δυό - τρεῖς φορές τήν ἑβδομάδα μου φαίνεται κάτι κάνουν στό σχολεῖο ἀπό γερμανικά.

Ε. Ἐδῶ στή γειτονιά ἔχει γερμανόπουλα νά κάνει παρέα μαζί τους;

Α. Ἐχει γερμανάκια, κάνει λίγη παρέα ἀλλά ὅσο νᾶναι ἐγώ τόν περιορίζω. Δέν τόν ἀφήνω νᾶχει πολλές παρτίδες γιατί αὐτοί εἶναι Γερμανοί, δέν ἔχουν μαζί μας καί πολλά, νά παίξουν κάθε μέρα. Ἀλλά αὐτό θέλει νά ἔχει ἐπαφή, θέλει νά παίξει.

Ε. Για τήν ανατροφή τῶν παιδιῶν τί γνώμη ἔχεις; Γιατί ἐδῶ εἶναι κάπως διαφορετική ἢ ἀνατροφή ἀπ' ὅτι στήν Ἑλλάδα.

Α. Ὡς ἐπὶ τῷ πλεῖστον δέν θέλω ποτέ νά φύγω ἀπό τήν ἐλληνική παράδοση. Ἄλλά σέ ὀρισμένα πράγματα τά ὁποῖα καί γῶ ἀπό μικρή δέν τά ἔχω μάθει ἀπό τούς γονεῖς μου, ἔτσι θέλω τό παιδί μου νά μὴ συνεχίσει αὐτήν τήν καθυστέρηση, αὐτόν τόν περιορισμό. Θέλω τό παιδί νά μιλάει ἐλεύθερα, νά ἐκφραστεῖ ἐλεύθερα, νά πεί τή γνώμη του. Μικρή πού ἤμουνα ἐγώ ἄμα ἔλεγα κάτι μοῦ ἔλεγαν ἀμέσως, μή, μή, μή. Μ' ἀρέσει τό παιδί νά εἶναι ἐξυπνο, ζωηρό, ἀλλά μέχρι ἓνα σημεῖο, ὄχι καί πολύ πολύ ἀέρα. Γιατί βλέπουμε τή νεολαία τῶν Γερμανῶν δέν ἔχει καί πολύ πολύ..., ἐγώ δέν τήν βλέπω καί τόσο καλή. Βλέπεις 12 - 13 χρονῶ παιδάκια στούς δρόμους μέ τά τσιγάρα τους μέ τά αὐτά τους, μέ ὅλα πλέον. Πολύ ἔξαφνα, μέ τή βρωμιά τους. Θά μοῦ πεις, μπορεί νά γίνει τό καλύτερο παιδί... Ὑστερα τό μόνο πού μ' ἀρέσει στούς Γερμανούς φυσικά εἶναι τό σχολεῖο. Μόλις τελειώσει ἓνας τό δημοτικό, πού θά τελειώσει 2 χρόνια πόσο πάει στό Φόλκσσοῦλε καί μετά σ' ἓνα γραφεῖο ὁπουδήποτε μπαίνει καί εἶτε μιά τέχνη γιά νά μάθει. Ἐνῶ στήν Ἑλλάδα πρέπει νά τελειώσει τό γυμνάσιο, καί, καί, καί. Αὐτό μ' ἀρέσει στούς Γερμανούς πού ἔχουν γιά τά παιδιά τους.

Ε. Σκέφτεσαι νά σπουδάσεις τά παιδιά σου;

Α. Ἐγώ σκέφτομαι πρῶτα φυσικά νά μάθουν γράμματα. Ἄμα μάθει γράμματα θά ἐξασφαλίσει τόν ἑαυτό του καλύτερα ἀπό μένα πού ἤμουνα ἐργάτρια καί εἶμαι. Ἄλλά ἂν δέν ἔχει κλίση γιά τά γράμματα θά ἀναγκασθῶ νά τό στείλω σέ μιά τέχνη. Ὅποτε στήν τέχνη πάλι εἶναι μικρό, ἀπό 15 χρονῶ καί μετά μπορεί νά πάει στήν τέχνη. Νά δοῦμε τώρα πῶς θά προχωρήσει. Λέμε νά τελειώσει τώρα τό δημοτικό, μετά λέω νά τό στείλω στό γερμανικό, ἂν τό στείλω τώρα στό γερμανικό θά ξεχάσει τά ἐλληνικά. Ἀφοῦ τελειώσει τό δημοτικό τό ἐλληνικό θά τό στείλω μετά στό γερμανικό γυμνάσιο, ἂν ἔχει φυσικά κλίση καί μετά θά σπουδάσει. Ἄν δέν γίνει αὐτό θά τόν στείλω σέ μιά σχολή νά μάθει μιά τέχνη.

Ε. Κάνετε παρέα μέ Γερμανούς;

Α. Μόνο στή δουλειά μου. Καί κάπου κάπου μέ αὐτούς πού ἔχουν τό σπίτι πού μένουμε, τά ἀφεντικά. Οἱ Γερμανοί δέν δέχονται καί πολύ - πολύ τίς φιλίες, εἶναι δύσκολο.

Ε. Πῶς ἀντιμετωπίζεις τίς συνθήκες τῆς δουλειᾶς σου;

Α. Πρὶν πᾶμε στή Θεσσαλονίκη ἐργαζόμαστε σέ μιά ἄλλη πόλη. Ἐργαζόμαστε σέ ζαχαροπλαστεῖο. Ἐκεῖ εἶχε πολύ μεγάλη

ἐκμετάλλευση. Δούλευα ἀπό τό πρωῆ 8 ἢ ὡρα μέχρι τίς 9 τό βράδυ. Καί τί δουλειά, πολύ σκληρή, ὀρθοστασία καί ἔπαιρνα 750 δραχμές θυμᾶμαι. Κι ἂν θάλεις Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά, Πάσχα μέχρι τίς 3 τῆ νύχτα. Κι ἐρχόταν ὁ Μῆτσος καί μούλεγε, θέλεις λεφτά Στάσα; Καί ἔλεγα ἐγώ... δέν, ντρεπόμουνα καί τό μνηστικό μου ἐκμεταλλεῖτο ἀπό μήνα σέ μήνα, πῆγαν τέσσερις πέντε μήνες. Καί ὅσπου ἤρθε πλέον καί ὠρίμασε ἡ λογική μου καί ἀναγκάστηκα καί λέω καί δύο χιλιάδες δραχμές νά μοῦ δώσεις νά καθίσω στό ζαχαροπλαστεῖο δέν κάθομαι πλέον.

Ε. Δέν τά ζητοῦσες ἐσύ τά χρήματα;

Α. Δέν τά ζητοῦσα λόγῳ ὅτι μ' ἔπνιγε τό δίκιο καί λέω ἀφοῦ δουλεύω καί δέν ἔχει φιλότιμο καθόλου καί μοῦ λείει, θέλεις λεφτά; Ἔ, γιατί δουλεύω; Νά μὴ θέλω λεφτά; Ντρεπόμουνα κι ἔλεγα, μά δέν τό καταλαβαίνει αὐτός ὅτι θέλω λεφτά. Γιατί δουλεύω; Καί αὐτός δέν εἶχε λογική καί ἐκμεταλλεῖτο τό φιλότιμο τό δικό μου.

Ε. Σοῦ τᾶδωσε μετά τά λεφτά;

Α. Μοῦ τᾶδωσε πλέον. Περνοῦσε ὁ μήνας, μετά δύο - τρεῖς μήνες μοῦ τᾶδινε. Ἄλλά οἱ ὥρες μου, οἱ ὥρες αὐτές τίς Κυριακές Χριστούγεννα ὅλα αὐτά πᾶνε. Ἦθελα, μετά πού ἔχω φύγει γιά νά τόν ἀφηγα, νά ζητοῦσα αὐτά τά δικαιώματά μου, ὅπως μοῦ τόπε κι ὁ θεῖος μου, ἀλλά λέω κι ἐγώ, βρέθηκα σέ μιά ἀδιέξοδο ἀφοῦ μοῦ εἶπε, Στάσα ἂν θέλεις μ' αὐτούς τούς ὄρους νά ἐργαστεῖς καί μ' αὐτό τό μισθό. Ἄν δέ θέλεις... Καί γῶ ἐπειδὴ εἶχα ἀνάγκη δέχτηκα καί εἶπα ναί. Καί πάλι στό φιλότιμο. Γιατί θά μπορούσα νά τόν κάνω τίποτα μετά. Θά μπορούσα γιατί εἶχα καί τή φίλη μου πού ἐργαζόμαστε μαζί, παίρναμε 750 δραχμές καί γράφαμε ὅτι παίρναμε 950, ἄλλη ἐκμετάλλευση... Ἄλλά ἐδῶ στή Γερμανία μοῦ ἔχει κάνει ἀντύπωση, τά κομμάτια μου πού ἔβγαζα, εἰδικά στήν Ζήμενς, αὐτά ἔπαιρνα. Τό ὀχτάωρο μοῦ φάνηκε ἀνθρώπινη δουλειά. Φυσικά συνάντησα δυσκολίες στή δουλειά μου γιατί ἦταν ὅλο Γερμανίδες καί ἤμουνα ἡ μόνη Ἑλληνίδα ἐκεῖ μέσα στό τμήμα μου ἀλλά σιγά - σιγά μοῦ ἔδειχναν καί αὐτοὶ κατανόηση ἔδειχνα καί γῶ καί προσαρμόστηκα πλέον στή δουλειά. Ἄλλά γιά τό ὀχτάωρο ἤμουνα πιό ἱκανοποιημένη καί ἀπό τώρα. Τώρα μέ τίς ὥρες πού δουλεύω δέν εἶμαι εὐχαριστημένη γιατί ὑπάρχει μεγάλη ἐκμετάλλευση.

Ε. Ἀπόκτησες καμιά εἰδικότητα ὅλο αὐτόν τόν καιρό;

Α. Ὅχι, τίποτα. Παντρεύτηκα καί ἀπόκτησα παιδιά, διαφορετικά εἶναι τώρα.

Ε. Σκέφτεσαι νά γυρίσεις στήν Ἑλλάδα;

Α. Αυτό είναι επιθυμία κάθε Έλληνα και δική μου. Άλλά πώς θα επιστρέψουμε και με τί συνθήκες; Νά πάω τί νά κάνω στην Ελλάδα; Άν υπάρχει στην Ελλάδα ένα εξασφαλισμένο μεροκάματο, θά μου πείς και δώ υπάρχει μεγάλη εκμετάλλευση αλλά έδω έστω και με την εκμετάλλευση εκείνη θά μπορέσω νά δουλέψω τό οχτάωρό μου και γώ και ο άντρας μου νά εξασφαλίσω τά παιδιά μου νά μπορούν νά ζήσουν. Και μετά αν πάρεις και τό πολιτικό θέμα, πώς νά πάμε; Είναι πολύ δύσκολα.

Ε. Έχετε κάνει οικονομίες όλο αυτό τό διάστημα έδω;

Α. Οί οικονομίες μας είναι για μιά ώρα όταν μās διώξουν νάχουμε τά εισιτήριά μας. Νάχουμε τά εισιτήρια νά μήν πάμε μέ τά πόδια.

Ε. Μπορείς νά περιγράψεις πώς είναι τό ακκόρντ;

Α. Τό ακκόρντ τό δικό μας κατ' αρχήν μās λένε ότι είναι άτομικό. Και τί άτομικό ακκόρντ; Δουλεύεις και σου λένε ότι αυτή ή μηχανή έχει τόσα κομμάτια. Τά θγάζεις αυτά τά κομμάτια. Έν τώ μεταξύ έρχεται περίπτωση δουλεύω έγώ αυτά τά 1.000 με 2.000 κομμάτια πού είναι, ή άλλη ή συναδέλφισσα μου έτυχε νά μήν έχει κομμάτια στη μηχανή της, δέν δουλεύει γιατί είναι άτομικό ακκόρντ. Δουλεύω έγώ τό άτομικό ακκόρντ, τά κομμάτια μου, αυτή άλλοτε έχει δουλειά, άλλοτε δέν έχει και πληρωνόμαστε τά ίδια λεφτά. Όπότε δέν αμοίβομαι μέ τό ακκόρντ, μέ τίς δυό χιλιάδες πού θγάζω κάθε μέρα. Άν πάρεις τά λεφτά για αυτή τή δουλειά πού θγάζω αξίζουμε. Στο τέλος όμως παίρνεις μπροστο 1.500 και καθαρά στο χέρι παίρνεις περίπου 800 μάρκα. Σέ 1.000 με 1.500 μάρκα οί κρατήσεις είναι πολλές. 500 μάρκα κρατήσεις, τριμερές κρατήσεις. Δήθεν βάζανε και τά προτσέντ αυτά πού μās δώσανε για αύξηση.

Ε. Υπάρχουν ειδικές δουλειές για γυναίκες ή δουλεύουν στα τμήματα μαζί με τούς άντρες;

Α. Μικτές είναι. Άνάλογα με τίς δουλειές πού είναι ελαφριές, υπάρχουν δουλειές πού είναι ελαφριές, υπάρχουν και δουλειές πού είναι δύσκολες, δηλαδή βαριές. Πολύ λίγα τμήματα έχουν καλές. Σ' αυτές τίς βαριές δουλειές υπάρχουν και γυναίκες, καθαρίζουν άμάξια κτλ. Στην Β.Μ.Υ. πού δουλεύω έχει και άνθυγιεινές δουλειές. Και αυτοί πού δουλεύουν σ' αυτές τίς δουλειές δέν πληρώνονται και καλά. Άκούω από φίλες μου πού λένε, έγώ δουλεύω τό ακκόρντ μου σέ σκληρή δουλειά, άνθυγιεινή και οί άλλοι πού κάθονται, οί Γερμανοί, χωρίς ακκόρντ και παίρνουνε περισσότερα λεφτά από μένα. Και είμαι σίγουρη ότι οί Γερμανίδες πράγματι και στο τμήμα τό δικό μου, μπορεί έγώ νά δουλεύω κά-

θε μέρα, νά θγάζω τό ακκόρντ, αυτή ποτέ δέν μου δείχνει τά λεφτά της τό μπροστο, τί παίρνει, αλλά είμαι σίγουρη ότι αυτή πάντα γράφει περισσότερα μινούτια από μένα. Έγώ γράφω 80, αυτή γράφει 85. Τό ακκόρντ είναι τό χειρότερο πράγμα.

Ε. Βάρδιες δουλεύουν εκεί;

Α. Φυσικά δουλεύουν. Και οί Γερμανοί δουλεύουν, οί Γερμανίδες όχι. Η βάρδια είναι υποχρεωτική. Στο τμήμα πού θά πās αναλόγως σου λέει έγώ μόνο βάρδια έχω, δέν έχω νορμάλ. Για τίς γυναίκες έχει δυό βάρδιες, για τούς άντρες τρεις. Στίς τρεις βάρδιες δέν είμαι σίγουρη αν είναι υποχρεωτικό. Άλλά στίς δύο είναι.

Ε. Είρεις κοπέλλες πού νά πηγαίνουν σέ κάποια σχολή για ειδίκευση; Είναι πολλές αυτές ή ελάχιστες;

Α. Δέν ξέρω, αλλά απ' ότι βλέπω οί περισσότερες πέφτουν μέ τά μούτρα στα λεφτά και όχι για μιά εξασφάλιση για τό μέλλον τους σάν ελεύθερες κοπέλλες πού είναι. Όχι βέβαια οί παντρεμένες πού έχουν υποχρεώσεις, έχουν παιδιά, αλλά οί άνύπαντρες. Άλλά απ' ότι βλέπω πέφτουν μέ τά μούτρα στη δουλειά, νά στερήσουν κι από τόν έαυτό τους για νά βάλουνε κάτι στην άκρη. Όχι μόνο οχτάωρο δουλεύουνε, αλλά δωδεκάωρο και βάλε.

Ε. Τί μπορεί νά κερδίσει τό μήνα μιά ξένη εργάτρια στο δικό σας εργοστάσιο;

Α. Άν δουλέψει υπερωρίες και Σάββατα θά πιάσει 1.900 μάρκα μπροστα και θά πάρει στο χέρι 1.200 καθαρά. Ίδιως άμα δουλεύουνε σέ βαριές δουλειές π.χ. στα χυτήρια. Άν δουλεύανε κανονικά οχτάωρο θά παίρνανε 1.200 μάρκα μπροστο.

Ε. Αγοράζουν διαμερίσματα οί Έλληνες έδω στη Γερμανία;

Α. Ναι, όχι και πολλοί. Έγώ ξέρω δύο πού αγόρασαν. Μαζεύουν κάμποσα χρόνια τίς οικονομίες τους και παίρνουν και δάνειο από τήν τράπεζα. Η τράπεζα δίνει με έξοφληση σέ είκοσι χρόνια. Βέβαια τό σπίτι μέχρι νά έξοφληθεί είναι τής τράπεζας και έτσι και μās διώξουνε καμιά φορά και δέν έχει ξεοφλήσει τήν τράπεζα σου παίρνει τό σπίτι και χάνεις όλα τά λεφτά. Μά τί νά κάνει ο κόσμος. Τό νοίκι είναι 400-500 μάρκα και έτσι και έχεις δυό παιδιά δέ σου νοικιάζει κανείς σπίτι. Και λέει ο άλλος προκειμένου νά τρέχω και νά παρακαλώ και νά σου λέει ο νοικοκύρης δέ σου δίνω γιατί έχεις παιδιά, λές αγοράζω ένα και δίνω τό νοίκι σέ δόσεις.

Ε. Πώς ζούν οί Έλληνες, οί Έλληνίδες πού παντρεύτηκαν Γερμανούς;

Α. Έγώ για όσες έχω άκουσει, ή τάδε άς πούμε Έλληνίδα

παντρεύτηκε Γερμανό, απόκτησε παιδί, νόμιζε πώς θά είναι διαφορετική ή ζωή με έναν ξένο, μά τελικά δέν μπορούν, σοῦ λέει ξένος είναι, δέ μπορούμε νά συνταυτιστοῦμε, νά πονέσει ὁ ένας τόν ἄλλον καί ἀρχίζει ἡ γκρίνια, αὐτός ἔχει ἄλλες συνήθειες, αὐτός θέλει τή μπόρα του, αὐτή θέλει νά θγει ἔξω μέ τόν ἀντρα της καί τό παιδί της ὅπως ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες εἴμαστε συνηθισμένοι, οἱ Γερμανοί ἔχουν ἄλλες συνήθειες, θέλουν νά θγαίνουν μόνοι τους.

Καί μία ἄλλη γνωστή μου λέει ἀγανάχτησα πιά, δυό παιδιά ἔχω, ἔρχεται ἡ ὥρα πιά νά πῶ νά χωρίσουμε νά ἡσυχάσουμε. Καί μία ἄλλη Γερμανίδα αὐτή, παντρεύτηκε ἕναν Ἕλληνα καί τοῦ δῆλωσε πώς δέν θέλει νά πάει στήν Ἑλλάδα. Ἐκεῖνος ὅμως ἔμεινε 12 χρόνια, μάζεψε ἀρκετά λεφτά καί θέλει νά γυρίσει στήν Ἑλλάδα, ν' ἀνοίξει κι ἕνα μαγαζί. Ἐκείνη τοῦ λέει πάρε τό παιδί σου καί φύγε, ἐγώ στήν Ἑλλάδα δέν πηγαίνω. Πάντως ἐγώ δέν ἄκουσα καμιά νά πήρε τό Γερμανό ἢ Γερμανίδα τόν Ἕλληνα καί νᾶναι εὐτυχισμένοι, νά ζοῦνε καλά.

Ε. Πῶς ἀντιμετωπίζουν οἱ Ἕλληνες τήν ἐπιστροφή τους στήν πατρίδα;

Α. Νά σοῦ πῶ, πολλοί τό ἀποφασίζουν καί φεύγουν. Πηγαίνουνε κάτω ἀνοίγουνε κανένα μαγαζί δουλεύουν κανένα χρόνο καί μετά τό κλείνουν καί ξαναγυρνᾶνε στή Γερμανία. Ἄλλοι πᾶνε στό μεροκάματο, μά σκέφτονται τό φάκελο στή Γερμανία, κάτω τά μεροκάματα εἶναι μικρά, δουλεύουν καί τά Σάββατα καί δέ θγαίνει τίποτα. Οἱ περισσότεροι ἀγοράζουν χτήματα, σπίτια γιά νά τό νοικιάζουν καί τέτοια γιά νά συμπληρώνουν τό μεροκάματο. Ἐλάχιστα θένε νά πᾶνε νά γίνουν ἐργάτες ὄχι γιατί δέν τοῦς ἀρέσει μά τό μεροκάματο εἶναι μικρό. Ἄν ἦτανε θά πήγαγα καί γώ νά δουλέψω, μά μέ τέτοιο μεροκάματο ποῦ νά πάω, δέ θγαίνει τίποτα.

Μόναχο, 1971.

Δέσποινα. 18 χρονῶν. Κατάγεται ἀπό τόν Πειραιᾶ.

— Πότε ἐφυγες ἀπό τήν Ἑλλάδα;

— Ἀπό τήν Ἑλλάδα πρῶτα ἐφυγαν οἱ γονεῖς μου καί μετά ἀπό ἕνα μικρό διάστημα — ἄς ὑποθέσουμε ἕνα χρόνο — ἦρθε ὁ πατέρας μου καί μᾶς πήρε καί μᾶς. Ἐχω καί ἕναν ἀδελφό. Φυσικά ἐγώ δέν ἦρθα μέ συμβόλαιο.

— Ποῦ χρόνο ἦρθες;

— Τό 1962.

— Στήν Ἑλλάδα πῆγες καθόλου στό σχολεῖο;

— Ναι, μόνο μέχρι τή δευτέρα τάξη τοῦ δημοτικοῦ. Ἐ, μετά ἦρθαμε στή Γερμανία, μᾶς ἔβαλε ὁ πατέρας μου σέ κλειστό σχολεῖο δύο χρόνια, μετά ξανακατεθήκαμε κάτω στήν Ἑλλάδα γιά ἕνα χρόνο, ξαναπήγα ἕνα χρόνο ἑλληνικό σχολεῖο μέχρι τήν τρίτη ἄς ὑποθέσουμε, μετά ὅπως τώρα εἶμαι συνέχεια ἀπό τότε, ἄς ὑποθέσουμε ἀπό τό 1965, εἶμαι συνέχεια στή Γερμανία, ἐκτός πού ἔχουμε πάει μέ ἄδεια κάτω στήν Ἑλλάδα καί ἔχω πάει καί σέ γερμανικό σχολεῖο, ἔχω θγάλει ὅλο τό ὀχτατάξιο τό γερμανικό, τό δημοτικό δηλαδή, ἔχω πάει καί στό γερμανικό ἐπαγγελματικό πού εἶναι τρεῖς τάξεις.

— Ἐκεῖ τί ἔμαθες;

— Ἐκεῖ ἔμαθα οἰκιακή οἰκονομία. Ἀσφαλῶς στό δημοτικό τό γερμανικό εἶχα μάθει ἀπταιστως τή γερμανική γλώσσα καί εἶχα κάνει καί τρία χρόνια ἐγγλέζικα μέ τή μόνη διαφορά αὐτά τάχω ξεχάσει μέχρι τώρα. Ἐν τῷ μεταξύ μαθαίναμε καί στενογραφία, γραφομηχανή, ὅποτε τώρα ξέρω μόνο γραφομηχανή, τή στενογραφία τήν ἔχω ξεχάσει γιατί δέν τή χρησιμοποίησα καθόλου.

— Πῶς ἦταν οἱ σχέσεις σου μέ τοῦς γερμανούς συμμαθητές σου;

— Νά σοῦ πῶ. Ἐμένα τά γερμανάκια μέ τσαντίζανε λίγο καί τοῦς ἔριχνα ξύλο, ἀπό ἀνέκαθεν τρώγανε ξύλο τά γερμανάκια. Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως παιδιά ἐμεῖς τώρα, ἐγώ ὀχτώ χρονῶν καί αὐτά πάλι τῆς ἡλικίας μου, δέν εἶχαμε ἔτσι φασαρίες τόνα τᾶλλο.

— Οἱ γερμανοί δάσκαλοι πῶς ἦταν ἀπέναντι στά παιδιά τῶν ξένων;

— Μᾶς ὑποστηρίζανε πολύ οἱ Γερμανοί οἱ δάσκαλοι. Αὐτό εἶναι γεγονός. Ἦμαστε τά μόνα ἑλληνάκια καί θέλαμε λίγη ὑπο-

στήριξη και αυτοί τό καταλαβαίνανε αυτό τό πράγμα, όπως δηλαδή όλοι οι δάσκαλοι, δέν μπορώ νά φέρω αντίρρηση, νά πώ ότι δέν ήταν καλοί, μάς φερόντουσαν πάρα πολύ καλά.

— Όταν τελείωσες τό επαγγελματικό σχολείο τί έκανες;

— Μετά φυσικά δούλευα σέ γραφείο γερμανικό. Ήταν οι Γερμανοί φυσικά, όπως ξέρουμε όλοι οι Έλληνες, κρύοι άνθρωποι και μέχρι τώρα ακόμη δέν τους έχει χωνέψει τό στομάχι μου. Είναι ως υποθέσουμε καθίκια. Τέλος πάντων.

— Φίλες έχεις εδώ;

— Στη Γερμανία έχω γερμανίδες φίλες, αλλά όχι για άτομικά ζητήματα κλπ. αλλά μονάχα έτσι έξ όψευς. Ήγώ τίς Γερμανίδες και τούς Γερμανούς δέν τους κάνω κέφι, όσο νάναι δέν μπορώ νά τους έχω φίλους διότι συνέχεια μαλώγω μαζί τους και όπως είμαστε για τούς Γερμανούς εμείς πάντοτε «καταραμένοι άλλοδαποι», λοιπόν έμένα όποτε μέ σατιρίζανε οι Γερμανοί και τά λοιπά και μέ θρίζανε και τά λοιπά, έγώ έλεγα μπενάκης - θγενάκης, ούτε μ' ένοιαζε καθόλου. Αφού μέ θρίζανε αυτοί, τούς έθριζα και γώ και τή στιγμή πού μου λένε «νά πās από κει πού ήρθες, στήν πατρίδα σου» και τά λοιπά, τούς έλεγα έγώ ότι χωρίς τούς ξένους δέν θά κάνατε ούτε μία εδώ χάμω. Και τούς έθριζα φυσικά, τούς έλεγα χίλια δυό λόγια.

— Πώς σου φαίνεται ή ζωή εδώ στή Γερμανία;

— Νά σου πώ. Έδώ μπορούμε νά ζήσουμε εμείς πολύ άνετα στή Γερμανία. Αλλά έγώ θά ήθελα πιό πολύ νά ζώ στήν Ελλάδα διότι στή Γερμανία όσο νάναι είσαι ξένος, ξένο μέρος, ξένο κράτος.

— Πόσα χρόνια είσαι στή Γερμανία;

— Δέκα χρόνια. Τώρα είμαι δεκαοχτώ χρονώ.

— Κάνεις παρέα μέ Έλληνες;

— Πώς, δηλαδή πρώτα είχαμε πολλές φίλιες μέ Έλληνες. Αλλά οι Έλληνες πού έχουν έλθει στή Γερμανία είναι και τομάρια, οι περισσότεροι. Έχει και καλούς. Έμεις τούς κάναμε καλό και αυτοί μάς θγάξαν τά μάτια κι από τότε έχουμε σταματήσει μέ Έλληνες, δηλαδή νά τί έχουμε σταματήσει, άμα δώ ένα φιλο του λέω ένα γειά σου αλλά τώρα δέν έχω και πολλές παρτίδες μέ Έλληνες, δηλαδή νά πηγαινοερχόμαστε σπίτια τους ή νάρχονται αυτοί. Έμεις έχουμε βοηθήσει πάρα πολλούς Έλληνες.

— Έχεις σχέσεις μέ άνδρες εδώ;

— Ναι άμέ, πάρα πολλούς. Ας υποθέσουμε γκόμενους. Γκόμενους είχα ένα κάρο. Τούς άλλαζα σάν πουκάμισα. Μά γιατί και όχι, μία ελεύθερη κοπέλλα δέν πρέπει νά διστάζει από ένα τέτοιον

πράγμα. Μ' άρεσε αυτό τό πράγμα, έγώ πήγαινα μέ άνδρες για νά κάνω τό κέφι μου.

— Μέ τούς γονείς σου δέν είχες δυσκολίες;

— Πώς, από τούς γονείς μου είχα πολλές δυσκολίες μέ τή μόνη διαφορά έγώ τάκανα κρυφά, δέν χρειάζοταν οι γονείς μου νά ξέρουν τίποτα. Τούς έλεγα πώς θά πάω στή δουλειά ως υποθέσουμε και γώ δέν πήγαινα, πήγαινα μέ τό γκόμενό μου.

— Μέ Έλληνίδες κάνεις παρέα; Έβρεις πώς περνούν τήν ζωή τους εδώ;

— Νά σου πώ. Έδώ στή Γερμανία δέν υπάρχει κοπέλλα πού νά μήν πηγαίνει μέ γκόμενο. Έγώ ξέρω μία κοπέλλα ή όποια δέν μπορεί νά παντρευτεί.

— Γιατί;

— Δέν παντρεύεται γιατί δέν μπορεί νά κάνει μέ άνδρα, είναι ζηλιάρα πολύ και τόν άνδρα πού θά βάλει δίπλα της θά του κάνει σκηνές. Αυτή είχε πολλά λεφτά, είχε μονάχα δυό - τρία χρόνια στή Γερμανία, πάρα πάνω δέν είχε, και είχε φτάσει νά έχει 80.000 μέ 90.000 μάρκα στήν άκρη. Μπορείς νά μου πεις πώς τάκανε; Έδώ είναι τό κόλπο.

— Θέλεις νά γυρίσεις στήν Ελλάδα;

— Ασφαλώς!

— Στην Ελλάδα σκέφτεσαι νά έργαστείς;

— Κοίταξε νά δεις. Έγώ στήν Ελλάδα δέν μπορώ νά έργαστώ γιατί έχω πάει μόνο μέχρι τήν τρίτη τάξη του δημοτικού σχολείου ελληνικό και δέν μπορώ νά έργαστώ καθόλου. Εκτός αν θρώ κανένα έργοστάσιο γερμανικό τότε θά μπορέσω νά έργαστώ. Αλλωστε έγώ θά ψάξω νά θρώ έναν άντρα πού νά μήν χρειαστεί νά έργαστώ ποτέ.

— Οι φίλοι πού είχες ήταν Έλληνες;

— Έχω γνωρίσει πολλούς άντρες. Οι περισσότεροι ήταν Έλληνες και Γερμανοί. Έχω γνωρίσει κάνα δυό Πέρσες, Ιταλούς και κάνα δυό Έγγλέζους. Αλλά οι περισσότεροι πού έχω γνωρίσει είναι Έλληνες. Τούς αγαπώ και πιό πολύ, γι' αυτό και σκέφτομαι νά παντρευτώ Έλληνα.

— Πώς ήταν ή στάση τους απέναντί σου;

— Ήταν άπαισίοι. Οι περισσότεροι Έλληνες πού είναι εδώ στή Γερμανία νομίζουνε ότι είναι κάτι. Ήμουν άρραθωνιασμένη μέ έναν και αυτός ήταν παντρεμένος. Έγώ φυσικά τό ανακάλυφα και τόν χώρισα άμέσως. Τό ανακάλυφα μόνη μου. Και ένας φίλος του μου λέει, είσαι μέ τά καλά σου, ξέρεις ότι αυτός είναι παντρεμένος; Αυτός δέν είχε παιδιά, ή γυναίκα του ήτανε στό Μπράουν-

σβάιγκ και αυτός ἐδῶ μόνος του. Μετά φυσικά τὰ ἔμαθα ἐγὼ ὅλα αὐτὰ και τὸν χώρισα τὸν ἄντρα.

— Μπορεῖ νὰ κάνει κανεὶς χρήματα ἐδῶ στὴ Γερμανία;

— Ὅχι, δέν γίνονται ἐδῶ τὰ χρήματα, φυσικά και ποιὸς δέν τὸ θέλει ἀλλὰ δέν γίνονται. Ἄν δέν μᾶς πέσει τὸ Λόττο.

— Στὴν δουλειά πού εἶσαι τώρα σ' ἀρέσει;

— Κοίταξε νὰ δεῖς. Τὸ ἐργοστάσιο εἶναι ἐντάξει ὡραία, μέ τὴ μόνη διαφορά ὁ κόσμος πού εἶναι ἐκεῖ μέσα εἶναι πολὺ ἀπαίσιος. Οἱ γυναῖκες εἶναι πολὺ γυναικάκια, δέν εἶναι γυναῖκες αὐτές. Εἶναι κλίκες - κλίκες ὅλες μαζί και μου παίζουνε διπλὸ παιχνίδι. Ἡ μία γιατί θάφει τὰ νύχια σου, ἡ ἄλλη γιατί θάφει τὰ μάτια σου, ἡ ἄλλη τῶνα σου τᾶλλο σου και εἶχαμε ὅλο φασαρίες. Μέ τὴ μόνη διαφορά ἐμένα δέν μου καιγότανε καρφί. Ἄφου μέ θρίζανε αὐτοὶ ἐμένα, τοὺς ἔδριζα και γώ. Διότι δέν μπορούμε νὰ υποθέσουμε ὅτι ἐπειδὴ εἶμαι ἐγὼ στὴ Γερμανία, ἢ ὄχι ἀτομικά μόνο ἐγώ, ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ὅτι μπορούνε οἱ Γερμανοὶ νὰ μᾶς κάνουνε ὅτι θέλουμε.

— Ἀπαγορευόταν στὸ ἐργοστάσιο νὰ ντύνεσαι και νὰ θάφεις;

— Ὅχι, δέν ἀπαγορευότανε, ἀλλὰ ἦταν λίγο αὐστηρά. Ἡτανε πολλές κοπελίτσες στὴν ἡλικία μου πού φορούσανε μίνι, μᾶξι ἢ καυτὸ. Αὐτές ἐπιτρεπότανε νὰ τὸ φορέσουνε, ἐγὼ ὅμως δέν ἐπιτρεπότανε.

— Γιατί;

— Εἴρω γώ, αὐτὸ δέν τὸ ξέρω. Μέ σαμποτέρησανε συνέχεια. Και ὅταν μου λέγανε, ὅταν φορέσω ντεκολτέ νὰ μὴν τὸ ἔχω τόσο ἀνοιχτό, ἔχω πολλὰ φορέματα πού ἔχουνε μπροστὰ φερμουάρ, ἐγὼ τόσο πιὸ πολὺ τὸ ἀνοιγα και φαινότανε και τὸ σουτιέν και τὸ στήθος μου και ὅλα. Ἔτσι τοὺς ἔκανα και τοὺς ἔσπαγα τὸν τσαμπουκά.

— Αὐτές οἱ γυναῖκες εἶχαν καμιὰ ὑπευθυνότητα ἐκεῖ;

— Ὅχι, τίποτα. Ὅπως ἤμουν ἐγὼ στὴν πώληση ἦταν κι αὐτές. Ἡ ἄλλη πάλι πού ἦταν στὸ κεντρικὸ μου ἔλεγε νὰ μὴν φοράω ντεκολτέ και τὴν ἄλλη μέρα μου ἐρχότανε αὐτὴ μέ τὰ θυζιά ἀπ' ὄξω. Μέ τσάντισε.

— Θέλεις νὰ παντρευτεῖς γρήγορα;

— Ἄν θρῶ τὸν κατάλληλο τύπο. Δηλαδή ἔς υποθέσουμε τὸν τύπο μου, τότε φυσικά τὸν παντρεύομαι, ἂν δέν τὸν θρῶ δέν παντρεύομαι ποτέ. Οὔτε μέ προξενιὸ παντρεύομαι. Τὸν ἄντρα πού θὰ παντρευτῶ ἐγὼ θέλω νὰ τὸν θρῶ μόνη μου, γιατί ἐγὼ θὰ κοιμᾶμαι μαζί του και ὄχι ἐκεῖνος πού θὰ μοῦ τὸν κάνει προξενιὸ.

— Τί σκέφτεσαι γιὰ τὴν προίκα;

— Προίκα δέν δίνω ἐγὼ σέ κανέναν ἄντρα. Ἀπολύτως τί-

ποτα. Αὐτὸς πού θάρθει νὰ μέ παντρευτεῖ θὰ μέ παντρευτεῖ μέ τὸ θρακί στὸν κῶλο. Διότι ἐπειδὴ εἶναι ἄντρας; Δέν μ' ἐνδιαφέρει, δέν μου καιγεται καρφί. Ἄς γίνουμε ἄξιοι νὰ τὰ φτιάξουμε και οἱ δυὸ μόνοι μας. Ἐπειδὴς δηλαδή εἶμαι κορίτσι; Πᾶει, αὐτὰ γιὰ μέγανε δέν ἰσχύουνε, αὐτοὶ οἱ νόμοι πού ἰσχύουνε στὴν Ἑλλάδα, ἐρχεται ἕνας σκουπιδιάρης και τῆς λείει τῆς κοπέλλας ἂν δέν ἔχεις 500.000 δραχμὲς δέν σέ παντρεύομαι. Μέ τί δικαίωμα; Ἄπό και ἔχω πάρει ἐγὼ τὸ συμπέρασμα και λέω, ὄχι, αὐτὸς πού θὰ μέ παντρευτεῖ θὰ μέ παντρευτεῖ μέ τὸ θρακί. Τέρμα.

— Πῶς διασκεδάζεις ἐδῶ;

— Ἄ, κοίταξε νὰ δεῖς, ἐγὼ ἀπὸ τοὺς γονεῖς μου ἔχω αὐστηρές ἀρχές. Μέ τὴ μόνη διαφορά ὁ πατέρας μου δέν ξέρει ὅτι εἶμαι, ἄς υποθέσουμε, ἀλητάμπουρας. Ἐμένα μ' ἀρέσει τὸ ἔξω, μ' ἀρέσει τὸ ξενύχτι, τὰ νυχτοπερπατήματα. Ὁ πατέρας μου τὸ ξέρει αὐτὸ πολὺ καλά και γι' αὐτὸ μου κρατᾶει τὰ ἡνία πολὺ σφιχτά, δέν μ' ἀφήνει ἄς υποθέσουμε ἐλεύθερη. Ὅμως ἐγὼ ἄμα θέλω νὰ κάνω τὸ κέφι μου τὸ κάνω. Δέν εἶναι δύσκολο νὰ πάρω ἄς υποθέσουμε μισὴ μέρα ἄδεια ἀπ' τὴ δουλειά μου και νὰ σηκωθῶ νὰ φύγω. Αὐτὸ ὁ πατέρας μου φαίνεται ὅτι δέν μπορεί νὰ τὸ φανταστεῖ, δέν τὸ καταλαβαίνει. Πού νὰ ξέρει ὅτι ἡ κόρη του πού πάει στὴ δουλειά καγονικά, πού ξέρει ἐκεῖνος τώρα ὅτι ἐγὼ θὰ σηκωθῶ νὰ φύγω ἀπ' τὴ δουλειά και θὰ πάω νὰ διασκεδάσω ἔστω και γιὰ πέντε ὥρες. Αὐτές οἱ πέντε ὥρες ἀρκοῦνε. Γιὰ νὰ θγῶ ἐγὼ ἔξω και νὰ πάρω και ἄδεια ἀπὸ τὴ δουλειά πρέπει νᾶχω τὸ γκόμενό μου, νᾶχω τὸν ἄντρα μου, νὰ θγῶ ἔξω μαζί του νὰ πᾶμε νὰ διασκεδάσουμε, νὰ κάνουμε καμιὰ βόλτα, ἂν ἔχει ἀμάξι φυσικά πᾶμε μέ τὸ ἀμάξι, θὰ κάνουμε τὸ κέφι μας και τὰ ὑπόλοιπα. Θὰ κάνουμε τὸ καλαμπούρι μας και τέτοια διάφορα πράγματα. Πηγαίνουμε σέ κέντρα, χορεύουμε, ὁ χορὸς εἶναι τὸ χόμπυ μου. Ἐγὼ πηγαίνω πολλές φορές στὸ Συρτάκι, ἔχω πάει πολλές φορές στοῦ Κρητικῶ, στοῦ Θανάση, στοῦ Βλάχου, ἔχω πάει στὸ Ρόδος και σέ πολλά τέτοια. Ἐχουμε πάει και σέ πολλά γερμανικά.

— Ἐχεις πάει στὴν Ἑλλάδα ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια;

— Ναι ἄμέ. Πηγαίνω κάθε χρόνο ἀπὸ ἕνα μῆνα. Φέτος θὰ πάω γιὰ ἐνάμισι μῆνα.

— Ὅταν πηγαίνεις στὴν Ἑλλάδα ἀντιμετωπίζεις δυσκολίες μέ τὴ γλώσσα;

— Ναι, βέβαια. Αὐτὸ ἔχει καλαμπούρι μέ τὴ γλώσσα μου. Ἐγὼ ἐδῶ πού εἶμαι ἔχω ξεχάσει λίγο τὴν ἐλληνικὴ γλώσσα. Στὴν Ἑλλάδα ὅταν θέλω νὰ θγῶ ἔξω θγαίνω μέ μιὰ ξαδέλφη μου. Αὐτὴ ἔχει φίλους, γνωστούς, ἐγὼ ὅταν μιλάω κάνω πάρα πολλά λάθη

στην ελληνική γλώσσα και αυτοί τό βρίσκουνε αυτό ως καλαμπούρι. Δέν μέ κοροϊδεύουνε γιατί τούς έχω πει —παιδιά όλα κι όλα, ξέρετε ότι δέν μιλάω καλά τήν ελληνική κι άμα πώ καμιά μαλακία άς υποθέσουμε, μή μέ παρεξηγήσετε— και αυτοί γελάνε μετά, τί νά κάνουνε. Φυσικά δυσκολεύομαι πολύ. Νά μιλήσω μ' έναν Έλληνα πού μένει στην Αθήνα, δέν θά μπορέσω νά μιλήσω τόσο καθαρά όπως θά μιλήσει αυτός. Μέ τή μόνη διαφορά τά φέρνω βόλτα...

Νταχάου, 1972.

Γ.Κ. 28 χρονών. Κατάγεται από τή Θεσσαλία. Έργάστηκε για πρώτη φορά στην Αθήνα.

— Ποιοί ήταν οι λόγοι πού σέ ανάγκασαν νά φύγεις από τήν Ελλάδα;

— Πρώτον ήταν τό οικονομικό. Τό μεροκάματο πού δέν ήταν ικανοποιητικό. Ός άλφα τεχνίτης πού ήμουν στά ναυπηγεία μέσα, παίρναμε 120 δραχμές μικτά. Δηλαδή καθαρά ήταν 95 δραχμές. Ύστερα ή δουλειά ήταν δράμα, δέν υπήρχε ανάλογη ασφάλεια. Π.χ. τά γάντια πού δουλεύαμε ήταν από άμιαντο. Αυτά μās τά αλλάζανε κάθε τρεις μήνες. Κοβόταν μέσα τό μαζούτ γινόταν μούσκεμα, πολλές φορές μās χτυπούσε ή τσιμπίδα, πού λέμε ή ηλεκτροκόλληση. Τό πιάναμε νά βάλουμε τό ηλεκτρόδιο, μās χτυπούσε τό ρεύμα. Δηλαδή δέν υπήρχε καμιά ασφάλεια. Πολλά παιδιά κάθε μέρα είχαν άτυχήματα μέσα στά ναυπηγεία και όποιος σκοτωνόταν εκεί μέσα πάντα έβγαινε κατηγορούμενος. Τοῦ δίνανε 1.200 δραχμές, τά έξοδα τής κηδείας του τό ΙΚΑ μόνο και ούτε ένα στεφάνι δέν πήγαινε ή εταιρία. Μετά υπήρχε και τρομοκρατία τώρα τελευταία. Μόλις έλειπες απ' τήν δουλειά σου τήν άλλη μέρα αντίς νά σέ καλέσει τό γραφείο και νά σέ ρωτήσει πού ήσουνε και γιατί δέν ήρθες στή δουλειά, σέ καλούσε ή ασφάλεια στό Χαϊδάρι άπάνω και σέ ρωτούσε πού ήσουν, τί έκανες όλη μέρα κλπ. Έπειδής δέν μās έφτανε τό μεροκάματο πού παίρναμε αναγκαζόμαστε και δουλεύαμε νυχτερινή βάρδια. Δηλαδή είχαμε δηλώσει μονιμότητα στην νυχτερινή βάρδια. Άλλος είχε πέντε χρόνια πού δούλευε νυχτερινή. Μετά είχαν κοπει οι υπε-

ρωρίες. Στην αρχή, πριν τό πραξικόπημα, δουλεύαμε υπερωρίες, δουλεύαμε νυχτερινή βάρδια 8 μέχρι 8 τό πρωί. Μετά επειδής δέν είχε δουλειά είχαν σταματήσει οι υπερωρίες. Ήταν εύκολο μέ τό παραμικρό νά σέ κυνηγήσουν, νά σέ σχολάσουν. Γιατί δέν είχαν ανάγκη από εργάτες, υπήρχαν τόσοι άνεργοι, οικοδόμοι ιδίως, πού έρχόνταν αναγκαστικώς στά ναυπηγεία για νά πιάσουν δουλειά. Τό 1968 μέ 1969 για μās τούς άλφα τεχνίτες ήταν τό μεροκάματο 120 δραχμές μικτά. Άμα δούλευες βράδυ έπαιρνες 25% πάρα πάνω. Ότι ήθελε ο καθένας εκεί έκανε. Πότε μās δίνανε γάλα, γιατί δουλεύαμε μέσα στά τάνκερ, ούτε καλό έξαερισμό είχε ούτε τίποτα. Εκεί πέρα επικίνδυνο ήταν κάθε στιγμή νά γλιστρήσεις και νά πέσεις νά σκοτωθείς. Δέν υπήρχε καμιά ασφάλεια. Έξησες, σέ θγάζανε κατηγορούμενο. Π.χ. θυμάμαι μιά περίπτωση πού δουλεύαμε μέ κάτι παιδιά μέσα, τέσσερα άτομα, εγώ ήμουν ηλεκτροσυγκολλητής, οι άλλοι δύο ήταν σωληνουργοί και ο άλλος ήταν δεξυγονοκολλητής. Τό δεξυγόνο έκοβε τούς σωλήνες, οι σωληνουργοί τίς τοποθετούσανε και γώ τίς κόλλογα. Έν τώ μεταξύ τό τάνκερ έχει όλο μαζούτ μέσα, δέν τά καθαρίζουν συχνά. Ένώ κανονικά πρέπει νά καθαριστεί και μετά νά μπει άνθρωπος για νά μήν πάρει και φωτιά από άέρα κλπ. Όλόκληρο δικτάωρο κόδαμε σωλήνες. Πέρασε ή ώρα και είπαμε νά θγοῦμε έξω νά κάνουμε ταιγάρο. Λέω εγώ νά θγω, λένε και οι σωληνουργοί θά θγοῦμε και μεις. Λέει ο άλλος εγώ θά κόψω τή σωλήνα αυτή και μετά τελειώνω μιά και καλή. Θά σχολάσω. Μόλις βγήκαμε έξω, δέν προλάβαμε ούτε δυό δήματα νά κάνουμε, άκοῦμε μιά έκρηξη, «μπάμ». Έκανε τρεις έκρηξεις, μέ τήν τρίτη έκρηξη τόν πέταξε επάνω τό δεξυγόνο. Τόν είχε άχρηστεύσει πέρα για πέρα, είχε ζήσει τρεις ημέρας, είχαμε πάει πάρα πολλά άτομα έθελοντικώς και δώσαμε αίμα γι' αυτό τό παιδί, αλλά πέθανε. Και όταν πέθανε έγινε μετά δίκη και είπανε ότι φταίει τό παιδί. Ότι δέν είχε ειδοποιήσει τήν ασφάλεια από πάνω σέ ποιό τάνκερ θά δουλέψει. Αυτό φυσικά ήταν ψέματα. Άφού δουλεύαμε όλο τό δικτάωρο και ήξερε ή ασφάλεια πού δουλεύαμε. Και εκτός αυτό είχε δώσει και ο εργοδηγός τήν διαταγή νά κατέβουμε νά δουλέψουμε. Είπανε ότι απαγορεύεται μόνο και μόνο για νά τόν θγάλουν φταιχτη. Όπως ένα άλλο παιδί πού σκοτώθηκε, είπαν ότι έφταιγε και δέν τόν πλήρωσε ή ασφάλεια. Άλλος ένας έπεσε από πάνω από τό τάνκερ, διότι δέν θάλανε ασφάλεια στην σκαλωσιά πού κάνανε. Έ, γλίστρησε τό παιδί, πώς έγινε και σκοτώθηκε, έπεσε κάτω. Εκείνη τήν ώρα εγώ γύριζα από τό φαγητό και δουλεύαμε όλοι μαζί. Αυτός ήτανε πελεκητής και τοῦ λέω, όταν τελειώσεις έχουμε κολλήσει από πά-

νω και λέμε να πελεκήσεις από κάτω με τό πιστόλι. Νά πελεκήσεις τό νύχι. Ένα νύχι νά φτιάξει για νά πάρουμε νά τό κολλήσουμε. Και κατέβηκε κάτω νά τό πελεκήσει. Έ, πώς έπεσε, κανείς δέν είδε. Πάντως απ' ότι είδαμε μετά δέν είχε ασφάλεια. Δηλαδή κάγκελα για νά κρατηθεί τό παιδί. Έτσι νάκανες έπεφτες 20 μέτρα μέσα στ' άμπάρι. Έπεσε, σκοτώθηκε τό παιδί. Έρθε ό όμαδάρχης και κατευθείαν είπε αυτήν τήν κουδένα: Αυτό τό άτομο ήρθε εδώ πέρα για νά κλέψει λάστιχα, δούλευε σ' άλλο καράβι. Έμεις τσακωθήκαμε μαζί του, εγώ μαζί με άλλον έναν τόν όμαδάρχη θά τόν πετάγαμε μέσα στη δεξαμενή αν δέν ήταν τό λιμεναρχείο. Μ' αυτό τό παιδί είχαμε ένα μήνα πού δουλεύαμε μαζί συνέχεια στό ίδιο καράβι. Είχε δύο κοριτσάκια και έγκυος ή γυναίκα του και τελικά τό αποτέλεσμα ήταν ότι δέν πήραν τίποτα. Ούτε ένα στεφάνι δέν του πήγε ή έταιρία.

Τά χρήματα πού παίρναμε δέν μάς έφταναν και γι' αυτό δουλεύαμε υπερωρίες. Δουλεύαμε, πριν απ' τήν δικτατορία, 24 ώρες τό είκοσιτετράωρο. Ψοφούσαμε στη δουλειά μόνο και μόνο. Έγινε ή δικτατορία, επειδή δέν είχε δουλειά, μάς κόψανε τίς υπερωρίες. Μετά άναγκαστικώς οι περισσότεροι σηκώνονταν και έφόσον δουλεύανε μόνο τό όκτάωρο φάγγαν και θρίσκαν άλλου δουλειά για νά τά οικονομίσουν. Ήταν μόνο τό όκτάωρο σκέτο. Δέν υπήρχε περισσότερη δουλειά. Από φόρμες μάς διναν μία τό χρόνο. Σκέφου μία φόρμα τό χρόνο και νά δουλεύεις και στά μαζούτ. Και νά γυρίζουμε με σχισμένες φόρμες και νά μήν έχουμε και λεφτά νά αγοράσουμε άλλες. Όταν έρχόντανε ειδικά αυτά της SHELL και του ESSO-PAPPAS πού κολλούσαν κάτι ανώδια μέσα, ειδικά για νά τραβάει τή φωτιά για νά μήν πάρει φωτιά τό μαζούτ, αυτά δέν τά καθарίζαν καθόλου. Όταν εμπαινες μέσα και έβγαίνες πάλι ή φόρμα είχε άπάνω τέσσερα δάχτυλα μαζούτ, δέν μπορούσες νά τήν ξαναφορέσεις.

Πολλά πράγματα δέν ήξερα για τή Γερμανία όταν αποφάσισα νά φύγω. Ήξερα ότι θά θρω δουλειά και ένα μεροκάματο πού θά ναι καθημερινό. Γιατί εκεί πέρα άμα έχανες μεροκάματο δέν έβγαίνες. Και δέν ήξερες αν σέ σχολάσουν. Π.χ. αν πήγαινες δύο λεφτά πριν χτυπήσει ή σειρήνα στην καντίνα και σ' έπιανε ό χρονοτήρης, πού λέγαμε αυτούς πού κοιτάζανε, σέ σχολούσαν τήν ίδια μέρα. Σου διναν τά χαρτιά σου και σέ σχολάγανε. Έκει είχε και ασφάλεια. Υπήρχαν άτομα ειδικά από πάγω για τό καράβι δήθεν, άλλα αυτοί ήταν μέσα απ' τό... τήν ασφάλεια, αστυνομικοί. Αλλάζαν ταχτικά και είχαν συλλάβει πολλά παιδιά. Με τό παραμικρό αν παραπονιόταν για μεροκάματο, τούς πιάνανε, τούς πηγαίνανε στην

ασφάλεια, κι' αν έλεγε κανένας ότι τό μεροκάματο δέν είναι καλό, ξέρω, γώ, τούς σχολάγανε μετά, δέν ξαναπατούσαν στα ναυπηγεία.

— Τί ενέργειες έκανες όταν αποφάσισες νά φύγεις για τήν Γερμανία;

— Πήγα στό Υπουργείο Έργασίας. Για νά πάρω σειρά περίμενα μία όδομάδα. Σειρά για νά γραφτώ, μόνο για νά γραφτώ. Για νά πάρω τό νούμερο περίμενα άλλες δύο όδομάδες. Είχε τόσο πολύ κόσμο εκεί πέρα πού καρφίτσα νάριχνες δέν έπεφτε. Άνοίγανε στις 8 ή ώρα τά γραφεία κι αν πήγαινες στις τεσεράμισι ή ώρα έβλεπες όλο εκείνο τό στενό, τό προάυλιο, ήτανε κάργα γεμάτο από κόσμο. Ήτανε κοντά στό Υπουργείο Ναυτιλίας. Έκει σου δίνανε πρώτα αριθμό και μετά από μία όδομάδα, αναλόγως δηλαδή τά άτομα πού είχε, ώσπου νά πάρεις σειρά έπρεπε νά ξευχτάς εκεί πέρα. Έν τώ μεταξύ εκεί γινόταν τής μουρλής, φωνές, φασαρία, κακό, θρισίδια από τούς υπαλλήλους, τί κοπρόσκυλα μάς λέγανε, γιατί μαζεύομαστε εκεί πέρα. Λοιπόν, από κει όταν πήρα τόν αριθμό για δουλειά, έπρεπε νά πάω νά θγάλω διαβατήριο. Έπρεπε νά πάρεις τό «Κοινωνικών φρονημάτων», χρειαζότανε νά στείλεις. Αυτό τόπαινε ό καθένας από τήν περιφέρεια πού θρισκόταν, από τήν αστυνομία. Έσύ έκανες τήν αίτηση και περίμενες μετά νά σέ ειδοποιήσει ή αστυνομία. Σέ καλούσε ή αστυνομία και σέ ρώταγε αν ανήκεις πουθενά, αν έχεις κανένα συγγενή πού νά ανήκει στό αυτό... Αφού τόπαιρνες αυτό, πήγαινες στό Υπουργείο Έσωτερικών, παίρνες τό διαβατήριο και από κει πήγαινες στα γραφεία πού είναι Γερμανοί. Έκει περνούσες από γιατρούς, από ακτίνες, από παθολόγο και σου λέγανε μετά πού θέλεις νά πάς. Σου λέγανε ότι έχουμε συμβάσεις για τήν τάδε πόλη, για τό τάδε εργοστάσιο και σύ διάλεγες. Σέ δάζανε και υπόγραφες τή σύμβαση, μία ξεφτυλισμένη σύμβαση με 3.50 μάρκα τήν ώρα. Έγώ υπόγραφα για 3.65, είχα υπογράψει για τήν Μ.Α.Ν. Μετά από μία όδομάδα, εκεί ήταν τό δράμα όλων των μεταναστών, τό πρώι πού πήγαιναν νά πάρουν τά αποτελέσματα των γιατρών. Έκει έδλεπες χωριάτισες γυναίκες νά κλαίνε, άλλοι νά μήν έχουν εισιτήρια νά γυρίσουν στα χωριά τους. Τούς βρίσκανε οι γιατροί κάποια ασθένεια, τούς κόβανε και μετά καθόγτανε εκεί στη πύλη και παρακαλάγανε. Πέφτανε στα γόνατα των Γερμανών, των Έλλήνων, πηγαίνανε στα γραφεία αυτός τούς έβγαζε έξω, τούς κυνηγούσε. Γυναίκες, άντρες νά κλαίνε. Νά μήν έχουν ψωμί νά φάνε, αυτοί είχαν πάρει μόνο τά εισιτήρια. Άλλοι από τήν Ήπειρο, άλλοι από τή Μακεδονία. Αυτοί παίρναν δανεικά λεφτά για νά ρθουν στη

Γερμανία, να δουλέψουν για να τα επιστρέψουν. Πονούσε η καρδιά σου να τους βλέπεις. Μου έτυχε μία περίπτωση, εκεί που πήγαινα στά γραφεία για να πάρω και γώ τα αποτελέσματα, ήτανε κοπέλλες που δεν είχαν λεφτά να γυρίσουν στο χωριό τους γιατί τις είχαν κόψει οι γιατροί. Αναγκάζονταν και μέναγε στην Αθήνα 10 - 15 ημέρες, ώσπου να πάρουν σειρά, πληρώνανε ξενοδοχείο, φαγητό τ'όνα τ' άλλο και φυσικά μέναν από λεφτά. Κι' άμα τους κόψει δεν είχαν λεφτά να πάρουν τό εισιτήριο. Αυτοί τά είχαν ίσα - ίσα μέχρι να μπούνε στο καράβι και νάρθουν στη Γερμανία.

Μετά από τέσσερις μέρες περνούσες από κάτι γραφεία στον Πειραιά να πάρεις τό εισιτήριο. Αυτό τό γραφείο ήταν δδός Κολοκοτρώνη αριθμός 11 νομίζω. Σου δίναν τά εισιτήρια, σου δίναν ένα κιλό ψωμί, μία ή δυο κονσέρβες, δεν θυμάμαι ακριβώς, ρέγκια και μερικές έλιές. Αυτό ήτανε τό φαγητό. Μ' αυτά τά τρόφιμα μās λέγανε ότι έπρεπε να φτάσουμε στον προορισμό μας μέχρι τή Γερμανία. Από κει φεύγαμε και πηγαίναμε στο καράβι. Όταν έμπαινες μέσα, απαγορευόταν να ξανακατέβεις. Μέ τό καράβι Κολοκοτρώνης φύγαμε. Αυτό τό καράβι τό ξέρω πολύ καλά και τό γνωρίζω γιατί του κάναμε και επισκευή στά ναυπηγεία. Κανονικά τά καράβια πρέπει νάρχονται μία φορά τό χρόνο να περνάνε από δεξαμενισμό. Τέτοιο σαπιοκάραβο δεν έχω ξαναδεί. Μπάλωμα άπάνω στο μπάλωμα είναι. Μπροστά ή πλώρη μπάλωμα άπάνω στο μπάλωμα. Μέσα στο μηχανοστάσιο από παντού έχει ρήγματα. Πολλές φορές έχω κατέβει και έχω κολλήσει τά ρήγματα αυτά. Τέτοιο δρωμοκάραβο δεν υπάρχει. Βέβαια άναγκαστικά ήμασταν στην κουβέρτα. Δεν μās είχαν καμπίνες για να κοιμηθούμε. Κοιμόμαστε στο πάτωμα. Ποιός να είχε κουβέρτες, κανένας. "Αν τόν είχε ειδοποιήσει κάποιος άλλος που είχε ταξιδέψει και ήξερε από παλιά ότι πρέπει να έχει καμιά κουβέρτα, έπαιρνε. "Εμείς που είχαμε κοιμηθεί άπάνω στο κατάστρωμα, τό δράδυ έπιασε τρικυμία και έρχόταν ή θάλασσα άπάνω μας. Και νάμαστε ο ένας άπάνω στον άλλο λές και μās είχαν στην κλούβα κλεισμένους. "Όταν είχαμε κατέβει κάτω στο μπάρ που είχε κάτι παγκάκια για είκοσι άτομα και μεϊς είμαστε πάρα πολλοί, ο ένας άπάνω στον άλλο. Πήγαμε κάτω για να μη βραχυόμε, αν και ήμαστε μούσκεμα. Είχαμε μαζευτεί όλοι εκεί κάτω και ξέρεις ο ένας έκανε έμετό άπάνω στον άλλο στριμωγμένοι όπως ήμασταν. Ούτε να φάμε μπορέσαμε. Αυτή ήτανε ή κατάσταση, δραματική ώσότου να φτάσουμε στο Μπρίντιζι. Εκεί όταν κατεθήκαμε μās βάλανε σέ ένα τραίνο και μās φέρανε κατευθείαν στη Γερμανία. Έδώ όταν κατεθήκαμε ήμασταν σάν άπολωλά πρόβατα. Μās κατεβάσανε από

τό τραίνο, φωνές, κακό, θρισίδια. "Εμείς δεν ξέραμε, άλλος πήγαινε από δω άλλος από κει, τό μεγάλωνο φώναζε γρήγορα. Τί φώναζε ούτε και μεϊς δεν ξέραμε. Ζαλισμένοι τόσες μέρες ταξίδι με τό καράβι μετά τό τραίνο, ήμασταν δράμια των δραμάτων. Μās πήραν εδώ στο Μόναχο, μās δώσανε κάτι μπανάνες, καφέ μās είχαν δώσει, σέμελ και τυράκι. Μās πήγαμε σέ ένα υπόγειο. Εκεί μαζευτήκαμε κι' άλλα άτομα "Ελληνες ξενιτεμένοι που ήτανε εδώ και ο καθένας περίμενε και από κάποιον. "Ηρθανε εκεί πέρα οι υπεύθυνοι και άρχισαν να φωνάζουν να βγούνε έξω αυτοί, έμεις να κάνουμε ήσυχία, μās θρίζανε. Μέχρι χαιδούρια μās έχουν άποκαλέσει. Και μάλιστα εκείνη τήν ήμέρα μερικοί θά τσακώνονταν. Τί μās περάσατε για ζώα; Και λέει ένας υπεύθυνος, για καθίστε ήσυχοι, ή νομίζετε ότι εδώ έχετε τό έλεύθερο να μιλάτε; Παραλίγω να πιαστούμε και στά χέρια. Τελικά μās διάλεξαν εκεί πέρα, φώναζαν τά όνόματα, μās περίμενε ο Γερμανός που θά μās παραλάμβανε και μās πήγε στά χαιμ του εργοστασίου. Μισοί πήγαν στά κτίρια της Μ.Α.Ν. και μισοί στις παράγκες. "Εγώ πήγα στά κτίρια. Εκεί όταν πήγα μου φάνηκε σάν νάμπαινα σ' ένα στρατόπεδο. Μās πήραν, μās έδωσαν κλειδιά και μās πήγαν τόν καθένα στο δωμάτιό του. "Υπήρχαν κι' άλλα άτομα μέσα στο δωμάτιο. "Εγώ πήγα μαζί με άλλον έναν και ήταν άλλα τρία άτομα μέσα στο δωμάτιο. "Ημαστε όλοι πέντε άτομα. "Όλοι "Ελληνες. "Ηταν τά δυο τά κρεβάτια τ'όνα πάνω στ' άλλο όπως στο στρατό και όταν μπήκα μέσα στο δωμάτιο τό ένα κρεβάτι ήταν μοναχικό, δεν είχε άλλα από πάνω, ενώ τά άλλα άπέναντι ήταν τό ένα άπάνω στο άλλο. "Ακριβώς όπως στο στρατό. Και λέω εκεί κοιμάται ο λοχίας και εκεί οι φαντάροι. Μās λένε, αύριο δεν θά δουλέψετε, θά καθίσετε μία μέρα και τήν επομένη θά ρθειτε για δουλειά. "Εμείς άρχισαμε να ρωτάμε τους "Ελληνες, πώς πάει εδώ, από περιέργεια. "Όταν πήγαμε στο χαιμ μās δώσανε και από μία μυύρα. Για φαγητό τίποτα. Μās φιλέψανε δυο "Ελληνες έμās τους δυο. "Εμείς πέσαμε σέ δυο πολύ καλά παιδιά, πολύ εξηγημένα παιδιά, μās καλοδεχτήκανε μάλιστα, μās δώσανε και θάρρος. Εϊδικά ο ένας μās έδωσε πάρα πολύ θάρρος, κατευθείαν μās κέρασε καφέ, μās έδωσε τσιγάρο, "Ε, τελικά λέει, από φαγητό πεινάτε παιδιά, να φάμε τώρα. Λέμε που έχει έστιατόριο να πάμε. Είχαμε κάνει μερικά μάρκα στο Μπρίντιζι. "Ηταν ένα γραφείο που έκανε μάρκα και μās κατακλέψανε με λίγα λόγια, αυτός που ήταν εκεί πέρα "Ιταλός ήταν, τί ήταν δεν ξέρω. Τήν πρώτη βραδιά λοιπόν μās εξήγησε τό παιδί ότι, μη στενοχωριέστε παιδιά, εδώ θάμαστε σάν άδελφια, κατσαρόλες και τέτοια θά τάχουμε όλοι μαζί ώσπου να

δουλέψετε ένα μήνα και να πάρετε κάνα πιάτο κλπ. Τώρα έχουμε να τήν περάσουμε όλοι μαζί. Και κάτι μαγειρεύει, κοτόπουλο νομίζω. Και μās έδωσε, μās περιποιήθηκε. Γι' αυτό τό τονίζω γι' αυτό τό παιδί ειδικά, ότι μās φέρθηκε πάρα πολύ καλά. Μās βοήθησε στην αρχή γιατί είχαμε άπαγοητευτεί, ήμασταν χαμένοι πάρα για πάρα.

Ένα άλλο παιδί, είμαστε και φιλαράκια, έπεσε σ' ένα πολύ καλό δωμάτιο αλλά άπανθρωπιά σκέτη, ούτε μιά μπύρα δέν κέρασαν τό παιδί όπως μās έλεγε, ούτε τό καλοδεχτήκανε, μάλιστα παίζανε εκείνη τήν ώρα χαρτιά και ούτε του δώσανε σημασία. Μόνο του είπαν καλώς όρισες, έδω είναι τό κρεβάτι σου, αυτή είναι ή ντουλάπα σου, τακτοποίησε τα. Και μάλιστα τό παιδί αυτό ήρθε κι έφαγε στό χάϊμ, γιατί ήρθαμε κατά τις 5 ή ώρα. Στο χάϊμ μās πήγε ό Έλληνας διερμηνέας, είπε κάτι εκεί σέ μιά Γερμανίδα και αυτή μās έδειξε τά δωμάτιά μας. Ο διερμηνέας έφυγε άμέσως. Τήν άλλη μέρα πήγαμε στό έργοστάσιο. Μās πήγαν στό γραφείο του διερμηνέα. Μās ρώτησε τί τέχνη ξέρουμε, έμεις αρχίσαμε να μιλάμε όλοι μαζί και ό διερμηνέας, ό Α., έθαλε τις φωνές, τί τό περάσατε έδω, νομίζετε πώς βρίσκεστε στην Ελλάδα; Έδω είμαστε στην Εδρσβή! Μās κατάγραφε και πριν μās πάει στό έργοστάσιο μās έδωσε συμβουλές, ή πρώτη κουβέντα δηλαδή πού μās είπε ήταν: Ξέρете έδω άπαγορευονται τά πολιτικά, όποιος πιαστεί μέ πολιτικά οι γερμανικές αρχές δέν άστειεύονται. Άμα σās μάθουν ότι μιλάτε πολιτικά και μάλιστα μέ άντεθνικούς θά σās σχολάσουν τήν άλλη μέρα και θά σās βάλουν στό τραίνο μέ συνοδεία για τήν Ελλάδα. Μετά άπ' αυτό μās βγάλαν φωτογραφίες για τις ταυτότητες, μās πήραν τ' άποτυπώματα και μās πήγαν να πάρουμε φόρμες και παπούσια και μās είπαν ότι αυτές τις φόρμες δέν σās τις χαρίζει τό έργοστάσιο θά τις κρατήσει από τό μισθό. Μās δώσανε και από 50 ή 100 μάρκα, δέ θυμάμαι πιά ακριβώς, και μās είπαν μ' αυτά να περάσατε μέχρι τό τέλος του μηνός πού θά πληρωθείτε. Να μήν τά χαλάσετε όλα, δέν είναι ανάγκη να αγοράσετε άμέσως πιάτα και κατσαρόλες, σ' ένα πιάτο θά τρώτε δυό άτομα μαζί, να βρείτε κι άπ' τους άλλους κανένα τηγανάκι, καιμιά κατσαρόλα να βολευτείτε μέχρι να πληρωθείτε.

Υπογράψαμε για τις φόρμες και μετά ήρθε και ή γυναίκα του χάϊμ και υπογράψαμε για τά κρεβάτια, τις ντουλάπες και τά σεντόνια. Στο τέλος του μηνός μās κρατήσανε τά λεφτά για τις φόρμες. Και τήν προκαταβολή πού μās δώσανε μόλις φτάσαμε κι' αυτά μās τά κρατήσανε.

Εγώ ήξερα από έργοστάσιο, αλλά οι περισσότεροι πού ήταν

άγρότες δέν ξέρανε τίποτα, φοβόντανε και πηγαίνανε όλοι μαζί. Μάλιστα μόλις μπήκαμε περάσαμε δίπλα από μιά πρέσα και όπως έπεσε τό θάρος της τρομάξανε όλοι και σκορπίσανε γύρω σαν κλωσόπουλα.

Μέσα στην Μ.Α.Ν. κάθισα δέκα μήνες. Έπειδής είχε έρθει και ή αδελφή μου έπρεπε να πάω σέ μιά πόλη, έξω στην Στουτγκάρδη. Πήγα ζήτησα τά χαρτιά να μου τά δώσουν και μέ κάναν φασαρία στην αρχή. Μου είπαν ότι δέν μπορώ να πιάσω σέ άλλο έργοστάσιο δουλειά. Πήγα στα Συνδικάτα μετά, επειδή ήξερα από έργοστάσιο και ήξερα και από Συνδικάτα. Μέσα άπ' αυτά τά άτομα πού είχαμε έρθει μαζί ό μόνος πού γραφτήκα στα Συνδικάτα ήμουν εγώ γιατί ήξερα, ήμουν και στην Ελλάδα συνδικαλισμένος.

— Πόσοι πήγατε στην Μ.Α.Ν. τότε;

— Είχαμε πάει 32 άτομα. Όταν ζήτησα τά χαρτιά μου για να φύγω δέν θέλανε να μου τά δώσουν, εγώ πήγα στα Συνδικάτα, αναλάβαμε αυτά και τά πήρα. Πλήρωσα όμως τους δυό μήνες για τό συμβόλαιο πού είχα για ένα χρόνο, πλήρωσα 27 μάρκα επειδής έσπασα τό συμβόλαιο.

— 27 μάρκα τήν ήμέρα;

— Όχι, 27 μάρκα όλα όλα έδωσα για να μου δώσουν καθαρά τά χαρτιά. Μετά πήγα στο Άαλεν. Εκεί δέν είχε χάϊμ. Βρήκα σπίτι έξω. Δέν είναι εύκολο να βρει κανείς σπίτι. Φέρνω παράδειγμα άπ' τό Νταχάου πού βλέπετε ότι μέσα σ' ένα σπίτι μένουν τρεις οικογένειες παράνομα. Μιά οικογένεια τ'όχει νοικιασμένο και μένουν ό ένας άπάνω στον άλλο μέσα σ' ένα δωμάτιο. Πληρώνουν 200 και 300 μάρκα για κάθε δωμάτιο χωρίς κουζίνα. Εγώ πληρώνω για τό δικό μου λίγα και όλοι μου λένε στο Νταχάου ότι, είναι πολύ τυχερός, κι' ότι έχω τό καλύτερο δωμάτιο. Έτυχε αυτή ή περίπτωση. Είχε κάποιος άλλος φίλος αυτό τό δωμάτιο και τ'έδωσε σέ μένα. Μικρό δωματάκι είναι. Πληρώνω 80 μάρκα τόν μήνα νοίκιο, 5 μάρκα φώς, 5 μάρκα σκουπίδια και καλοριφέρ. Γι' αυτό είμαι ό πιο τυχερός, είναι τό μόνο δωμάτιο πού έχει καλοριφέρ. Είναι ένα δωματάκι σκέτο, δέν έχει ούτε κουζίνα. Εγώ μαγειρεύω μέσα στο δωμάτιο. Είναι άλλα δωμάτια πού άπαγορεύεται να μαγειρεύουν μέσα.

Στό έργοστάσιο πού είμαι δέν έχει χάϊμ. Έχει παράγκες. Έχει αυτές τις μικρές παράγκες πού είναι για οικογένειες. Εκεί γίνεται κατακλισημός. Δηλαδή αν έχει κανένας μέσον παίρνει παράγκα, αν δέν έχεις δέν παίρνεις. Δέν διαθέτει χάϊμ τό PAPIERFABRIK. Είναι αυτές οι παράγκες πού τώρα θά τις χα-

λάσσουμε έχω ακούσει. Τί ήταν αυτές οι παράγκες πρώτα, μέναν άνθρωποι μέσα, δέν ξέρω.

— Στο εργοστάσιο πού είσαι έχει πάθει ποτέ Έλληνας εργατικό ατύχημα;

— Ναι, έχει. Καί γώ έχω πάθει. Πολλά έχουν γίνει. Δύο Έλληνες πού πάθανε ατυχήματα τούς σκολάσανε. Αυτοί είχαν δυό μήνες εκεί. Τόν ένα εκεί πού δούλευε τόν πήρε μιά μηχανή λίγο τά χέρια καί τόν χτύπησε στά δάχτυλα. Δέν μπορούσε νά δουλέψει φυσικά καί επειδής θγήκε ούνφαλ τόν σκολάσανε. Καί πήγαμε διαμαρτυρηθήκαμε στά Συνδικάτα, αυτός όμως δέν ήταν γραμμένος στά Συνδικάτα.

— Έχει γίνει άλλο δυστύχημα πιό σοβαρό;

— Ένα παράδειγμα. Από παλιά, πρίν πάω εγώ εκεί. Έναν Τουρκο, τόν είχε πάρει ή μηχανή, κάπου έναν χρόνο δέν στεκότανε καλά. Τού έχουν ανοίξει τό κεφάλι οι γιατροί κομμάτια - κομμάτια. Μετά τόν προσέλαβε τό PAPIERFABRIK καί τελικά αυτός πέθανε άπάνω στή δουλειά.

— Έσύ τί έπαθες;

— Χτύπησα τό δάχτυλο, τό είχα μαυρίσει. Τό χτύπησα στή δουλειά άπάνω. Έγώ είμαι στό Σλάιφεν. Στή χειρότερη δουλειά πού υπάρχει μέσα στό εργοστάσιο. Έκει θάζαμε ξύλα. Μου τά φέρναν έμένα τά ξύλα από κάτω κομμένα καί τά ρίχναμε μέσα στίς μηχανές. Πέφτουμε μέσα στό νερό τής λεκάνης τά παίρνουμε άλλα χοντρά άλλα φηλά καί τά ρίχναμε στίς μηχανές. Μας έβγαине ή Παναγία οχτώ ώρες. Φοράγαμε ποδιά, μπότες καί συνέχεια ήμασταν μούσκεμα. Όταν πηγαίναμε έξη με έφτά στίς μηχανές έπρεπε νά ρίξουμε έφτά κυδικά ξύλα τήν ώρα σέ κάθε μηχανή. Δουλεύαμε ακόρντ αλλά δέν πληρωνόμαστε ακόρντ. Δηλαδή είχαμε τό πιό ξεφτυλισμένο ήμερομίσθιο. Ένώ οι άλλοι πού έχουν καί πιό καλές δουλειές καί πιό έλαφριές πληρωνόντανε καλύτερα.

— Τό ατύχημα πώς έγινε;

— Τήν ώρα πού πήγα νά ρίξω τά ξύλα μέσα, όπως είναι οι μηχανές καί ήταν βαρύ τό ξύλο, μ' έπιασε τό ξύλο τό δάχτυλο καί μου μαύρισε τό νύχι.

— Καί τί έκανες;

— Στήν αρχή ήταν φρέσκο καί δέν με πονούσε. Μετά πήγα κάτω στόν μαέστρο καί τού λέω, χτύπησα καί δέν μπορώ νά δουλέψω. Καί μου λέει, άντε κάτσε, ακόμα τρεις ώρες είναι, τί θά πει δέν μπορείς νά δουλέψεις, αυτές είναι πονηριές, θέλεις νά θγεις ούνφαλ. Έ, αναγκάστηκα, για νά μή με σκολάσουνε, δού-

λεψα μέσα στά νερά πάλι. Τά χέρια μου τάβαξα μέσα στά νερά για νά πάρω ξύλα. Μετά από καμιά ώρα άρχισε καί με πονούσε, τρελάθηκα στό πόνο. Άλλά αναγκαστικώς έπρεπε νά γεμίζουμε οι μηχανές ώστόσο νά σκολάσουμε νά με αντικαταστήσουνε. Τό πρϊωτ πού ήταν νά φύγουμε, νά σκολάσουμε, μ' έβλεπε ό μαέστρος πού πονούσα καί κρατούσα τό χέρι μου καί μου λέει, δέν πιστεύω νά θγεις ούνφαλ μ' αυτό τό χτυπηματάκι πού έκανες; Έγώ φοβήθηκα. Είδα όμως ότι δέν μπορούσα νά κοιμηθώ, πήγα στό γιατρό καί μ' έβγαλε μιά εβδομάδα ούνφαλ. Ήθελε νά μου θγάλει τό νύχι αλλά δέν δέχτηκα εγώ, πονούσα.

— Οι Έλληνες πού δέν έχουν τίς οικογένειες τους έδω καί μένουν στά χάρμη πώς διασκεδάζουν, πώς ψυχαγωγούνται;

— Παράδειγμα, υπάρχουν πολλοί χαρτοπαίχτες. Έχουν μιά ειδική λέσχη, Νικόλαους λέγεται, είναι κάτω στό Νταχάου, εκεί μέσα μαζεύονται καί παίζουν χαρτιά. Οι άλλοι πάνε καμιά βόλτα, θγαίνουν νά πάνε σέ κανένα μαγαζί, πίνουν κανένα καφέ κάθονται κάμποσες ώρες εκεί πέρα καί αυτή είναι ή διασκέδαση τους.

— Μέ γυναίκες έχουν σχέσεις;

— Δηλαδή από γκόμενες; Οι άνυπαντροι πηγαίνουν στήν Σλάιςχάιμερστράσε. Είναι έδω πέρα έξω από τό Μόναχο πού έχει πούτάνες στό δρόμο, πηγαίνουν με 20 μάρκα. Έχει καί κει στό χάρμη μερικές πού τίς φέρουν άλλοι καί τά κοινομάνε. Έρχονται καί κάτι Έλληνίδες με 20 μάρκα....

— Οι Έλληνες πού είναι έδω τί προοπτικές έχουν; Σκέφτονται νά μείνουν έδω, νά γυρίσουν στήν Ελλάδα, νά δουλέψουν σέ εργοστάσια, ή νά ανοίξουν δικές τους δουλειές;

— Όλοι όσους ξέρω δουλεύουν καί κάνουν τεράστιες οικονομίες νά κάνουν κανένα σπιτάκι στήν Ελλάδα, γιατί οι περισσότεροι δέν έχουν σπιτία. Καί τόν καθένα πού ακούς λέει, δουλεύω νά κάνω ένα σπίτι στήν Ελλάδα, τουλάχιστον νάχω τό σπίτι, έ αν μπορέσω καί πάρω καί κανένα χωράφι καλά θάναι. Φυσικά έχουν τήν προοπτική νά γυρίσουν στήν Ελλάδα όταν θά ξέρουν ότι θά υπάρχει δουλειά. Ένώ για τώρα κοντά κανείς δέν σκέφτεται αυτό τό πράγμα. Μάλλον ή πλειοψηφία λέει ότι θά μείνει έδω για νά πάρει τή σύνταξη. Γιατί ξέρουν ότι στήν Ελλάδα δέν υπάρχουν δουλειές. Δηλαδή δέν τούς καίγεται καρφί ή Ελλάδα με λίγα λόγια.

— Υπάρχει μέσα στά χάρμη καμιά έπιτροπή πού νά συζητάει τά προβλήματά τους;

— Ήταν νά γίνει μιά τέτοια έπιτροπή καί μαζεύανε καί

υπογραφές. Τό ἄρχισαν οἱ Ἴταλοί καί τούς σκολάσανε κατευθείαν. Ἡ Μ.Α.Ν. τούς σκόλασε. Ἦταν νά κάνουν καί οἱ Ἕλληνες καί ὅταν εἶδαν αὐτά, ἀποτραβήχτηκαν καί σταματήσανε. Φοβηθήκανε ὅτι θά τούς σκολάσουνε.

— Οἱ σχέσεις τῶν ξένων μέ τούς Γερμανούς πῶς εἶναι; Πῶς βλέπουν οἱ Ἕλληνες τούς Γερμανούς καί οἱ Γερμανοί τούς Ἕλληνες;

— Σάν τόν σκύλο μέ τή γάτα. Εἰδικά γιά τό ἐργοστάσιο πού εἶμαι ἐγώ. Ἄν μιλήσεις π.χ. καί παραπονεθεῖς, ἄν πεις παλιοδουλειά κτλ. ὁ Γερμανός ἔχει ἔτοιμη τή λέξη καί σοῦ λέει, γιατί δέν κάθισες στήν Ἑλλάδα, ἤ νά πᾶς πουθενά ἄλλου. Ἡ ὅταν βλέπουν τούς Ἕλληνες πού χαλᾶνε τά παπούτσια τους τά πετάνε καί ἀγοράζουν ἄλλα, λένε στήν Ἑλλάδα εἴχατε τόσα; ἔτσι τά πετάγατε;

— Ἐσύ πῶς βλέπεις τούς Γερμανούς;

— Μερικούς προοδευτικούς τούς βλέπω μέ καλό μάτι. Πάντα ὑποστηρίζουν τούς ἐργάτες. Μερικούς ὅμως, καί εἰδικά μαέστρους, πέντε μαέστρους πού ξέρω ἐγώ, πού ἔχουμε στή δική μας δουλειά, οἱ 4 εἶναι πέρα πέρα ἐναντίον στους ξένους, ὅλο «Γκάσταρμπάιτερ» μᾶς λένε. Κι' ἄν μιλήσεις καί λίγο περισσότερο σοῦ λένε γιατί δέν πᾶς στή Ρωσία νά δουλέψεις ἐκεῖ πέρα, νά δεῖς πῶς τούς βασανίζουνε κτλ. Δηλαδή σοῦ θγαίνει ἡ Παναγία καί νά μή σοῦ δίνουνε σημασία. Μέσα ἀπ' αὐτούς τούς 5 μόνο ἕνας εἶναι πού ὑποστηρίζει τούς ἐργάτες.

— Πῶς φέρεται ἡ ἀστυνομία στους ξένους ὅταν πηγαίνουν νά πάρουν ἄδεια παραμονῆς;

— Π.χ. ἐκεῖ πού παίρνω ἐγώ παραμονή εἶναι ἀναλόγως ὅπως τούς πετύχεις. Τή μιά σοῦ φέρνεται ἐντάξει, τήν ἄλλη σέ βρίζει, τήν ἄλλη σέ πετάει μέ τίς κλωτσιές ἔξω. Δηλαδή δέν εἶναι νορμάλ ὡς ποῦμε.

— Οἱ ἐλληνικές ἀρχές πῶς φέρονται στους Ἕλληνες; Ἐσύ ἔχεις πάει ποτέ ἐκεῖ;

— Νά πάω, τί νά κάνω;

— Δηλαδή ἄν θέλεις κάτι, κάποια διευκόλυνση, γιατί δέν πᾶς στό ἐργατικό κλιμάκιο τοῦ Ἰπουργείου Ἐργασίας πού κάνει τέτοιες δουλειές;

— Ἐ, ἅμα πάω ἐκεῖ πρῶτα θά μοῦ ποῦν, πού βρῖσκεσαι, πού δουλεύεις, ποιούς γνωρίζεις, παίρνεις «ἐργατική ἐπιθεώρηση»; σοῦ ἔρχονται «στρατιωτικά νέα»; Γιατί ἔχει πάει κάποιος πού ξέρω καί τό πρῶτο πού τόν εἶπανε ἦταν αὐτό καί μετά τόν γέμισαν μέ ὅλα αὐτά τά χαρτιά. Δηλαδή νά πάω νά κάνω τί; Ἐνῶ

ὑπάρχουνε τόσοι Ἕλληνες πού μποροῦν νά μέ βοηθήσουνε σέ ὅλα αὐτά. Ὑπάρχουν ἀνθρώποι πού ξέρουν γερμανικά. Στό ἐλληνικό Προξενεῖο μιά φορά πού πῆγα νά πάρω παραμονή, ἔτυχε νάναί καί ἕνα κορίτσι ἐκεῖ πέρα πού τσακώθηκε. Ἦθελε νά πάει γιά τήν Ἑλλάδα καί χρειάζόταν μιά σφραγίδα γιά νά πάει καί νά γυρίσει γιά ταξίδι. Τῆς εἶπαν πρῶτα 8 μάρκα καί μετά τῆς εἶπαν 15. Καί λέει, καλὰ τώρα μοῦ εἶπες 8 μάρκα γιατί μοῦ ζητᾶς 15; Καί τήν ἄρχισε αὐτή, μιά γυναίκα πού εἶναι ἐκεῖ, δέν ξέρω πῶς τή λένε, μαῦρα φοράει, τήν ἔκανε κουρέλι τήν κοπέλλα, δέν μίλησε ὅμως, μόνο μουρμούρισε, τί νά σοῦ κάνω, ἔχε χάρη πού δέν μπορῶ νά μιλήσω, γιατί ἄν μιλήσω θά πάω στήν Ἑλλάδα καί θά μοῦ κρατήσουν τό διαβατήριο.

— Ἐσένα πῶς σοῦ φέρθηκαν;

— Πῆγα ἐκεῖ νά δώσω τό διαβατήριό μου. Τό προξενεῖο ἀνοίγει στίς 9 καί μόλις μπήκε αὐτή ἡ γυναίκα, αὐτή μᾶς ἀνοίξε, καί κάναμε νά μποῦμε μέσα ἄρχισε αὐτή νά φωνάζει, νά βρίζει, περιμένετε ντέ, σάν τά ζῶα κάνετε, αὐτός θά ἀνοίξει μετά ἀπό μισή ὥρα. Ἐνῶ τό γραφεῖο αὐτό ἔπρεπε νά εἶναι ἤδη πρὶν ἀπό μισή ὥρα ἀνοιχτό, νά δώσει ὁ καθένας τό διαβατήριό του καί νά σηκωθεῖ νά φύγει. Τελικά κανεῖς δέν μίλησε, λές καί ἦταν στρατηγός αὐτή ἡ κανένας γίγας καί θά τούς πλάκωνε στό ξύλο. Τσιμουδιά. Γυρίσαμε στήν αἴθουσα ἀναμονῆς. Ἐκεῖ ἔχουν πολλά χαρτιά. Ἐγώ πῆρα παράταση στό διαβατήριό μου καί πλήρωσα... δέν θυμᾶμαι ἀκριβῶς, νομίζω 38 μάρκα...

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	σελ.
Πρόλογος στή Συμφωνία Ἑλλάδος - Γερμανίας	7 - 15
Μονόλογοι	17 - 53
Συνεργασίες	55 - 62
Τά Σχολικά	63 - 69
Τά γράμματα	71 - 77
Ἡ ἀπεργία	79 - 83
Ὁ παράνομος	85 - 89
Διάλογοι	91 - 157